

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

ISSN 1304-9720
e-ISSN 2547-9679

CİLT/VOLUME:16

YIL/YEAR: 2017 / 2

SAYI/ISSUE: 32

Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

Dergi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) tarafından taranmaktadır.
The journal is scanned by SOBIAD.

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler
Index Islamicus tarafından taranmaktadır.
English, French and German articles in our journal are indexed
by Index Islamicus.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Baskı Tarihi: Aralık 2017 / Publication Date: December 2017

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları = Recent Period Turkish Studies.-- İstanbul :
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-9720

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iuydta>

1. TARİH – TÜRKİYE – SÜRELİ YAYINLAR. 2. ATATÜRK İLKELERİ VE
DEVRİMLERİ. 3. ATATÜRKÇÜLÜK. 4. TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ.

Baskı:

Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

CİLT/VOLUME: 16

YIL/YEAR: 2017 / 2

SAYI/ISSUE: 32

Sahibi / Owner:

İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan, Editör)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK (İngilizce Dil Editörü)
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

Birim Yayın Komitesi / Publishing Unit Committee:

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

Sekreteryaya / Secretariat: Araş. Gör. Duygu SAYGIN

Araş. Gör. Umut DERE

Posta Adresi / Post Address:

İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad. Takvimhane Sok.
No: 19 Kat: 4 Beyazıt / İSTANBUL

Telefon / Telephone:

0212 440 00 00 Dahili / Internal: 10598/10437/11955

Faks / Fax:

0212 440 03 45

e-posta / e-mail:

ata.enst@istanbul.edu.tr

BU SAYININ HAKEMLERİ /REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Hakkı UYAR

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Halil BAL

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kemal ARI

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Namık Sinan TURAN

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN

Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. Ali SATAN

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Aynur Soydan ERDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- **Editörden Mektup**
Editor's Message
Cezmi ERASLAN vii
- Makaleler/Articles**
- **Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya'da Yunan Zulmü ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı**
The Greek Persecution in Macedonia before the First World War and the Attitude of the Ottoman Empire
Mustafa BUDAK 1-20
- **Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı**
An Example to Military Interventions in Turkish Political History: The Issue of the Restoration of Political Rights to Democrat Party Members and the Crisis of 14-21 May 1969
Erdal YILMAZ 21-64
- **27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Edirne'deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri**
Reflections of 27 May 1960 Coup in Edirne and Testimonies of DP Deputies
Işıl TUNA 65-85
- **CHP İktidarında Türk Balıkçılık Sektörüne Yönelik Faaliyetler (1923-1950)**
Activities Related with the Turkish Fishery Sector during CHP Government (1923-1950)
Serkan TUNA 87-148
- **Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme**
An Evaluation on the Closure of Dervish Lodges and Shrines in the Light of Documents
Cem APAYDIN 149-171
- Çeviriler / Translations**
- **Çok Yönlü Bir Karamanlıca Dergide “Terakki” Anlayışı**
Perception of “Progress” in a Versatile Karamanli Journal
Eray KONYA 173-186
- **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisinin Amacı ve Yayın İlkeleri**
Aim and Publication Principles of Recent Period Turkish Studies 187-194

EDİTÖRDEN MEKTUP

Değerli Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları okurlarımız, tarih meraklılarımız,

Çağın dijital ve sürat asrı olarak tanımlandığı günümüzde, ayakta kalmanın çağa ayak uydurmakla mümkün olduğu gerçeğinden hareketle içeriğimizi dopdolu, kaliteli ve bir de zamanında çıkarabilmenin mutluluğunu siz değerli okurlarımızla paylaşıyoruz. Değerli yazarlarını bizimle paylaşmayı tercih eden kıymetli makale sahiplerine de teşekkürler ediyoruz.

Değerli Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları dostları, kıymetli meslektaşlarımız, bir hususu sizlerle paylaşmak istiyoruz. Bu sayıda Türk Siyasi Hayatında Darbeler konusunu işlemek istediğimizi duyurmuştuk. Çok sayıda makale de geldi. Ancak hem Ulakbim'in özel sayılar için 1/3'lük sınır getirmesi, hem de darbeler konusunda gelen yazıların büyük kısmının hakem incelemesinden geçememesi nedeniyle bu adlandırmadan vazgeçmek durumunda kaldık. Gelen yazıların bir kısmının ise hakem süreci halen devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinde 1946'da başlayan ve neredeyse 10 yılda bir devam eden askeri darbeler ve müdahalelerin ilmi bakımdan ele alınması, zemini, şartları, uygulama ve sonuçlarının ortaya konması bir ihtiyaçtır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi bu türün son örneğidir. Türk milletinin devletine, rejimine sahip çıkmasıyla önlenebilmiştir. Türkiye'de millet iradesinin belirleyici olduğu alanın sadece belli aralıklarla yapılan seçimlerle sınırlı kalmadığı, milletin devletine, rejime sahip çıktığı dost düşman bütün dünyaya gösterilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde siyasi iktidar halkoyu ile değiştirildiği zaman batı medyasında "Türkler 400 yıllık süreci 4 yılda tamamlamış gibiler, tabii içselleştirebildilerse" değerlendirmesi yer almıştı. Bu çekinceye en anlamlı cevabın yaklaşık yetmiş yıl sonra bizzat millet tarafından verildiğini söylemeliyiz.

2017 yılının ikinci sayısında beş makale ve bir çeviri yazı ile karşınızdayız. Bu sayıdaki yazılarımız, Birinci Dünya Savaşından başlayarak 1960'lı yıllara kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Çeviri yazımız ise Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yaşanan Müba-

dele ile Yunanistan'a gönderilen Ortodoks Türklerin edebi mirasıyla ilgilidir.

İlk makalemiz, Mustafa Budak meslektaşımızın "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya'da Yunan Zulmü ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı" başlıklı yazısıdır. Yüzyılın ilk büyük felaketi olan Birinci Dünya Savaşı imparatorlukların yıkıldığı, sınırların yeniden çizildiği bir değişim dönemi idi. Savaş sırasında Makedonya'daki Müslümanların Yunanlardan gördükleri zulmü etraflıca ele alan makale, Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır.

İkinci yazı, "Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı"dır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Demokrat Parti yöneticilerinin siyaset yapmaları yasaklanmıştı. Bu dönemde kurulan partilerin demokrat partinin siyasi mirasçısı oldukları iddiasına mukabil yeniden siyaset yapmalarının yolu hemen açılmamıştır. Adalet Partisinin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 döneminde bu konu yoğun olarak gündeme gelmiştir. Erdal Yılmaz, 14-21 Mayıs 1969 tarihleri arasında konuyu dönemin kaynaklarına dayanarak incelemektedir.

Üçüncü makale, "27 Mayıs 1960 Darbesinin Edirne'deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri" konusundadır. Işıl Tuna, 1960 Darbesinin Edirne ilinde nasıl uygulandığını ele almaktadır. İl komutanının yayınladığı tebliğler ile halka ulaşmak, hareketlerini benimsetmek için yaptığı çalışmaların zaman içinde nasıl bir gelişme gösterdiği incelenmiştir.

Dördüncü makalemiz, Serkan Tuna meslektaşımızın imzasıyla çıkıyor ve "CHP İktidarında Türk Balıkçılık Sektörüne Yönelik Faaliyetler (1923-1950)" başlığını taşıyor. Cumhuriyet Halk Partisinin tek başına iktidarda olduğu dönemde üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'de sektörün gelişebilmesi adına yapılan faaliyetlere değinilmiştir. Atatürk döneminde ve sonrasında gösterilen iyi niyetli çabalara karşın bir su mahsulleri kanununun çıkarılamamış olması dikkate şayandır. Makale konuyu dönemin kaynaklarına dayanarak izah etmekte ve bir neticeye varmaktadır.

Bu sayıdaki son makale Cem Apaydın'a aittir. "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme". Cumhuriyetin ilk günlerinden bu yana güncelliğini muhafaza etmek özelliğine sahip görünen konunun arşiv belgeleri ışığında

ele alındığını göreceksiniz. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinden Osmanlı Devletinin yıkılma sürecine kadar son derece etkili sivil toplum kuruluşları olan tarikatların, 1920'li yılların Türkiye'sinde siyasi olaylara etkisi ilginizi çekecektir. Kanunun sahada uygulanışına dair belgeler ve toplum nezdindeki karşılıkları okumaya değer niteliktedir.

Sayının son yazısı bir transkripsiyondur. Eray Konya 19. asrın sonunda Karamanlı Türklerin fikir ve kültür hayatına katkı sağlayan Terakki Dergisi hakkında bilgi verdikten sonra kavramın nasıl algılandığı üzerinde durmuştur. Türk İslam dünyasının neredeyse bütün olarak sömürgeleştiği dönemde kurtuluş çaresi arayanlar birlikte, terakkide çıkış yolu görmüşlerdi. Bu kavramı da adeta bayraklaştırmışlardı. Karamanlıca edebiyatın da bu bilinçten uzak kalmadığının iyi bir göstergesi ile karşı karşıya olduğunuzu söylemeliyim.

İyi okumalar dileğiyle, sevgi ve saygıyla...

Kasım 2017
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Editör

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE MAKEDONYA'DA YUNAN ZULMÜ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TAVRI

Mustafa BUDAK*

Özet

Bilindiği gibi; I. Dünya Savaşı, Kırım Savaşı'ndan sonra dünyanın ikinci modern savaşı idi. Bu savaş, büyük orandaki insan ölümleriyle Avrupa için olduğu kadar Osmanlı Devleti açısından da bir felaketti. Hatta ölüm-kalım mücadelesiydi. Ancak Osmanlı Devleti için bu beka mücadelesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli'deki büyük toprak kayıpları ve Müslümanlara yönelik mezalim ile başlamış ve I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. Bu mücadelenin yaşandığı ve Müslümanların zulme uğradığı yerlerden biri de Makedonya idi. Bu zulmü yapan milletlerden biri de Yunanlılar idi. Bu makalenin amacı; I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Makedonya Müslümanlarının karşılaştıkları bu Yunan mezalimini ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin tavrını, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Rumeli, Makedonya, Yunan Zulmü.

Abstract

THE GREEK PERSECUTION IN MACEDONIA BEFORE THE FIRST WORLD WAR AND THE ATTITUDE OF THE OTTOMAN EMPIRE

As it is known, the First World War was the second modern war of the world after the Crimean War. This war was a catastrophe for the Ottoman Empire as much as for Europe with large-scale human deaths. In fact, it was a life and death struggle. However, this struggle of the Ottoman Empire for survival had started with the great land losses and atrocities against Muslims in Rumelia after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 and continued until the World War I. One of the

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.
E-mail: mubudak@hotmail.com
Makalenin Geliş Tarihi: 04.10.2017
Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 29.10.2017

places where this struggle was experienced and the Muslims were persecuted was Macedonia. One of the nations who inflicted that persecution were the Greeks. The aim of this article is to evaluate the attitude of the Ottoman Empire against the Greek atrocities, which were faced by Macedonian Muslims in the pre-First World War period, in the light of the Ottoman archival documents.

Key Words: *The First World War, Rumelia, Macedonia, Greek Persecution.*

Giriş

I. Dünya Savaşı, Osmanlıların deyimiyle “Harb-i Umumi”, Amerikalı tarihçilere göre “tarihteki ilk topyekün savaş” idi¹. Macar ekonomist Karl Polanyi için I. Dünya Savaşı, 1815’den beri Avrupa’da devam etmekte olan “yüzyıllık barış”ı bitiren modern tarihin ilk büyük savaşıydı². Yine Polanyi’ye göre bu savaş, hem kapsadığı alan hem kullanılan silahların çeşitliliği ve hem de sebep olduğu milyonlarca insan kayıpları açısından tam bir felaket idi³.

Hiç şüphesiz, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açan bu savaştan en fazla etkilenen devlet Osmanlı Devleti idi. Çünkü Osmanlı Devleti, bu savaşın nesnesi/sahnesi konumundaydı. Bundan dolayı I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için bir ölüm-kalım savaşıydı. Kabul edilmelidir ki; Osmanlı Devleti’nin bu beka mücadelesi, özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonra gerçekleşen Rumeli’deki büyük toprak kayıpları ile başladı⁴. Söz konusu toprak kayıplarına Rumeli’den yüz binlerce Müslüman’ın karşılaştıkları mezalimden dolayı Anadolu’ya muhacereti ve bu muhaceretin özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra hafızalardan silinmeyecek bir tarzda trajik hal alması⁵, bu muhacirlerle birlikte Osmanlı devlet ricali ve aydınınının zihninde “son vatanın savunulması” hâkim bir düşünce haline geldi. Kanaatimizce, Balkan Savaşları’ndan sonra Osmanlı ülkesinde yaşanan sosyo-politik olayları (Rum ve Ermeni tehcirle-

¹ Jay Winter, Geoffrey Parker, Marry R.Habeck, **I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl**, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 3-4.

² Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)**, Çeviren: Ayşe Buğra, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 56.

³ **A.e.**, s. 58.

⁴ Bu toprak kayıpları yüzölçümü olarak 287.510 km2 idi. Bkz., Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih**, İstanbul 1944, s. 231.

⁵ Türkiye İçişleri Bakanlığı kayıtlarına göre, sadece 1912-1920 yılları arasında Balkanlar’dan gelen Müslüman göçmenlerin toplam sayısı 413.922’dir. Bkz.: Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1995, s. 184.

ri dâhil) anlamada/yorumlamada, Osmanlı sivil ve askerî aydınının zihni arka planında bu travmatik savunma psikolojisi belirleyici bir rol oynamıştır. Mesela, 1913'te, İstanbul'da 25 sayı çıkan Türkçü "Büyük Duygu" dergisi, bu psikolojik durumu en yoğun şekilde yansıtmış ve hatta bazı başyazıları "intikam" başlıklarıyla çıkmıştı⁶. Aynı şekilde, Balkan Savaşı faciasını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla İstanbul'da kurulmuş olan Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin yayınladığı ve Ahmed Cevad'ın kaleme aldığı "Kırmızı Siyah Kitap 1328 Fecayii" (İstanbul 1328) adlı eserde Osmanlı Müslümanlarının bu faciadan ders alması ve teyakkuz halinde olması anlatılırken "intikam ve kin"den bahsedilmişti. Nitekim Fuad Dünder'a göre bu durum, muhacirlerle birlikte Hristiyan karşıtı intikam duygularını canlandırmış ve bu da İstanbul'daki Türkçü siyasî düşüncüyü kuvvetlendirmişti⁷. En azından bu düşüncelerin kabul görmesi Balkan Savaşları kayıplarına duyulan bir tepkinin sonucuydu⁸.

İşte Balkan Savaşları ve sonrası süreçte Rumeli Müslümanlarının mezalime maruz kaldığı bölgelerden biri de Makedonya idi. Makedonya, özellikle 1870'lerden beri Yunan-Sırp-Bulgar siyasî iddialarını gerçekleştirme adına birbirleriyle ve Makedon milliyetçi hareketi ile giriştikleri en büyük mücadele alanı idi. Ne var ki, hangisi olursa olsun, bu çatışmalardan/kavgalardan en fazla zarar gören ise tarafların "tek ötekisi" olan bölgenin Müslüman halkı idi. Peşinen söyleyelim ki; bölge Müslümanlarının gördükleri muamelenin adı tek kelime ile mezalim idi. Nitekim bu makalenin amacı, Ekim 1913-Temmuz 1914 arası dönemde Makedonya Müslümanlarının karşılaştıkları bu Yunan mezalimini ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin tavrını, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında değerlendirmektir.

⁶ Bu başyazılardan birkaç örnek verebiliriz: "İntikam Duygusu", **Büyük Duygu**, Sayı: 2, 29 Mart 1913; "Acımak Yok... İntikam", **Büyük Duygu**, Sayı: 9, 3 Temmuz 1913. Geniş bilgi için Bkz.: Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 39-41.

⁷ Fuad Dünder, **Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1914-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 191-192.

⁸ Funda Selçuk Şirin de Balkan Savaşları'nın Osmanlı/Türk aydını üzerinde travmatik etkiler bıraktığı ve bu aydınlar nezdinde Anadolu'ya ilginin arttığı kanaatindedir. Bkz.: "Türk Aydınımın Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşlarının Rolü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/2, 2013, s. 523-548.

Öncelikle belirtelim ki; “Makedonya” coğrafi bir terim olup 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması’na kadar Osmanlılar tarafından kullanılmamıştı. Geniş anlamıyla o devirlerde Makedonya olarak anılmaya başlayan bu topraklar, Osmanlı idari sisteminde Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden (Vilayât-ı Selase) meydana gelmekteydi. Bu bölge, Orta Avrupa’yı Akdeniz’e bağlayan Morova ve Vardar nehirlerinin oluşturduğu iki büyük vadiyi kapsamasından dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Öyle ki, Vardar vadisi üzerinden doğrudan Selanik’e, Adalar Denizi’ne ulaşmak mümkündür⁹. Bu stratejik öneminden dolayı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonunda imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması’ndan itibaren İngiltere, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerin müdahalesiyle bir “Makedonya sorunu” ortaya çıkmıştır¹⁰. Bunda Osmanlı Devleti’nin zayıflamasından cesaretlenen Balkan milletlerinin milliyetçilik ve din temelli bağımsızlık hareketlerine girişmesi ve bu hareketler çerçevesinde bölgede ortaya çıkan İngiliz-Rus rekabeti büyük rol oynamıştır. Ayrıca bu rekabete Alman desteğini alan Avusturya-Macaristan da katılmıştır. Böylece Makedonya, 1912’e kadar bölgesel ve uluslararası güçlerin çetin siyasî ve askerî mücadelelerine sahne olmuştur¹¹.

Hemen belirtelim ki; Ekim 1912’de başlayan I. Balkan Savaşı’nın sahnesi Makedonya, bölgesel aktörleri Osmanlı Devleti, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ, global aktörler ise İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan idi. Esas itibariyle savaşın Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ devletleri idi. Nitekim, Ekim 1912’de başlayan I. Balkan Savaşı’nda Yunanlılar “Yunan Makedonyası” dedikleri bölgeye karşı saldırıya geçtiler. Bunun sonucunda Yunan ordusu, 8 Kasım 1912’de Selanik’e girdi. Ayrıca, Edirne Bulgar, İşkodra Karadağ, Yanya ise Yunan kuşatması altındaydı. Ancak, 17 Aralık 1912’de başlayan Londra’daki Elçiler Konferansı’ndan sonuç alınamayınca, savaş yeniden başladı (3 Şubat 1913). İlk aşamada, kuşatılmış şehirlerden biri olan Yanya, 6 Mart 1913’de,

⁹ Mehmet Hacısalıhoğlu, “Makedonya”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt: 27, s. 438-439.

¹⁰ Makedonya sorununun ortaya çıkışı ve gelişimi için Bkz.: Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 30-31, 40-47.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s. 580-581.

Yunanlılara teslim oldu. Bunun dışında, 26 Mart'ta Edirne, Bulgarlar; 23 Nisan'da ise İşkodra, Karadağlılar tarafından ele geçirildi. Bu arada, Yunan donanması, Bozcaada, Limni, Semadirek/Semendire (Samotraki) ve Taşöz adalarını ele geçirdi. Böylece, Makedonya ile İstanbul'un deniz bağlantısı kesilmiş oldu¹².

Görüldüğü gibi; 1913 yılının ilk aylarındaki siyasî ve askerî gelişmeler, Osmanlı Devleti aleyhindeydi. Bu süreçte, İngiltere ve Rusya gibi devletler, Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında biran önce barış yapılmasını istiyorlardı. Ancak, Balkan devletleri, birbirleriyle çakışan toprak kazançları elde etmeden barış yapmaya taraftar değillerdi. Mesela, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi Balkan devletleri, bütün Ege adalarının Yunanistan'a bırakılmasını istemekle beraber Midye-Enez hattını kesin sınır olarak kabul etmediler. Fakat 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile bütün bu şartlara razı oldular. Bu antlaşmaya göre; Selanik ve Güney Makedonya Yunanistan'a, Orta ve Kuzey Makedonya Sırbistan'a ve Trakya sahilleri de Bulgaristan'a verildi. Görüldüğü gibi Makedonya paylaşılmıştı. Bu barıştan memnun olmayan Bulgaristan başta olmak üzere Balkan devletleri savaş ve ittifak sarmalı arasında gidip geldiler. Bu devletlerin esas anlaşmazlık konusu Makedonya idi. Özellikle Sırbistan ve Bulgaristan ele geçirdikleri yerlerle yetinme niyetinde değillerdi. Bulgarların sertleşmesi üzerine Sırp- Yunanlılara yanaştılar ve 1 Haziran 1913'de Sırbistan ile Yunanistan Selanik'te bir ittifak antlaşması imzaladılar. On yıl geçerli olması düşünülen bu ittifak ile Sırp- Yunanlıların Selanik limanından yararlanması ve Üsküp ile Manastır'ın bir demiryolu ile Selanik'e bağlanması öngörülmekteydi. Her iki devlet arasında sınır Vardar Nehri ile Ohri Gölü arasında bir çizgi olmakta ve bu çizgiye göre Bulgaristan'a Makedonya'nın kuzeyinde küçük bir kısım verilmekteydi¹³.

Bütün bu gelişmeler üzerine devreye giren Rusya'nın hem Bulgaristan'a ve hem Sırbistan'a savaşmamaları, savaşmaları halinde Slav davası önünde sorumlu olacaklarını hatırlatmasına rağmen her iki taraf da özellikle Makedonya üzerindeki hâkimiyet iddialarından vazgeçemediler. Sonunda Bulgarlar, 29-30 Haziran 1913 gecesi, Makedonya'da Vardar Nehri üzerinde toplanmış ortak Sırp-Yu-

¹² A.e., s. 669-678.

¹³ A.e., s. 680-688.

nan kuvvetlerine karşı saldırıya geçti ve böylece II. Balkan Savaşı başlamış oldu. Selanik'in biraz kuzeyindeki Kalkış'ta iki gün süren kanlı çarpışmalarda Bulgar ordusu geri çekilmeye başladı. Bu ricat, Kavala'ya kadar devam etti. Bu arada Türk ordusu 20 Temmuz'da Edirne'yi geri aldı¹⁴. Çok geçmeden, Romanya cephesinde (Dobruca) yenilen Bulgarların talebi üzerine 31 Temmuz'da mütareke, 10 Ağustos 1913'de de Bükreş'te barış yapıldı. Bükreş Barışı adı verilen bu antlaşmaya göre, Bulgar-Yunan sınırı Kavala'nın 30 km doğusundaki Mesta nehrinin denize döküldüğü yerden başlayıp Drama ve Demirhisar'ın kuzeyinden dolaşarak batı yönüne doğru Kalkış'ın biraz kuzeyinde ve Vardar nehrine yakın bir yerden tekrar kuzeye giden kısım Bulgar-Sırp sınırı olacaktı. Buna karşılık, Sırp-Yunan sınırı ise Kalkış'ın kuzeyinde Sırp-Bulgar sınırının başladığı yerden Ohri Gölü'nü geçerek Arnavutluk sınırına ulaşan bir çizgiydi. Bu çizgi Manastır, Florina ve Ohri'yi Sırbistan sınırları içinde tutmaktaydı¹⁵. Böylece Makedonya; Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmıştır.

Bunun ardından Osmanlı Devleti, 29 Eylül 1913'de Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması'nı imzalamış ve Türk-Bulgar sınırı belirlenmişti. Ayrıca, Bulgaristan sınırları içinde kalan Müslümanlar ile Osmanlı Devleti'nde kalan Bulgarlar müteakabiliyet esasına göre haklara sahip olacaklardı¹⁶. Aynı çerçevede 14 Kasım 1913'de, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina Barışı imzalandı. Bu antlaşma ile Yunanistan'da kalan Müslümanların hakları güvence altına alındı¹⁷.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, II/2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 341-345.

¹⁵ Bükreş Barışı için Bkz.: A.e., s. 463-464.

¹⁶ İstanbul antlaşması için Bkz.: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I**, Ankara, 1953, s. 457-476.

¹⁷ Söz konusu antlaşmanın özellikle 11.maddesi Yunanistan'da kalan Müslümanların haklarını garanti altına alıyordu: "Yunanistan'a terk olunan mahaller ahalisinden zîr-i idare-i Yunaniye'de kalacak olanların can ve mallarıyla namus ve din ve mezhep ve âdâtına kemal-i ihtimam ile riayet olunacak ve bu kısım ahali an asıl tebaa-i Yunaniye'den olanların haiz oldukları hukuk-ı medeniye ve siyasîyeyi tamamiyle haiz bulunacaktır. Müslümanlar hürriyet-i diniyyeye ve ayin-i dininin alenen icrası konusunda serbestiye mâlik olacaklardır". Bkz.: Erim, A.e., s. 480-481.

1. Balkan Savaşları Sonrasında Yunanlıların Müslümanlara Yönelik Mezalimi

Balkan Savaşlarından güçlenerek çıkan Balkan devletleri, özellikle Yunanistan, kendi sınırları içinde yaşayan Müslümanlara yönelik bir sindirme, göç ettirme ve yerlerine muhacir Rumların yerleştirilmesi siyasetini izlemeye başladı. Oysa bu tutum, Atina Antlaşması hükümlerine aykırıydı.

Bu basit bir hak ihlali değildi. Balkan Savaşları sırasında Yunan idaresine geçen bütün yerleşim yerlerindeki Müslüman halk, Ekim 1913'den itibaren türlü baskılara maruz kalmaya başladı. Mesela, Ekim ortalarına doğru, Yunan askerleri Gevgili kazasındaki 1.000 hanelik Büyük Maya Dağı kasabasının ileri gelenlerini “sizde silah vardır” diyerek camiye doldurduktan sonra öldüresiye dövmüşler ve üç kişinin ölümüne sebep olmuşlardı. Yunan askerlerinin bu tarz saldırılarına köy ve kasabalarda uğrayan Müslümanlar, tutuklanarak Selanik'e getirilmekte; hapse atılmakta, işkencelere maruz kalmakta ve hatta topluca öldürülmekteydiler. Öyle ki; Yunanlılar, Osmanlı Devleti, Yunanistan'a savaş açarsa Müslümanların topluca katliama uğrayacağı söylentisini de yaymaktaydılar¹⁸. Yine aynı tarihlerde, köylerde yaşayan Müslümanların evleri silah arama bahanesiyle Yunanlı memurlar tarafından basılmış ve evde bulunan değerli mal ve eşyalara el konulmuştu. Bununla yetinmeyen Yunanlılar, Müslümanların ev ve mallarını bırakarak Osmanlı vatanına göç etmelerini istemekteydiler. İşkence ve baskıları o kadar arttı ki, binlerce Müslüman erkek, eşi ve çocukları ile birlikte Selanik ve diğer yerlere kaçmaya başladılar. Hatta dağlara kaçmaya çalışanlar da vardı. Müslümanlar sefilane bir hayat sürdükleri yetmiyormuş gibi kadınlara reva görülen mezalim de tahammül sınırlarının ötesine varmıştı. Bunun adı, bir Osmanlı arşiv belgesine göre “mecburi firar ve hicret” idi¹⁹.

Görüldüğü gibi durum, Müslümanlar için vahimdi. Ya tutuklanıp hapse atılıyorlardı; ya da evlerini boşaltarak kaçmaya çalışıyorlardı. Tabiatıyla bu zorunlu olarak boşaltılan evler, çok geç-

¹⁸ Selanik Müftüsü Ahmet Bin Ali'den Hariciye Nezareti'ne yazılan 4 Teşrin-i Evvel 1329/17 Ekim 1913 tarihli yazı, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti (DH-KMS)**, 1/43, lef 2.

¹⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 13 Teşrin-i Evvel 1329/26 Ekim 1913 tarihli yazı, **BOA, DH-KMS**, 1/43, 1/2.

meden, Yunanlı memurlar tarafından Kafkasya başta olmak üzere yabancı ülkelerden gelen Rumlara verildi. Osmanlı Dâhiliye Nezareti’ne göre bu Yunan siyasetinin amacı “ *o havalideki anasır-ı İslamı tamamen imha etmek maksadını pek vasi bir mikyasa tatbik* ” etmekte.²⁰ Bunu önlemek için hem İstanbul’daki Yunan siyasî memuru Levidis’e kati bildirimde bulunuldu ve hem de Sulh Murahhası Galib Kemalî Bey aracılığıyla Yunan hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslerin yapılması istendi. Aksi halde buradaki “ *Rumlar hakkında tazyikat ve teşebbüsât-ı mümasilenin heman tatbiki* ”-ne başlanacağı bildirildi²¹.

1914 yılına girerken, Yunanistan’ın Sisam Adası ihtilalcilerinden olan ve Osmanlı Devletince idam cezası verilen Sofilis adlı bir kişiyi Yunan Makedonyası’na vali olarak ataması, bu yerlerde yaşayan Müslümanlara yönelik var olan baskıların daha da artmasına ve hatta sistematik hale gelmesine sebep oldu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, hem İstanbul’daki Yunanlı memurlar nezdinde girişimlerde bulunmuş ve hem de Galib Kemalî Bey’e talimat vererek Yunan makamları nezdinde Atina’da temaslarda bulunmasını sağlamıştı. Ne var ki bu girişimler de Yunanistan’daki Müslümanlara yönelik baskıları sona erdirmeydi. Aksine, Müslümanlara yönelik baskılar ziyadesiyle artmıştır. Öyle ki; Müslümanlar her yerde dövülmekte, mallarına el konulmakta, sebepsiz yere tutuklanmakta ve öldürülmekteydi²². Bu tarz baskıların yaşandığı yerlerden biri de Siroz (Serez) bölgesi idi. Burada Müslüman evlerine cebren Rum göçmenler yerleştirilmekte, evlerdeki dini eşyalar Rumlar tarafından gasp edilmekte ve hâlihazırda, câmi gibi mukaddes mekânlar tecavüze uğramaktaydı. Nitekim Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti’ne ne yapılması gerektiğini bildirmiş ve bu hususu “ *Yunan sefareti yahud hükümeti nezdinde teşebbüsât-ı lazıme ifasiyle yapılan mezalime nihayet verilmesi ve bilâ-muceb habs olunan İslamların tahliyesi ve Cema’at-i İslamiyye hukukunun ve Müslümanların mal ve canlarının ve ırz ve namuslarının taht-ı muhafaza etdirilmesi* ” şeklinde açıklamaktaydı²³.

²⁰ BOA, DH-KMS, 1/43, 1/2.

²¹ Aynı belge; Atina Murahhası Galib Kemalî Bey’e 22 Teşrin-i Evvel 1329/4 Kasım 1913 tarihli yazı, BOA, DH-KMS, 1/43, 5/1.

²² Selanik’den Haşmet Hasan imzalı Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani 1329/3 Şubat 1914 tarihli yazı, BOA, DH-KMS, 1/43, lef 10.

²³ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine yazılan 28 Kanun-ı Sani 1329/10 Şubat 1914 tarihli yazı, BOA, DH-KMS, 1/43, lef 9/2.

Bu bağlamda Osmanlı Ajansı'nın Selanik'ten aldığı bir mektup, Makedonya Müslümanlarının maruz kaldıkları acımasız muameleleri bütün açıklığıyla ortaya koymaktaydı. Onların durumu bir muhaceretten öte “*umumî bir firar*” idi. Mesela, Siroz ve Demirhisar ve havalisinde bütün Müslüman köylüler göçe hazırlanan iki köy dışında tamamen memleketlerini terk etmişlerdi. Avrathisarı ve havalisi de bu akıbetten kurtulamamıştı. Karacaabad'dan 40.000 Müslüman sersefil göç ederken Kılıkış havalisinden de kabile kabile Selanik yönüne kaçırlar gözlenmekteydi. Hatta Selanik'te bile bazı Müslüman ileri gelenler hiçbir ciddi sebep olmaksızın tutuklanmışlardı. Bir hafta içinde Selanik'ten 8.000 Müslüman göç etmek zorunda kalmıştı. Daha da önemlisi Müslümanlara ait mektep, câmi ve medrese binaları Yunan hastane ve mekteplerine dönüştürülürken Müslümanları tahkir ve tahrik için bazı câmi, medrese ve kabristanlar ahır haline getirilmekteydi. Bu yönde Cemaat-i İslâmiye'nin yaptığı şikâyetler kesinlikle dikkate alınmadığı gibi,²⁴ Kavala'da da Müslümanlara zulüm devam etmekteydi. Hatta, Yunan memurlar, köylerden ve diğer yerlerden kaçarak gelen Müslümanların Kavala'ya girmelerine izin vermiyorlardı²⁵. Oysa şehirde yaşayan Müslümanların durumu hiç de iyi değildi. Nitekim, Kavala'dan alınan bir haber-mektup, gerçeği bütün açıklığıyla ortaya koymaktaydı²⁶:

“Son zamanlarda Yunanlıların zavallı Kavala ve havalisi Müslümanlarına karşı irtikâb ve icrâ eylemekte buldukları mezâlim hadd-i marufu pek ziyade aşmış, bura İslâmlarının hali cidden tahammül edilemez bir şekilde gelmiştir.”

Aynı gerçeği, gazeteci Yunus Nadi, yayımladığı başmakalesinde, açıklıkla dile getirmiş ve adeta, Osmanlı-Türk kamuoyunun infialini ortaya koymuştu. Ona göre Makedonya'da Türk ve Müslümanlar, mal ve mülklerini “*yok bahasına değil hiç bahasına*” satarak son derece ağır şartlarda göç etmeye çalışmaktaydılar²⁷:

²⁴ “Makedonya'da Yunan Mezalimi”, **Tasfir-i Efkâr**, nr.1036, 2 Nisan 1914, s. 4.

²⁵ Aynı muameleye Bulgar ve Yahudiler de maruz kalmışlardı. Bkz.:“Kavala'da Yunanlılar”, **Tasfir-i Efkâr**, nr.992, 11 Şubat 1914, s. 1; Yunan mezalimi sadece, buralarda gerçekleşmiyordu. Arnavutların çoğunluk halinde yaşadığı Epir, Yunan mezaliminin şiddetli görüldüğü bölgelerden biri idi. Mesela, Yunanlılar Nigriç adlı bir Arnavut köyüne saldırarak kadınları katl etmiş ve erkekleri ise zincirbend olarak Eğri'ye sevk etmişlerdi. Bkz.:“Epir'de Yunan Mezalimi”, **Tasfir-i Efkâr**, nr.992, 11 Şubat 1914, s. 1.

²⁶ “Kavala'dan Neler Oluyor”, **Tasfir-i Efkâr**, nr.1040, 11 Nisan 1914, s. 4.

²⁷ Ayrıca bu makalesinde yazar, Selanik şehbenderi Fuat Selim Bey'in, bu göçün teşvikinde

“Selanik ve havalisine Trakya'dan başlayın da Kafkasya'ya varıncaya kadar her taraftan celb olunan yüzbinlerce çıplak Rum muhacirlerinin nasıl iskân olunduğunu, Türk ve Müslüman halkın ne elim işkencelere ma'rûz bırakıldıklarını, Türk ve Müslümanların hep bu gadr ve şena'atler önünden firar etmekte bulduklarını biz bilmiyor muyuz zannolunuyor?”

Hâlâ Yunan idaresindeki yerlerin hapisaneleri Türk ve Müslümanlarla dolu. Hâlâ Türk ve Müslümanın harimine sellemehüs-selam Rumlar dâhil ve iskân olunuyor. Hâlâ Türk ve Müslüman ırz ve canı en feci' tehlikeler önünde titriyor. İşte Makedonya'dan Türk ve Müslüman muhaceretinin hakikî sebepleri bunlardır. Bu faci'aları tertîb ve ikâ' edenler ise Yunanlılardır. Yunan idaresinin müsamaha ve tasvibi ile hareket eden Rumlardır”.

Bu olaylar üzerine, Osmanlı Devleti'nin Atina Sefiri Galib Kemalî Bey, 1914 yılı Mart ortalarında bizzat Yunan Hariciye Nazırı ile görüşmüş ve bu görüşmesini 20 Mart 1914 tarihli tahriratı ile İstanbul'a bildirmişti. Söz konusu görüşmesinde, Galib Kemalî Bey, öncelikle, Siroz (Serez)'de saldırıya uğramış olan Müslüman evlerinin derhal tahliye ettirilmesini istedikten sonra, bölgedeki Müslüman büyük çiftlik sahiplerinin mallarını yeterince tasarruf edemedikleri yönündeki şikâyetleri bildirmişti. Buna karşılık Yunan Hariciye Nazırı, bu evlerin tahliyesi için emirler vermiş ve Müslümanların hukukunun korunması için gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu Galib Kemalî Bey'e bildirmişti. Bununla yetinmeyen Nazır, Edirne vilayetinden aldığı haberlere göre *“avdet eden ahali-i İslamiyyenin Rumları hanelerinden kovarak yerlerini zabt etmekte olduklarını”* söylemesi üzerine Galib Kemalî Bey, *“emlak sahiplerinin hukuk-ı tasarrufiyyesi tecavüzden masun olduğundan me'mûrîn-i mahalliyyenin bu gibi ahvâle müsâ'ade etmeyeceklerini”* bildirdi²⁸.

Genç Türklerin rolüne dair Yunan kamuoyundaki iddiaları reddeden açıklaması ile Yunanistan'ın Makedonya Valisi Sofilis (Gazetede Refulis, Osmanlı arşiv belgesinde Sofilis diye geçmektedir. Biz, Sofilis'i tercih ettik) *“Türk ve Müslümanları biz kaçırmadık, onlar gidiyorlar”* şeklindeki demecine de yer vermiş ve Vali'nin sözlerine tepkilerini ise şu sözlerle dile getirmişti: *“Ne alâ mantık!.. O halde kabahat kimde? Ne oluyor ki, bu Türk ve Müslüman ahali adetâ can havli ile Makedonya'dan dışarı fırlamak ızdırarı ile bîkarar bulunuyorlar.”* Bkz.: Y.Nadi, *“Rumeli'nden Türk ve Müslüman Muhacereti”*, **Tasfir-i Efkâr**, nr.1032, 29 Mart 1914, s. 1.

²⁸ Hariciye Nazırı namına Umum-ı Siyasîye Müdür-i Umumisi Ahmed Reşid'den Dâhiliye

Bu taahhütlere rağmen Yunan işgalindeki yerlerde Müslümanlara yönelik saldırılar devam etmekteydi. Mesela, Nisan başlarında Selanik'te Rumlar, Yahudilerin desteğiyle yaptıkları tütün grevini gerekçe göstererek Müslüman tütün tüccarları ile Müslüman halka karşı saldırıya geçtiler. Bunda amaç, çoğunluğu Müslüman olan tütün tüccarlarının hem kendilerine fazla yevmiye vermelerini sağlamak ve hem de onların Selanik'e gelmiş muhacir Müslümanlara yardım etmeleri ile Müslüman işçi çalıştırmalarını önlemek idi²⁹. Ayrıca, Selanik ve Kavala'nın dışında Drama'nın çeşitli köylerinde de Müslümanların yaşlarına bakmadan kız ve evli kadınlar Rumlar tarafından zorla alıkonmakta, Yunan jandarmaları keyiflerince Müslüman köyleri basarak Müslüman kadınların ırz ve namuslarına saldırmaktaydılar. Hatta, Drama Metropolit'i'nin emriyle Türk ve Müslümanların evleri tahliye edildikten sonra zorla Türkiye'den gelen Rum muhacirler iskan edilmekteydi. Bunun yanı sıra, Pürsüçan, Veysucan, Doksad, Edirneçik ve Zihne gibi kazalarda bulunan İslâm vakıfları ve onlara ait mülkleri de Yunan hükümeti tarafından müsadere edilmekten kurtulamadı³⁰. Bununla yetinmeyen Yunan idaresi, Müslümanları, iktisadî ve ticarî hayattan da dışlamaya çalışmaktaydı. Özellikle koyduğu yasaklarla tütün ticareti gibi Müslümanların en faal olduğu ticari işlerin Rumların eline geçmesini sağladı. Ayrıca Yunan hükümeti, Müslümanlara ait okulları işgal ederek kışla ve hastane haline getirilmesini temin etmekteydi³¹. En önemlisi 1913 tarihli Atina Antlaşması'na aykırı olarak Müslüman Cemaati'ne ait vakıflara ve onun gelirlerine el konulmaktaydı³².

1914 yılı Mayıs-Haziran aylarında bu tarz baskıların artarak devam ettiğini görmekteyiz. Bunda, Anadolu'dan ve Trakya'dan Yunanistan'a doğru yapılmakta olan Rum göçünün meydana getirdiği kinin de rolü vardı³³. Ayrıca, Şubat 1914'te, Osmanlı Devleti'nde baş

Nezaretine 29 Mart 1330/11 Nisan 1914 tarihli yazı, **BOA, DH-KMS**, 1/43, lef 13.

²⁹ "Yunan Mezalim ve Müfteriyatı", **Tasfir-i Efkâr**, nr.1054, 20 Nisan 1914, s. 2.

³⁰ Aynı yer.

³¹ Atina Sefareti'nden gönderilen 21 Mayıs 1914 tarihli yazı, **BOA, HR-SYS**, 13/2, lef 129'dan naklen **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I**, s. 279-281.

³² Hariciye Nezaretine Atina Sefareti'ne gönderilen 25 Teşrin-i Evvel 1330/7 Kasım 1914 tarihli yazı, **BOA, HR-SYS**, 2056/3, lef 24.

³³ Kavala Şehbenderliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Mayıs 1914 tarihli yazı, **BOA, HR-SYS**, 13/2, lef 43; Kavala Şehbenderinin 7 Mayıs 1914 tarihli yazısı, **BOA, HR-SYS**, 13/2, lef 44'den naklen **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I**, s. 255-257.

gösteren “Rum boykotu” da olumsuz etki yapmıştı³⁴. Bu durumun Rumların aleyhine olduğunu gören Venizelos, 27 Nisan'da başlayan görüşmelerde yumuşama gösterdi. Bunu fırsat bilen Galib Kemalî Bey, Venizelos'a mübadele önerisinde bulundu. Ona göre; bu mübadele, Aydın vilayetindeki Rumlar ile Makedonya'daki Müslümanlar arasında olacaktı³⁵. Galib Kemalî Bey bu kişisel önerisini Osmanlı Hükümeti'ne sundu³⁶. Bu öneri, Osmanlı hükümeti tarafından olumlu karşılandı. O kadar ki, Sadrazam Said Halim Paşa, Galib Kemalî Bey'den bu işin bir an önce yapılmasını istedi³⁷. Galib Kemalî Bey, 18 Mayıs'ta Venizelos'a Aydın vilayetinde yaşayan Rumlar ile Makedonya'dan gelecek Müslümanların mübadelesinin Osmanlı Hükümetince kabul edildiğini bildirdi³⁸.

Esasında Yunanlılar mübadeleye karşı değillerdi. Onlar, Rumların saldırılara uğramalarından korkuyorlardı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, bu işin bir an önce başlamasında ısrar ediyordu. Hatta, Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 21 Mayıs tarihli bir telgrafta, Makedonya'daki Müslümanlar ile Aydın vilayetindeki Rumların karşılıklı mübadele ve hicretlerinin esas itibarıyla kararlaştırıldığından bahsedilmiş ve bu işin bir komisyon marifetiyle yapılması gerektiği ve bunun da zaman alacağından dolayı Makedonya Müslümanlarının sahiliden başlayarak iç bölgelere doğru Rum köylerinde misafir edilmeleri bildirilmişti. Ayrıca, bu süreçte güvenliğin sağlanması için bu köylere ya jandarma kuvveti yerleştirilmesi ya da seyyar jandarma birliklerinin istihdamı istenmişti³⁹.

³⁴ Bu boykot, Osmanlı vatandaşı bazı Rumların Yunan hükümetine yaptıkları bağışlar ve bu bağışların Balkan harplerinde Yunanistan'ın askerî başarılarına katkı yapmasından dolayı başlamıştı. 1913-1914 yılları arasında görülen bu boykot girişiminin amacı, Rumların ekonomik durumlarını sarsmak ve Türklerin gelişimini sağlamaktı. Geniş bilgi için Bkz.: Hasan Taner Kerimoğlu, “1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, 2006/ Güz, s. 95-98.

³⁵ Galib Kemalî Bey (Söylemezoğlu), *Hatıraları Atina Sefareti (1913-1916)*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946, s. 113-114.

³⁶ Galib Kemalî'den Venizelos'a 5 Mayıs 1330/18 Mayıs 1914 tarihli özel mektup, **BOA, HR-SYS**, 2035/2.

³⁷ Said Halim Paşa'dan Galib Kemalî Bey'e 17 Mayıs 1914 tarihli telgrafı, **BOA, HR-SYS**, 2035/2.

³⁸ **BOA, HR-SYS**, 2035/2.

³⁹ İlgi çekicidir ki, bu telgrafta mübadele kararının Venizelos'un teklifi üzerine kararlaştırıldığından bahsedilmekteydi: Bkz.: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyyeti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914 tarihli telgraf, **BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî**, 41/37.

Sonunda Yunan başbakanı Venizelos, 28 Mayıs 1914'de, Osmanlı Hükümeti'ne bir mektup göndererek Aydın vilayetinin köylü Rum halkı ile Yunan Makedonya'sında yaşayan Müslümanların mübadelesini kabul ettiğini bildirdi⁴⁰. Ne var ki Yunan hükümeti, işi ağırdan almaktaydı. Çünkü, bu mübadele önerisi, hem Megali İdea'ya engel oluşturacak ve hem de Yunan hükümetine yeni ekonomik yükler getirecekti.

Bu arada, Drama, Selanik ve Kavala'da Müslümanlara yönelik zulüm de aralıksız devam etmekteydi. Sonunda Osmanlı hükümeti, 1 Mayıs 1914'de bu zulmü, Avrupalı devletlerin İstanbul'daki büyükelçilerine bir muhtırayla bildirdi. Bu muhtıraya göre "*Makedonya'daki ahali-i İslâmiyenin vaz'iyeti gıtdikçe nâ-kâbil-i tahammül bir dereceye varmaktadır. Ahâli-i İslâmiyenin şahsına, namusuna, emvaline, mezhebine, hatıra-i emvâtına, müessesât-ı diniyye ve tedrisiyyesine karşı suret-i mütemâdiyede ta'arruzât vukû'bulmaktadır.*" Öyle ki bu saldırılar, Müslümanların tarihi hatıralarının/eserlerinin tahribine kadar gitmekteydi. Muhtıranın "*âsâr-ı vahşet*" olarak tanımladığı bu tahribat örnekleri arasında Siroz (Serez)'deki Mora eski valisi Yusuf Paşa aile mezarlığının tahribi, Zihne Cami'nin yıkılması, Siroz'daki Ahmed Paşa Cami'nin tamamen ahıra çevrilmesi, Evranos Cami'nin kısmen saman ambarı haline getirilmesi, aynı câmi mezarlığının tahribi ve askerî eğitim alanı haline sokulması, yine Siroz ve Atpazarı'ndaki mezarlıkların tahrip edilmeleri bulunmaktaydı. Ayrıca muhtıra, bu zulmün sadece Yunan işgaline uğrayan Makedonya'nın doğu kesimlerinde değil Rum göçmenlerin yerleştirilmeye başlandığı batı bölgelerinde (Vodina, Karaferiye/Karaferye gibi) de kendini gösterdiğini belirtmekteydi. Sonuç olarak muhtıra, Makedonya'da Kavala'dan Serfice'ye kadar olan bölgede hiçbir kanun ve hükümetin olmadığını iddia etmekte ve buralarda görülen zulmün Müslümanların tamamen yok edilmesini amaçlayan geniş bir planın uygulaması olduğunu savunmaktaydı⁴¹.

Görüldüğü gibi; Makedonya'da yaşanan zulmü, Osmanlı hükümeti, Avrupalı devletlere bir muhtıra ile bildirirken Yunanlılar aksi görüşleri savunmaya devam etmekteydiler. Mesela, Makedonya

⁴⁰ Venizelos'tan Galib Kemalî Bey'e yazılan 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914 tarihli mektup, **BOA, HR-SYS**, 2035/2.

⁴¹ "Bab-ı Âli Muhtırası", **Tasfir-i Efkâr**, nr.1067, 3 Mayıs 1914.

Valisi Sofilis, Drama’da yaptığı incelemeler sonucunda Yunan hükümetine verdiği raporlarda Yunan Makedonyası’nda yaşayan Müslümanların iyi durumda olduklarını bildirmekteydi. Bu ise Osmanlı hükümetince kabul edilecek gibi değildi. Sonunda Galib Kemalî Bey, Selanik Başkonsolosu Fuad Selim ile Nuri Beylere yeniden incelemeler yapılmasını emretti⁴². Diğer taraftan da Galib Kemalî Bey, bölge ile ilgili kendi raporlarını Venizelos’a göstermek suretiyle artık mübadeleye bir an önce geçilmesini söyledi⁴³.

Bunun üzerine Venizelos, durumu kendisi görmek için Yunan Makedonyası’na bir gezi düzenledi. Gezi sonunda Makedonya’da Müslümanlara yönelik haksızlıklara son verileceğini, bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağını Galib Kemalî Bey’e bildirdi⁴⁴. Osmanlı gazetelerine göre Venizelos’un Makedonya ziyareti “*göz boyama gezisi*” idi.

Sonunda Venizelos, Galib Kemalî Bey’in Makedonya’da bizzat incelemelerde bulunmasını istedi. Bu teklifi kabul eden Galib Kemalî Bey, Haziran başlarında, Yunan Başbakanı Venizelos’un izniyle Selanik, Drama, Siroz ve Kavala ile köylerine yönelik bir teftiş gezisi düzenledi. Bu amaçla Atina Sefiri, dört gün boyunca Drama ve köylerini ziyaret etti. Daha sonra Selanik’e döndü ve ardından Karaferye/Karaferye ve Vodina taraflarına da gitti. Sefire göre; gezilen bütün yerlerde Müslüman halk, ilk önce Trakya muhacirinin ve daha sonra jandarma ve askerlerin türlü tecavüzlerine uğramıştı. On gündür süren bu saldırı ve tecavüzlerin istenildiği takdirde önlenebileceğini düşünen Galib Kemalî Bey, hâlihazırda tutuklu bulunan Drama eşrafının serbest kalması için gerekli girişimlerde bulunduğunu bildirmişti⁴⁵. Oysa her şey apaçık ortadaydı. Bu yapılanlar, Galib Kemalî Bey’in teftiş gezisinden Dâhiliye Nezareti’ni haberdar eden Hariciye Nezareti’nin yazısında ifade edildiği gibi “*Makedonya’da Rumlar tarafından ikâ edilen mezalim*”den başka bir şey değildi⁴⁶.

⁴² BOA, HR-SYS, 2031/1, lef 66.

⁴³ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 108.

⁴⁴ BOA, HR-SYS, 2033/1, lef 66.

⁴⁵ Atina Sefiri Galib Kemalî Bey tarafından Kavala’dan gönderilen 7 Haziran 1914 tarihli telgrafnamenin sureti, BOA, DH-KMS, 1/43, lef 18; Atina Sefiri Galib Kemalî Bey’in Kavala’dan gönderdiği 11 Haziran 1914 tarihli telgrafnamenin sureti. BOA, DH-KMS, 1/43, lef 19.

⁴⁶ Hariciye Nezareti’nin 31 Mayıs 1330/13 Haziran 1914 tarihli yazısı, BOA, DH-KMS, 1/43, 20/2.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu zulmün artışında Trakya ve Anadolu'dan göç eden Rumlar etkin rol oynamaktaydılar. Bunlar, Müslümanlara saldırarak evlerine el koymaktaydılar. Mesela, Haziran'da, 500 haneli Yaygın mahalline gelen Trakya Rumları, Müslümanların evlerine gasp etmişler ve onlar da Selanik'e göç etmek zorunda kalmışlardı⁴⁷. Aynı şekilde Yunan hükümeti, Kafkasya'dan gelen Rum muhacirleri de Vardar, Doğancı, Karaoğlu ve Yahya köylerinde el koydukları Müslüman evlerine yerleştirdi. Bu gasp olayı, evlerle sınırlı olmayıp Müslümanların malları da müsadere edilmekteydi. Bunun sonucunda Müslümanlar, bu yerleri terk ettiler⁴⁸ ve Selanik'e gittiler. Göç etmek için Selanik Limanı'na gelen Müslümanlar, uzun ve yorucu gidiş işlemleriyle uğraşmaktaydılar. Ezizyet bununla bitmemekte ve tam gemiye binmeden önce bütün eşyaları açılarak tapular yırtılmakta, eşyalar gasp edilmekteydi. Herkesten zorla kişi başı beşer kuruş donanmaya yardım parası alınması da işin cabasıydı⁴⁹.

Görünen o ki; Osmanlı ve Yunan hükümetleri, mübadeleden başka bir çare olmadığını anlamışlardı. Zaten, Temmuz'dan önce karşılıklı Müslüman-Rum hicreti başlamıştı⁵⁰. Bu sürecin oluşabilecek hukukî sorunlarını halletmek için 5 Temmuz'da Muhtelit Mübadele Komisyonu kuruldu ve taraflar görüşmelere başladı. Bu komisyonun görevi, anlaşmazlıkları çözecek, mal ve mülklerin kıymetlen-dirmesini yapacaktı. İzmir ve İstanbul'da çalışmalarını sürdüren bu komisyon, Osmanlı Devleti'nin savaşa resmen girmesiyle çalışmalarını sona erdirdi⁵¹. Fakat Yunan Makedonyası'nda yaşayan Müslümanların dramı ise sona erecek yerde daha da artmıştır.

⁴⁷ Selanik Müftü Vekilinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Haziran 1330/15 Haziran 1914 tarihli yazı, **BOA, DH-KMS**, 19/68, lef 6.

⁴⁸ Atina Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Haziran 1330/11 Temmuz 1914 tarihli yazı, **BOA, HR-SYS**, 13/2, lef 38.

⁴⁹ Selanik Müftü Vekilinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Haziran 1330/15 Haziran 1914 tarihli yazı, **BOA, DH-KMS**, 19/68, lef 6.

⁵⁰ 1 Temmuz 1914'de komisyon öncesi dönemde Yunan idaresindeki Batı Trakya toprakları ile Yunan Makedonyası'nda yaşayan Müslümanlardan toplam 240.000 kişi Osmanlı vatanda-na göç etmiştir. Buna karşılık 80.000 Rum Yunanistan'a gitmiştir. Bkz.: Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele I**, Ankara, TTK Yayınları, 1987 s. 93.

⁵¹ Bu komisyonun faaliyetleri için Bkz.: Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, Konya, 2010, s. 155-165.

2. Yunan Zulmüne Trakya ve Anadolu’dan Yükselen Tepkiler

Şurası bir gerçek ki; Balkan Savaşları ve sonrası dönemde, Yunanistan hâkimiyetinde kalan Makedonya’daki Müslümanlara yönelik saldırı, tecavüz ve müsadere gibi olaylar ve sonunda yapılmak zorunda kalınan muhaceret, Osmanlı kamuoyunda Osmanlı ülkesindeki Rumlar ile Yunanistan’a yönelik tepkileri artırmıştır. Bu tepkilerin ülke çapındaki ilk tezahürü, 1913-1914 yıllarında Rumlara yönelik ticarî boykot hareketi idi⁵².

Diğer taraftan Osmanlı Devleti vatandaşı olan Müslüman halk, Makedonya’daki Müslüman zulmünü, İstanbul hükümetine gönderdikleri telgraflarla tepkilerini dile getirmektedirler. Mesela, İzmir’den 12 Mayıs 1914’de, ahali adına Belediye Reisi Hafız Mehmed Bey tarafından 29 Nisan 1330/ 12 Mayıs 1914 tarihinde gönderilen bir tepki telgrafı oldukça duygu yüklüydü⁵³:

“Rumeli’de Müslümanlara yapılan mezalim artık canlarımızı yakdı. Sabr ü tahammülümüzü tüketti. Eğer buna bir nihayet verilmezse galeyan-ı milletin sevk-i tabiatıyla feveranı muhakkaktır. Hükümetimizden bu hale bir çare bularak matem-i umumiyye bir nihayet verdirilmesini sabırsızlıkla istirham ederiz.”

Aydın’ın Köşk nahiyesi Belediye Reisi Mehmed Bey’den 27 köy adına Sadaret’e gönderilen 2 Mayıs 1330/15 Mayıs 1914 tarihli telgrafı da aynı içerikteydi.⁵⁴

“Makedonya ve Epir’de dindaşlarımıza karşı icrâ olunan mezalim ile heder edilen kanlar ve hetk eyledikleri izzetlerinin biran evvel masuniyeti yirmi yedi karye ahali namına temenni ederim”.

Bu tepkilerin Osmanlı hükümeti nezdinde kabul gördüğünü ve mezalimi önlemek için gerekli tedbirlerin alınması görüşünün benimsendiğini belirtmekte fayda vardır. Bu meseleden doğan tepkiler, 21 Mayıs 1914’de, Dâhiliye Nezareti tarafından Sadaret’e bildirilmiş ve Yunanlıların, idarelerindeki Müslümanlara gösterdikleri muamele “*tecavüz*” olarak tanımlandıktan sonra halkın tepkisi de

⁵² Kerimoğlu, a.g.m., s.95-98.

⁵³ DH-KMS, 1/43, lef 16.

⁵⁴ DH-KMS, 1/43, lef 17.

“*efkâr-ı ahalinin hal-i galeyânı*” olarak ifade edilmiştir. Dâhiliye Nezareti tezkiresinde özellikle Aydın vilayetinden gelen tepki telgraflarına temas edildikten sonra Osmanlı kamuoyunun “*mümkün mertebe teskin edilmek üzere Rumeli’de cereyan ef’al-i zalimane ve i’tisaf-karaneve nihayet verilmesi*”nin sağlanması istenmekteydi⁵⁵.

Sonuç

Makedonya, Balkanların tam merkezinde son derece stratejik bir bölgedir. 1878’e kadar fazlaca üzerinde durulmayan Makedonya, bu tarihten sonra bağımsızlıklarını yeni kazanmış Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi Balkan devletlerinin mücadele alanı haline gelmiş, İngiltere ve Rusya’nın müdahaleleriyle uluslararası bir sorun olmuştur. Balkan Savaşlarından sonra üç Balkan devleti arasında paylaştırılan Makedonya’nın Yunan hâkimiyetinde kalan bölgelerindeki Müslümanlar, Yunanlıların tecavüz, saldırı, gasp ve göç ettirme eylemlerine dayalı siyasetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu siyasetin Müslümanlara yönelik kısmı mezalimdir. Bu mezalim Selanik Cemaat-i İslâmiyesi’nin Avrupalı diplomatik temsilcilere sunduğu muhtırasında bütün çıplaklığıyla yer almaktadır⁵⁶:

“*Makedonya Müslümanlarının müctemi’an vuku bulmakta olan muhacereti münhasıran Müslüman ahali hakkında reva görülen tazyikden kaynaklanmaktadır. Bugün Müslümanların ırzına malına canına, dinine, meskenine ve bilcümle mukaddesatına karşı her nev’ taarruzatda bulunuluyor. Şimdiye kadar Türklerden 250.000’i müteceviz nüfus maruz kaldıkları taarruz üzerine vatanlarını terke mecbur kalmışlardır. Jandarmaların refakatinde bulunan Rum muhacirleri gece gündüz baltalarla kapılarımızı kırarak meskenlerimize el koyuyorlar. Bu meskenlere Kafkasya ve Trakya Rum muhacirleri yerleştiriliyor. Yunan resmi makamları yapılan şikâyetleri duymuyor bile. Bu hususda iki ihtimal var: Ya hükümetimiz bizi muhacerete icbâr etmek için bizim burada yaşayabilmek imkânının büsbütün mahv edilmesini terviç ediyor. Veyahut bizi himaye ve muhafaza edebilmek nüfuz ve iktidarından mahrumdur.*”

⁵⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 8 Mayıs 1330/21 Mayıs 1914 tarihli tezkire, **DH-KMS**, 1/43, 14/1.

⁵⁶ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 19-20.

Buna karşılık Osmanlı Devleti, elçileri vasıtasıyla Yunan idaresindeki Müslümanların durumunu yerinde izlemiş ve bu olumsuz eylemlerin önlenmesi amacıyla Yunan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ancak, Yunan hükümetinin oyalayıcı tutumundan dolayı istenen sonucu alamamıştır. Bu süreçte Müslümanların döndükleri yön, Anadolu ve Trakya'ya doğru göçtür⁵⁷. Osmanlı Selanik Konsolosuna göre; Atina Antlaşması'ndan Haziran 1914'e kadar Yunanistan'dan göç eden Müslümanların sayısı 150.576'dır⁵⁸. Buna rağmen, bu olaylar, I. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde, yeni Türkiye'nin inşasında sosyo-politik, millet kriterinin oluşumunda ise psikolojik etki yapmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS) 1/43, 19/68,

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, 41/37.

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR-SYS) 13/2, 19/68, 2031/1, 2033/1, 2035/2, 2056/3

B. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

2. Süreli Yayınlar

Tasfir-i Efkâr (Şubat-Mayıs 1330/1914)

3. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir: **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK Yayınları, 1997.

⁵⁷ Bu sürecin Rumlara yönelik yönü ise Anadolu'dan Yunanistan'a doğru yapılan Rum göçüdür. Bu sayı 150.000 ila 300.000 arasındadır. Ayrıca, Osmanlı Rumları, I. Dünya Savaşı'nın başlarında bir iç göçüne de maruz kalmışlardır. Bu konuda Bkz.: Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları-Göç ve Tehcir 1912-1918**, İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 2011.

⁵⁸ Aynı sürede Selanik yoluyla göç edenlerin sayısı 301.152 idi. Bkz. **BOA, HR-SYS, 2035/2**, lef 1-2.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, II/2, Ankara, TTK Yayınları, 1991.

Bıyıklıoğlu, Tevfik: **Trakya'da Millî Mücadele I**, Ankara, TTK Yayınları 1987.

Dündar, Fuad: **Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1914-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri I**, Ankara, 1953.

Hacısalıhoğlu, Mehmet: **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

İpek, Nedim: **Mübadele ve Samsun**, Ankara, TTK Yayınları, 2000.

Mc. Carthy Justin: **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1995.

Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)**, Çeviren: Ayşe Buğra, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Galib Kemalî Bey (Söylemezoğlu): **Hatıraları Atina Sefareti (1913-1916)**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946.

Taştan, Yahya Kemal: **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 2017.

Winter, Jay; Parker, Geoffrey; Habeck, Marry R.: **I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl**, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

4. Makaleler

Çetin, Nurten: "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, Konya, 2010, s. 155-165.

Hacısalıhoğlu, Mehmet: "Makedonya", **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt: 27, s. 438-439.

Kerimoğlu, Hasan Taner: "Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesâik Cemiyeti", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX/2 (2004), s. 539-561.

_____, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, 2006/ Güz, s. 95-98.

Şirin, Funda Selçuk: "Türk Aydınının Anadolu'ya Yönelişinde Balkan Savaşlarının Rolü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/2, 2013, s. 523-548.

TÜRK SİYASÎ TARİHİNDE ASKERÎ MÜDAHALELERE BİR ÖRNEK: DEMOKRAT PARTİLİLERE SİYASÎ HAKLARININ İADESİ MESELESİ VE 14-21 MAYIS 1969 BUHRANI

Erdal YILMAZ*

Özet

Demokrat Parti (DP)'nin 14 Mayıs 1950'de düzenlenen seçimleri kazanması ve tek başına iktidara gelmesiyle Türkiye'de çok partili hayata resmen geçilmiştir. DP'nin 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bir askerî darbe sonucunda devrilmesi hem Türkiye'de yerleştirilmeye çalışılan demokratik sistemin kesintiye uğramasına yol açmış hem de asker-sivil ilişkilerini etkileyerek sonraki müdahalelere kapı aralamıştır. Çalışmada, 27 Mayıs 1960'dan sonraki süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Türk siyasetinde etkin bir rol oynama çabalarından bahsedilerek 1969 Mayıs'ında Demokrat Partililere siyasî haklarının geri verilmesi meselesinde meclisi ve yürütme organının başı olan Hükümeti etkileme faaliyeti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye'de Asker-Sivil İlişkisi, 27 Mayıs 1960 Sonrası Türk Siyaseti, 14-21 Mayıs 1969 Buhranı.*

Abstract

AN EXAMPLE TO MILITARY INTERVENTIONS IN TURKISH POLITICAL HISTORY: THE ISSUE OF THE RESTORATION OF POLITICAL RIGHTS TO DEMOCRAT PARTY MEMBERS AND THE CRISIS OF 14-21 MAY 1969

Multi-party life in Turkey formally began as the Democrat Party (DP) won the elections held on May 14, 1950 and came to power alone. The overthrow of the DP on May 27, 1960 as a result of a military coup by the Turkish Armed Forces led to the interruption of the democratic system that was attempted to establish in

* Arş. Gör. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı.

E-mail: erdalyilmaz@trakya.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 05.06.2017

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 30.10.2017

Turkey and also affected civil-military relations by paving the way for subsequent interventions. In this study, Turkish Armed Forces' efforts to play an active role in Turkish politics during the process after May 27, 1960 will be mentioned and besides, in the case of the issue of the restoration of political rights to DP members in May 1969, their activities to influence the parliament and government, which was the head of the executive organ will be examined.

Key Words: *Civil-Military Relations in Turkey, Turkish Politics After 27 May 1960, The Crisis of 14-21 May 1969.*

Giriş

Modernleşmekte olan birçok ülkede ordunun sık sık siyasal yaşama karıştığı, hükümetlerin icraatlarını yönlendirdiği ve kimi zaman da bizzat müdahalede bulunduğu gözlemlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri de biri 1960 diğeri 1980 olmak üzere yönetime fiilen iki defa el koymakla birlikte yönetimde kendisini belirli tarihlerde çeşitli şekillerde hissettirmiştir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi adına olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak ordu her defasında, nihai karar merciinin halkoyuyla seçilmiş meclisin ve bu yolla işbaşına gelen hükümetlerin tasarrufunda olduğunu belirterek kışlasına çekilmiştir. Böylelikle Türk ordusu, kendi imajını ve halkın demokrasiye olan inancını sarsmamaya dikkat etmeye çalışmış olsa da bu konuda pek başarılı olamamıştır. 27 Mayıs 1960’tan başlamak üzere her on yılda bir gerçekleşen askerî müdahalelerin kalıcı çözümler getirmediği, Türkiye’nin sorunlarına çare bulamadığı başta askerler olmak üzere herkes tarafından anlaşılmıştır.

Askerî müdahale, darbe, muhtıra veya hangi adla adlandırılırsa adlandırılırsın antidemokratik bir girişimdir. Bu süreçlerin yaşanmasında, sürecin bilfiil mimarı olan askerî güçlerin, toplumsal, politik veya ekonomik bir krizde, siyasî güçlerin yetersizliğini sebep göstererek ya da kendi ideolojik yaklaşımını refere ederek kendini problem çözme mercii olarak görmesi yatmaktadır. Hiç şüphesiz bu yaklaşım tarzı meşruiyetini millet iradesinden almamakla birlikte Türk siyasî hayatının en önemli sorunu olarak günümüzde dahi güncelliğini hissettirmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde, ordunun Türkiye’deki en eski toplumsal kurum olduğu, hatta modernleşme öncesinden kalan tek kurum olduğu kabul edilmektedir. Orta Asya Türk mirası, İslam dini, Osmanlı

İmparatorluğu ve Cumhuriyet deneyimleri ordunun özünü ve geleneklerini şekillendirmiştir¹. Türkiye'nin selefi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde ordu devlet işlerinde önemli bir rol oynamış, bu nedenle Osmanlı devlet kurumları uzun süre "askerî" olarak anılmıştır. Klasik dönem olarak adlandırılan XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonuna kadar süren dönemde devlet, ordu, sivil bürokrasi ve dini kurumdan oluşan bir yapı tarafından yönetilmiştir. Batılılaşma çabaları XIX. yüzyılda önce orduda başlamış ve ordu Batılılaşmada birincil rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları olan Mustafa Kemal Atatürk ve ondan sonra gelen İsmet İnönü de asker kökenli idi. Tek parti dönemi olarak kabul edilen 1923-1950 yılları arasında ordu, her ne kadar sivil hükümetin denetimi altında olsa da laik cumhuriyetin güvencesi olarak düşünülmüştür².

1950-60 arası Türk siyasal hayatı, hükümetlerin serbest seçimle iş başına geldiği, mecliste muhalefet partilerinin yer aldığı ve hükümetlerin icraatlarının sorgulandığı dönem olması dikkate alındığında Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi adına önemli bir devredir. Ancak meşruiyetini millet iradesinden alan Demokrat Parti, meclis içerisinde ve dışında bulunan muhalif kesimlere özellikle iktidarının son dönemlerinde çeşitli baskılar uygulayarak Türkiye'de antidemokratik bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. 50'li yılların sonu Türkiye'de siyasî sorunların yanı sıra ekonomik sıkıntıların da açığa çıktığı yıllardır. Tüm bu buhranlı şartlar içerisinde siyaseten çözüm yolu kalmadığı düşüncesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde örgütlenen bir grup subay 27 Mayıs 1960'ta askerî bir müdahale ile Türk siyasal yaşamını kesintiye uğratmıştır. Çalışmada, 27 Mayıs sonrası yeniden şekillenen Türk siyasetinde, bugüne kadar hakkında çok az bilginin mevcut olduğu bir hadiseden bahsedilecek; eski Demokrat Partililerin siyasî yasaklarının kaldırılması için 1969 Mayısında Adalet Partisi'nin meclise sunduğu anayasa değişikliği ve sonrasında ordunun bu değişikliği engelleme çabaları incelenecektir. Dönemin başına bütün ayrıntılarıyla yansıyan gelişmeler, hadiselere tanıklık eden politikacıların hatıraları, meclis zabıtları

¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 313.

² Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Çev. Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, 2011, s. 281.

ve araştırma eserler bağlamında aktarılacaktır. Araştırmanın, Türkiye’de kök salması için epey çaba sarf edilen demokrasiye bir katkı sağlaması temenni edilmektedir.

1. 27 Mayıs Sonrası Türk Siyasetinde İktidar-Muhalefet-Ordu İlişkisi

27 Mayıs 1960’da gerçekleşen askerî müdahale ile Türkiye’de halkın doğrudan seçtiği ilk hükümet olan Demokrat Parti iktidardan indirilmiş ve ülke iktidarın sivilere devredildiği Kasım 1961’e kadar ordu mensuplarının yer aldığı yasama ve yürütme yetkilerine sahip Millî Birlik Komitesi tarafından yönetilmiştir. Bu durum, Cumhuriyet’in ilk günlerinden itibaren temel bir ilke olarak kabul edilen ordunun siyasete müdahalede bulunmamasına ve siyasal tarafsızlığına³ son vermiştir. Darbe, Silahlı Kuvvetlerin demokrasiyi kurtarmak adına faydalanabileceği tek çare olduğu gerekçesiyle meşrulaştırılmış, bir diğer gerekçe ise Atatürk inkılaplarının korunması ile devletin onuru ve prestijinin yeniden sağlanması olarak sunulmuştur⁴. Darbenin akabinde ordu demokrasiyi yeniden tesis etmek adına bir takım icraatlarda bulunmuş, basın özgürlüğü sağlanarak Demokrat Parti döneminde tutuklanan siyasî mahkûmlar serbest bırakılmış, demokrasinin ayakta kalmasını sağlayacak kurumların ve dengeleyici mekanizmaların yer aldığı yeni bir anayasa hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştur⁵.

³ Cumhuriyetin ilanından sonra iktidar-muhalefet ilişkilerinde ordu mensupları önemli bir rol oynamıştır. İlk meclisteki muhalefetin yerini Millî Mücadele’nin önde gelen paşaları almış, Mustafa Kemal Paşa’nın nüfuzuna en ciddi meydan okuma yakın arkadaşları olan bu kişilerden gelmiştir. Böylelikle ordu, taraflar için siyasî mücadelenin merkezi haline gelmiştir. Muhalefetin ordu mensuplarını kazanmak ve denetlemek istemelerine karşılık Mustafa Kemal Paşa ve onu destekleyenler, ordunun siyasetten arındırılmasını düşünmüşlerdir. Orduda yapılan tasfiyeler ve ordu komutanlarının politikadan uzaklaştırılması siyasetin sivilleşmesi için atılan önemli bir adımdır. Ayrıca yine bu amaçla yapılan diğer önemli faaliyetler arasında 1924 Anayasası ile başkomutanlığın düzenlenmesi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nin riyasete dönüştürülerek hükümetin dışında bırakılması ve Âli Askerî Şura Kanunu gösterilebilir. Bkz.: Oya Çiftçi, “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 4, (Aralık 2006), s. 32.

⁴ 27 Mayıs 1960 sabahı Ankara Radyosu’ndan Kurmay Albay Alparslan Türkeş’in okuduğu darbe bildirisinin tam metni için Bkz.: Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 201-202.

⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 352-353; Kemal H. Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, 4. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 111-112.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Dr. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında oluşturulan komisyon ile çoğunluğu CHP taraftarlarının hakîm olduğu Kurucu Meclis⁶, yeni bir anayasa ve nispi temsili güvence altına alan bir seçim yasası hazırladılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasası 9 Temmuz 1961'de referanduma sunuldu ve %60 oranında kabul oyu alarak yürürlüğe girdi. Önceki anayasadan önemli ölçüde farklı olan 1961 Anayasası iki meclisli bir sistem getiriyor, dört yılda bir seçilen 450 üyeden oluşan Millet Meclisi ile 150 üyenin yer aldığı Senato, Büyük Millet Meclisi'ni oluşturuyordu. Her yedi yılda bir Büyük Millet Meclisi tarafından ve kendi üyeleri arasından üçte iki çoğunlukla Cumhurbaşkanı seçiliyordu. Meclise karşı sorumlu olacak kabineyi oluşturması için Cumhurbaşkanı da Başbakanı atıyordu. Yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek için bir Anayasa Mahkemesi kurulmuş, ayrıca ordunun yüksek komuta kademesinin hükümette bir rol alabilmesinin önünü açacak olan Milli Güvenlik Kurulu da oluşturulmuştur. Bu kurula, Cumhurbaşkanı başkanlığındaki bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve üst düzey komutanlar katılmakta idi. Bu kurulun görevi ulusal güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda hükümete yardımcı olmaktı. Ancak Feroz Ahmad'ın deyişiyle *"milli güvenlik öylesine geniş ve her şeyi kapsayan bir kavramdı ki, paşaların kabinenin önüne getirilen hemen her konuda söyleyecek bir şeyi vardı"*. Mart 1962'de MGK'nin yetki ve nüfuzu, hükümetin çalışmalarına müdahale edecek bir organ haline gelmesini sağlayacak bir kanun tasarısıyla arttırılmıştır⁷.

⁶ Kurucu Meclis, yeni Anayasanın ülkedeki daha geniş siyasî güç ve baskı gruplarının görüş ve temsiline dayanması düşüncesiyle MBK tarafından, 13 Aralık 1960 tarihinde yayınlanan 157 numaralı kanunla oluşturulmuştur. Kurucu Meclis, bir yanda değişik kesimleri temsil eden 272 üyeli Temsilciler Meclisi (kapatılan DP'lilerin yer almadığı bu meclisin üyelerinden 10'u devlet başkanı, 18'i MBK tarafından seçilmiştir. CHP'DEN 49, CKMP'den 25 temsilci katılmıştır. Ayrıca barolardan 6, basından 12, Eski Muharipler Birliği'nden 2, esnaf kuruluşlarından 6, gençlik kuruluşlarından 1, işçi sendikalarından 6, meslek odalarından 10, öğretmen kuruluşlarından 6, üniversitelerden 12, yargı organlarından 12 üye seçilmiş ve bakanlar da bu meclisin doğal üyesi kabul edilmiştir) ve bir yanında da 23 üyeli MBK olmak üzere iki meclisten oluşuyordu. Hazırlanan Anayasa tasarısı her iki meclis tarafından ayrı ayrı kabul edilmesi gerekmektedir. Temsilciler meclisi oluşturulurken Demokrat Partililerin üye olarak kabul edilmemesi ve dönemin siyasî koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu meclis CHP'lilerin çoğunlukta olduğu bir kurul haline gelmiştir. Bkz.: Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 2. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 221-223.

⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları,

Ordunun siyasette söz sahibi olması Millî Birlik Komitesi üyelerinin daimî senato üyeleri sıfatıyla mecliste kalmaları ve ayrıca bu üyelerin Cumhuriyet Senatosu'nun atamayla görev alan on beş üyesinin atanması sırasında kontrolünü korumasıyla da mümkün olmuştur. Ayrıca ordu, 1961-1965 arası oluşturulan koalisyon hükümetlerinin birleşimini belirlemek ve kendi çıkarları gözetilmediği takdirde işbaşındaki hükümetleri müdahalelerle tehdit etmek suretiyle 1960'lı yıllar süresince parlamenter politikada aktif bir rol oynamıştır⁸.

Bunun ilk örneği 15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerin akabinde meydana gelmiştir. Seçimlerde, Demokrat Parti'nin mirasçısı olduklarını beyan eden iki parti, Adalet Partisi⁹ %34.8 ve Yeni Türkiye

2012, s. 153-157; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 8. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 410-411; Zürcher, a.g.e., s. 357-358.

⁸ Tim Jacoby, **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s. 226-227.

⁹ 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi öncesi 3. Ordu Komutanı iken müdahaleden sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiş ve 2 Ağustos 1960'da gerçekleştirilen büyük tasfiyede ordudan emekli edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın 31 Ocak 1961'de Türkiye Adalet Partisi'ni kuracağı gazetelerde yer almıştır. Başlangıçta basına ismi "Türkiye Adalet Partisi" olarak yansıyan girişimin, Adalet Partisi olarak netleştiği "Adalet Partisi'nin Gaye ve Prensipleri" haberi ile açıklanmıştır. Buna göre; parti kendisini prensip ve ideal partisi olarak tanımlıyor, dürüst bir politika izleyeceğini, oy avcılığı yapmayacağını açıklıyordu. Devletçiliğe özel teşebbüsün bittiği durumlarda ve gerekli görülmesi halinde yönelebileceğini vurguluyordu. Ayrıca nizamnamede, din ve mezhep özgürlüğüne ve ibadet serbestliğine önem veren bir laiklik yorumu da yapılmıştır. 11 Şubat 1961'de Ankara Valiliğine kuruluş dilekçesinin verilmesiyle parti resmen kurulmuş ve resmî bir kimlik kazanmıştı. Parti'nin kurucuları arasında Ragıp Gümüşpala, Kurmay Albay Şinasi Osma, Ethem Memencioğlu, General Necmi Öktem, Tahsin Demiray gibi isimler vardı. Demokrat Parti'den boşalan siyasî alanı doldurmayı hedefleyen partinin karşısında rakipleri olarak sağ görüşlü Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurulmuştu. Kuruluş ve örgütlenme döneminde eski Demokrat Partililerle yakın ilişki içinde oldukları izlenimini yaratmamaya dikkat çeken AP, 1961 yazından itibaren seçim çalışmaları sırasında eski DP'ye yakın olmuş olan parti militanlarını devşirmişti. Her ne kadar DP'nin devamı olacağı konusunda net bir tavır belirtmekten kaçınılsa da Parti'de siyasal çizgisi olarak DP'nin mirası gözleniyordu. Her iki partinin de siyasal tarz olarak benzer yönleri vardı. Hem DP hem de AP, toplumsal ve siyasî denetimin asker ve bürokratik seçkinlerin elinde olmasına karşı idiler. Her iki parti de yerel talepleri karşılamaya hazır bir görünüm ve program sunmakta, dolayısıyla bu tavır her ikisinin de örgütsel başarılarını arttırmakta idi. Bir diğer önemli benzerlik ise; her iki partinin doktriner bir ideolojik-siyasî çizgiyi inşa etmekten çok pragmatik politikalara yönelmesidir. Son olarak her iki parti de "millî irade" ve "vatandaş" gibi kavramları kullanarak tepeden modernleşme anlayışına karşı çıkan bir tavır sergilemişlerdir. Bu tutum her ikisinin de seçim zaferlerinde etkili olmuştur. Bkz.: Filiz Demirci Güler, **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2003, s. 55-59.

Partisi¹⁰ %13.7 oranında oy almıştır. CHP %36.3 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi¹¹ ise %14 oranında oy almıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ile düşürülen, parti teşkilatları kapatılan, yöneticileri idam dâhil olmak üzere çok ağır cezalara çarptırılan DP, yeni adlar altında dahi olsa toplamda %48,5 gibi yüksek bir oy oranıyla yine de Türkiye'nin en büyük partisi olarak siyasette boy göstermiştir. Nispi temsil usulüne göre yapılan seçimlerde Millet Meclisi'nde partilerin sandalye sayısı da CHP 173, AP 156, YTP 64, CKMP 54 şeklinde belirmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye'de çok partili düzenin ikinci aşamasının çok çetin koşullar altında gerçekleşeceğini göstermiştir¹².

Yeni anayasanın kabul edilmesi, genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılmasıyla MBK'nin görevi hukuken sona ermişti. Fakat seçimlerden istedikleri sonucu almadığı kanısında olan ordu içinde kimi subaylar siyasî faaliyetlerine devam etmiştir. Bu askerler, hükümetin mutlaka CHP tarafından kurulmasını istiyorlardı. Aksi takdirde yönetimi sivillere bırakmayacakları aşikârdı. 21 Ekim 1961'de İstanbul'da Harp Akademisi'nde toplantı yapan 10 general ve 28 albay, kendi aralarında bir protokol imzalayarak "*iktidar milletin hakiki temsilcilerine verilmediği takdirde, siyasî partileri feshederek iktidarı fiilen ele alacaklarını*" bildirdiler. Bu askerlerin "*milletin hakiki temsilcisi*" ile kastettikleri CHP idi¹³.

¹⁰ 27 Mayıs sonrası Demokrat Parti'nin kapatılmasıyla Türk siyasetinde doğan boşluğu doldurmak üzere 13 Şubat 1961'de kurulmuştur. İlk genel başkanı Ekrem Alican olmuştur. Siyasal kadrosu geçmişte Bayar-Menderes çizgisine karşı çıkan eski DP'lilerden oluşmaktadır. 1973'te siyasal yaşamdan çekilen parti, 1965 ve 1969 seçimlerinde % 3.7 ve % 2.2 oranında oy alabilmiştir. Bkz.: Der: Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 131-133.

¹¹ Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisi'nin 16 Ekim 1958'te birleşmesiyle meydana gelen parti 1961 seçimlerinde en çok oy alan üçüncü parti olmuştur. 1965 seçimlerine de aynı isimle katılan parti daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi olarak siyasî yaşamına devam etmiştir. Bkz.: Der.: Kaynar, **a.g.e.**, s. 100-103.

¹² Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der.: İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, s. 139. Feroz Ahmad, CKMP'ni CHP'den daha çok yeni-demokratlara yakın olduğunu, toplamda %60'ı geçen bir oy oranının, içeride ve dışarıda Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir kınama olarak algılandığı belirtmiştir. Böylesi bir ortamda da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kışlasına geri çekilerek olayların gidişatını izlemesinin imkânsız olduğu tespitini yapmıştır. Bkz.: Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul, Hil Yayınları, 2015, s. 182.

¹³ Karatepe, **a.g.e.**, s. 232-233.

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dan destek almayan bu askerî harekete CHP Genel Başkanı da kesinlikle karşı duracağını belirtti. Protokolü imzalayanlar tutarlı bir program ve ideolojiden yoksundular¹⁴. Ancak imzacılar arasında Türkiye'nin en güçlü ordusu olan Birinci Ordu'nun komutanı Cemal Tural'ın da bulunması tehlikenin ciddiyetini gösteriyordu. İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı da yanına alarak ordu içinden gelen bu tehdidi savuşturacak, sivil yönetimi kurtaracak bir uzlaşma formülü bulmayı başarmıştır. 24 Ekim 1961'de Çankaya Köşkü'nde Devlet Başkanı Cemal Gürsel başkanlığında, komutanlar ve parti liderleri bir toplantı yaptılar. Bu toplantının sonucunda ortaya çıkan ve bütün parti liderlerinin imzaladığı formüle göre, siyasî partiler Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesine karşı olmayacak, Ağustos 1960'da ordudan tasfiye edilen subaylar¹⁵ görevlerine dönmeyecek, eski DP'liler için de hemen bir af kanunu çıkarılmayacak ve İnönü'nün de ilk sivil Başbakan olarak hükümeti kurmasına razı olacaklardı. Bu şartların kabulüyle darbe tehlikesi atlatılabilmiş ve sivil yönetime geçilebilmiştir¹⁶.

21 Ekim askerî müdahale tehdidinin savuşturulmasından sonra bile sivil yönetimin yerleşebilmesi için bir takım önemli sarsıntılar atlatılmıştır. TBMM açıldıktan, MBK Başkanı Cemal Gürsel "*başka bir seçenek tanımayan bir seçimle*" Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, 10 Kasım 1961'de İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 20 Kasım'da Birinci İnönü Hükümeti, koltukların yarı yarıya paylaşıldığı bir CHP-AP koalisyonu şeklinde oluşturulmuştur. Türk siyasal yaşamının bu iki büyük partisinin oluşturduğu koalisyonun ömrünün, öteden beri aralarında olan çekişme nedeniyle uzun süreli olamayacağı açıktı. Askerî baskıyla böyle bir hükümetin kurulmasının altında yatan başlıca neden, bir süre önce bir iç savaşın düşman tarafları olmalarına ramak kalmış iki siyasal cephe arasında bir yakınlaşma yaratmaktı. Ancak zoraki olarak kurulan bu hükümet tüm gücünü kendini devam ettirme çabasına harcayarak ülkeye önemli bir hizmet getirememiştir. So-

¹⁴ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976, s. 176; Zürcher, *a.g.e.*, s. 362.

¹⁵ 20 Ağustos 1960'ta Milli Birlik Komitesi 7.000'e yakın subayı emekliye ayırmıştır. Bu tasfiye, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yapılan ve o güne kadar eş görülmemiş bir tasfiye işlemidir. Bkz.: Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 26.

¹⁶ *A.e.*, s. 140.

nuç olarak; ordunun kaygılarını dindirmek için oluşturulan bu sunî hükümetin kamuoyunda neden olduğu genel hoşnutsuzluk, ordu içindeki darbe heveslisi grupların yeni maceralara atılmasına neden oldu. 21-22 Şubat 1962 gecesi Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir önderliğinde bir grup subay hükümete isyan etti. Bu yeni tehdit karşısında da yine İsmet İnönü devreye girip isyancılarla pazarlık yaparak ortamı sakinleştirmeyi başardı. İsyancılar, işledikleri suçtan dolayı affedilmeleri ve emekliye sevk edilmeleri koşuluyla eylemlerinden vazgeçtiler. İsyancıların affi ile ilgili yasa tasarısının görüşülmesi esnasında AP'liler, eski DP'lileri de kapsayacak şekilde genişletilmedikçe 22 Şubat isyancıları için bir af çıkarılmasına karşı çıkıyorlardı. AP'lileri bu düşüncesinden vazgeçirmek için, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay birtakım baskılara girişmişti. İlk hükümet deneyiminde açık bir şekilde görülüyordu ki; sivil hükümetin yaşatılabilmesi ordunun siyasete daha da karıştırılması şeklinde gerçekleşiyordu. Bu baskının ardından 5 Mart 1962'de çıkartılan bir yasa ile 27 Mayıs'ın eleştirilmesi ve eski DP yönetiminin övülmesi yasaklandı. Yaşanan tüm bu anlaşmazlıklar gösteriyordu ki CHP-AP koalisyonu sivil yönetimi yerleştirme açısından başarılı bir çözüm olarak görünmüyordu. Diğer gelişmelerin de eklenmesiyle hükümet artık iş yapamaz duruma gelmişti. Bunun üzerine İsmet İnönü 30 Mayıs 1962'de istifa etti¹⁷.

27 Mayıs Darbesi'nin ardından, bir buçuk yıla yakın süren askerî yönetim, sonrasında 1961 Anayasası'nın kabul edilmesi, seçimlerin yapılması, meclisin açılması, ilk sivil hükümetin göreve başlaması ve icraatları zamanında görülmektedir ki; Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk siyasetinin içine iyice yerleşmiştir. Ayrıca kendileri de emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşmeyen 27 Mayıs Müdahalesi sonrası ordu içerisinde kimi hizipler –Talat Aydemir olayında görüldüğü üzere¹⁸- belirmiş ve istedikleri zaman siyasete müdahale etme yetkisine sahip olabilecekleri düşüncesine kapılmışlardır. Bu

¹⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 140-141.

¹⁸ Talat Aydemir ve arkadaşları başarıya ulaşamayan ilk darbe girişiminin ardından 20 Mayıs 1962'de ikinci bir darbe girişiminde daha bulunmuşlardır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimin ardından darbeciler yargılanarak cezalandırıldılar. Talat Aydemir ve altı isim ölüm cezasına çarptırılırken, Aydemir ve Fethi Gürcan'ın cezası infaz edildi. Ayrıca 100'den fazla subay da cezalandırılarak ordudan uzaklaştırılmış ve Harp Okulu'nda okuyan bütün öğrencilerin okulla ilişkileri kesilmiştir. Kimi öğrenciler ise çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Bkz.: Karatepe, **a.g.e.**, s. 234.

yaklaşım tarzı 1960'lar Türkiye'sine damgasını vurmuştur. Bu durum en eski zamanlardan beri Türk ordusunun en önemli özelliği olan emir-komuta zinciri içerisinde hareket sağlanması şeklindeki düzeni de bozmuştur. 1960'lar Türkiye'si aynı zamanda ordu içerisindeki hiyerarşik yapının tekrardan sağlanması çabalarının da yaşandığı bir dönemdir. 27 Mayıs sonrası askerî ve siyasî gelişmelerin genel görünümü bu şekildedir.

Birinci İnönü Hükümeti'nin dağılmasının ardından 1965'te AP'nin tek başına iktidara geldiği ve ülkede tekrardan siyasî istikrarın sağlanabildiği zamana kadar üç koalisyon hükümeti daha kurulmuştur. İlk koalisyon yine ordunun zorlaması ile oluşturulmuştur. 19 Haziran 1962'de İsmet İnönü, Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay'ın görüş ve desteğini almış, bir gün sonra da koalisyonu oluşturacak diğer iki partinin liderleri ile bir görüşme yapmış ve basına üç partili bir koalisyonun oluşturulacağı haberi duyurulmuştur. 24 Haziran'da CHP, YTP ve CKMP liderleri ve bağımsızlar adına Necmi Öktem, bir protokol imzalamış ve ertesi günü İsmet İnönü, İkinci Koalisyon Hükümetini ilan etmiştir. Bu hükümetin yürütmeye olduğu esnada da görüldü ki; ordu yine bütünüyle politikayla iç içeydi. Türk siyasetini sıkıntıya sokan soru, asker-sivil ayrılmasının nasıl sağlanacağıydı. Tecrübeli politikacı İsmet İnönü'nün bu konuda yanıtı "*hükümeti ve anayasal düzeni pürüzsüz işletmek, meclisin mutlak üstünlüğünü ve itibarını tesis etmek ve orduyu tahrik etmesi muhtemel faaliyetlere son vermek*" şeklinde idi¹⁹.

Türk Silahlı Kuvvetleri ile siyasetçiler arasında gerginliğin bir türlü yumuşamamasında İsmet İnönü'nün yukarıdaki tespitleri oldukça önemliydi. İkinci koalisyon hükümetine katılmayarak muhalefet safında kalan AP'liler, eski DP'lilere genel af sağlanması konusunda açıklamalar yapıyor, Adnan Menderes'in idamının yıl dönümü olan 17 Eylül 1962'de gösteriler düzenliyorlardı. Bu gelişmeler, ordu içinde kimi hiziplerin tahrik olmasına neden oluyordu. Kendilerini "Milli Devrim Ordusu" ve "Kuvayı Milliye" şeklinde niteleyen ordu içindeki bu gruplar, Ankara ve İstanbul'da "*gericilere devrim geldiğinde kaçacak delik bulamayacakları uyarısında bulunan*" bildiriler dağıtıyorlardı²⁰. Bu olaylardan kısa bir zaman sonra,

¹⁹ Ahmad, a.g.e., s. 188.

²⁰ A.e., s. 188-189.

hükümet, hala en temel ve duygusal bir konu olan genel af konusunda siyasî cepheyi yatıştırarak bir adım attı. 6 Aralık 1962 tarihinde yayınlanan 78 sayılı kanunla kısmî af çıkarılmış, DP'li milletvekillerinden bir kısmı hapishanelerden tahliye olmuştur²¹. Celal Bayar ise 23 Mart 1963'te tutuklu olarak bulunduğu Kayseri Cezaevi'nden koşullu olarak serbest bırakıldı. Ankara'ya gelen Bayar'ı büyük bir kalabalık karşıladı. Bu durumu devrime karşı bir protesto olarak gören ve kendilerini "Kemalist Türkiye'nin Muhafızları" olarak isimlendiren gençler, AP binalarına saldırdılar. Bu olayların üzerine Milli Güvenlik Kurulu, Bayar'ın hükümetin belirleyeceği bir yerde ikamet etmesine ve asayişin sağlanması için bir takım önlemler alınmasına karar verdi²².

Ülkede henüz demokratik rejimin ve sükûnetin tam anlamıyla yerleşmediği, ordu ve siyasî partilerin kendi içerisinde ve diğer aktörlere karşı güven duygusunun oluşmadığı bir sırada Kasım 1963'te yerel seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçları AP'nin ilerlediğini diğer küçük partilerin ise gerilediğini göstermiştir. Bu durum, CHP'nin koalisyon ortağı olan bu partileri hükümetten çekilmeye itmiştir. Sonuç olarak 2 Aralık 1963'te İsmet İnönü bir kez daha istifa etmek zorunda kalmıştır²³.

Tüm bu bunalımlara rağmen sivil yönetim bakımından ilerleme olarak yorumlanabilecek adımlar da atılmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi AP'nin lideri Ragıp Gümüşpala'ya verilmiştir. Bu, ordu hiyerarşisinin artık belli bir çoğulculuğa izin verecek kadar kendi gücünden emin hale geldiğinin işaretidir. Ancak bu deneme akim kalmış ve yeni kabineyi kurmak yine İnönü'ye kalmıştır. Üçüncü

²¹ Süleyman Demirel, **Bir İhtilâl Tasarrufu Nasıl Çözüldü?**, Ankara, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, 1989, s. 6-7.

²² Ahmad, **a.g.e.**, s. 188-190. Bu karar üzerine Celal Bayar 28 Mart'ta tedavi gördüğü Ankara Hastanesi'nde gözetim altına alındı. Hastanede altı ay gözetim altında tutulan Bayar, Kayseri Cezaevine tekrardan nakledilmişti. 8 Kasım 1964'te altı ay bir süreyle tahliye edilmesine karar verince cezaevi günleri sona ermiş oldu. 7 Temmuz 1965'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Anayasa'nın 78. maddesine dayanarak Celal Bayar'ın cezasının kalan süresini affetti. Böylelikle Bayar, özgürlüğüne kavuştu. Bkz.: Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz: Yücel A. Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 7. Bayar'ın yanı sıra, Kayseri Cezaevinde bulunan kimi eski DP'linin tutukluluk halleri de sağlık sorunları nedeniyle sona ermiştir. Bkz.: Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasî Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, Volume: 7/3, Summer 2012, s. 2588.

²³ Kongar, **a.g.e.**, s. 178.

İnönü Hükümeti, 25 Aralık 1963'te CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık hükümeti şeklinde kurulmuştur. Bu hükümet de ilk ikisi kadar eğreti bir yapı gösteriyordu. Bu hükümetin güvenoyu almasını sağlayan başlıca etken o günlerde gündemde olan Kıbrıs sorunu idi. Kıbrıs Rumları, Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Ada'da ortaya çıkan statükoyu bozarak Türklere karşı saldırıya geçmişti. İsmet İnönü başkanlığındaki Üçüncü Koalisyon Hükümeti tüm zamanını ve enerjisini dış olaylarla uğraşarak geçirmiştir. Bunlar arasında Kıbrıs Meselesi'nin bir uzantısı şeklindeki ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Türk kamuoyunda oldukça tartışılan mektubu, İnönü'nün Washington'u ziyareti, Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartma düşüncesi, Amerika'nın kurmaya çalıştığı çok taraflı nükleer güçten Türkiye'nin çekilmesi ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti gösterilebilir. Bu gelişmeler Türkiye'yi Amerika'nın her istediğini derhal canla başla yerine getiren gözü uslu müttefik olmaktan çıkarmış, İnönü'nün de Batılılar nezdinde siyaseten gözden düşmesine neden olmuştur²⁴.

İç siyasette de İnönü Hükümeti'ni zora sokan gelişmeler yaşanmakta idi. 7 Haziran 1964'te Senato'nun üçte bir yenilenmesi için yapılan seçimlerde AP büyük bir başarı kazanmıştı. 16 Kasım'da Genelkurmay Başkanı tarafından Başbakan'a ve Meclis Başkanı'na, mecliste bulunan Adalet Partililerin Silahlı Kuvvetlere ve 27 Mayıs'a karşı yaptıkları saldırılar hakkında bir uyarı mektubu gönderildi. Mektupta açıkça görülüyordu ki; ordu tümüyle siyasetin dışına çıkmamıştı. Tüm bu gelişmeler karşısında yorgun düşen hükümetin bütçesinin de meclis tarafından reddedilmesi üzerine İsmet İnönü 12 Şubat 1965'te son kez Başbakanlıktan istifa etmiştir²⁵. Deneyimli bir asker ve siyaset adamı olan İsmet İnönü'nün istifası Türk siyasetinde yeni bir dönemece girildiğinin işareti olmuştur. Yakın dönem Türk siyasî yaşamının bir büyük aktörü sahnedan çekilirken gelecek kırk yıla damgasını vuracak bir başka aktör, Süleyman Demirel, siyaset sahnesine çıkıyordu.

Adalet Partisi kurucusu ve genel başkanı olan Ragıp Gümüşpala, 1964 Haziranında öldüğünde partinin başına Süleyman Demirel geçmiştir. Bir mühendis ve teknokrat olan Demirel'in mütevazı bir kırsal

²⁴ Eroğul, a.g.e., s. 142-143.

²⁵ A.e., s. 144.

geçmiş olması, onun, sıradan insanlarla, özellikle gecekondularda yaşayan Anadolu'dan büyük şehirlere göç etmiş kesimlerle ilişki kurabilmesini sağlamıştır. 1963 yerel seçimlerinde en başarılı parti olan AP, Demirel liderliğinde 1965 seçimlerinde tek başına iktidara gelebilecek konuma yükselmiş ve ülkede tekrardan siyasî istikrar sağlanmıştır²⁶. Ancak seçimlerin yenilenmesine kadar son bir koalisyon hükümeti kurulması daha gerekmektedir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, AP listesinden Kayseri Bağımsız Senatörü seçilen Suat Hayri Ürgüplü'yü görevlendirmiştir. İçerisinde CHP'nin yer almadığı hükümet, AP, YTP, CKMP ve Millet Partisi'nden (CKMP'den ayrılan Bölükbaşı tarafından kurulmuştur) oluşmuştur. Koalisyonda AP ege-men durumda olmakla birlikte, henüz milletvekili olmayan Süleyman Demirel, 1961 Anayasası'nın dışarıdan bakan olarak kabinde yer almasını sağlayan hükmü sayesinde Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Ürgüplü Kabinesi, sivil yönetime geçiş sürecinin son halkasıdır. Ancak kurduğu üç koalisyon hükümeti ile bu sürecin başkahramanı olan İnönü'yü de unutmamak gerekmektedir. Onun çabaları sayesinde onsuz da hükümet kurulabilecek duruma gelinmiştir. Ayrıca rejimin giderek normale dönmesinde ordu hiyerarşisinin de katkıları olmuştur. Demokratik sistemin tam anlamıyla normale dönebilmesi için son olarak bir genel seçim yapılması gerekmektedir²⁷.

²⁶ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, s. 157-158. Rağıp Gümüşpala'nın 5 Haziran 1964'te ölmesi üzerine, ortaya kimin parti başkanı olacağı sorunu çıkmıştır. Bu sorun 28 Kasım 1964'te toplanacak olan Adalet Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi'nin de atmosferini belirlemiştir. Kongre'de başkanlık için Süleyman Demirel, Saadettin Bilgiç, Ali Fuat Başgil ve General Tekin Arıburun aday olmuştur. 1.679 oyun; Süleyman Demirel 1.072'sini, Saadettin Bilgiç ise 552'sini almıştır. Seçim öncesi Kongre'de, Demirel'in, "*Kahraman Türk ordusu ile Türk halkını karşı karşıya getirmek isteyenlerin sonu hüsrana olacaktır. Adalet Partisi bunun teminatıdır. Bu oyuna gelinmeyecektir. Türk halkı asil ve kahraman ordusuna minnet ve şükranla sevgi ve muhabbetle bağlıdır.*" şeklindeki sözleri başkan olarak seçilmesinde önemli bir etken olmuştur. Partililer, kongre öncesi başkan seçilmesine kesin bir şekilde bakılan daha sağ görüşte milliyetçi ve mukaddesatçı Bilgiç'in yerine partinin ordu ile ilişkilerinde daha ılımlı, aydınlar nezdinde daha ilerici ve uzlaşmacı, burjuvaziye ve köylüye yakın, barışçı ve liberal bir lider kimliğiyle ortaya çıkan Demirel'i desteklemişlerdir. Genel Başkan seçilen Demirel, hizipler arası çatışmayı da bertaraf etmeyi başarmıştır. Ayrıca "Millî Birlik Grubu" olarak bilinen tabii senatörlerle yaptığı toplantı, AP'nin, 27 Mayıs devrimine ve onun askerî müdahalelerine yönelik bir uzlaşma politikası izleyeceğini göstermiştir. Bkz.: Güler, a.g.e., s. 65-67.

²⁷ Eroğul, a.g.e., s. 144-145. Ordu hiyerarşisinin tüm bu çabalarına rağmen, 27 Mayıs askerî müdahalesinin içerisinde etkin bir şekilde yer alan Orhan Erkanlı'nın da tespit ettiği üzere; 1961-1965 yılları arasında, Türkiye gerçekte ordu tarafından yönetilmiştir. Bkz.: Orhan Erkanlı, **Askerî Demokrasi 1960-1980**, İstanbul, Güneş Yayınları, 1987, s. 94.

10 Ekim 1965 genel seçimleri CHP'nin son koalisyon hükümeti zamanında 23 Ocak 1965'te meclise kabul ettirdiği millî bakiye sistemine göre yapılmıştır. Küçük partilerin ülke genelinde aldıkları dağıntık oyların dahi değerlendirildiği bu sistemde amaç AP'nin güçlenmesini ve tek başına iktidara gelmesini engellemektir. Ancak buna rağmen seçim AP için tam bir zafer olmuş, geçerli oyların %53'nü alarak mecliste 240 sandalye çıkartmış ve tek başına iktidara gelmiştir. AP'nin tek başına kabineyi kurabilecek çoğunluğu kazanmasıyla da Meclis, Hükümet ve Devlet Başkanı arasındaki ilişkiler yeni bir yön kazanmıştır. AP, Demokrat Parti'nin, Cumhurbaşkanı ise; 27 Mayıs sürecinin mirasçısıydı. Demirel, 27 Ekim 1965'te bakanların listesini²⁸ açıkladı. Mecliste, ana muhalefet partisi olarak tekrardan yerini alan CHP'nin oy oranı bir önceki seçimlere göre sekiz puan gerileyerek %28.7'e düşmüş, sadece 134 vekil çıkartabilmiştir. Diğer partiler ise MP 31, CKMP 11, YTP 19, TİP 15 sandalye kazanmıştı. Bu tablo aslında 1961 Anayasası'nın yaratmak istediği siyaset anlayışına denk düşüyordu. Meclise, 1950'li yılların aksine tam bir çoğulculuk hâkimdi ve bir parti de hükümeti kurabilecek çoğunluğu kazanmıştı. AP'nin tek başına iktidara gelmesinin dışında her şey 27 Mayıs'ın kurgusuna uygun görünüyordu. Başlangıçta AP, orduya, eski Milli Birlikçilere ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e karşı tarafsızlaştırarak yakınlaşma siyaseti izledi. Böyle bir politika izlemesindeki amaç bu kesimleri iktidarı karşısında nötralize etmektir. Hükümet ilk yıllarında ordu mensuplarının maddi olanaklarını arttırarak 27 Mayıs ideolojisinden ve kadrolarından koparmaya çalışmıştır. Demirel'in politikası, DP'nin uyguladığı askerî bürokrasiyi önemsizleştirmenin aksine, orduyu tatmin etme politikası şeklinde olmuştur²⁹.

Adalet Partisi 1969 genel seçiminden de zaferle çıkmış ve 12 Mart muhtırasının verildiği 1971 yılına kadar tek başına yürütmenin başında kalmıştır. 1965-1971 yılları Türkiye'de çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönemdir. Bu durumun ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz en önemli etken 1961 Anayasası'nın yaratmış olduğu şartlar-

²⁸ Bu listede Saadettin Bilgiç ve onun grubuna ait hiç kimsenin ismi yazılı değildir. Böylelikle Demirel, hükümet olma sürecinde kendisinin belirleyici olacağını partililere -özellikle Bilgiç grubuna- göstermiş oldu. 3 Kasım 1965'te meclise sunulan ve 6-11 Kasım günleri arasında görüşülen Süleyman Demirel'in ilk hükümet programı, 172 aleyhte, 10 çekimser oya karşılık, 252 oyla güvenoyu almıştır. Bkz.: Güler, a.g.e., s. 71.

²⁹ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, 2. Basım, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 381-383.

dir. Anayasa, temel hakları güvence altına almış, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemiş, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa kavuşturmuş, siyasal partileri güvence altına almış ve sivil toplumun gelişmesini de sağlamıştır. 1965 yılından itibaren rejimin normale dönmesiyle ordu müdahalelerinin sivil yönetim üzerinde devamlı bir tehdit unsuru olmasının da önünün kapandığı bir süreç yaşanmıştır. Bunda hiç şüphesiz Demirel yönetimi-ndeki AP'nin ordu hiyerarşisini tarafsızlaştırma çabaları etkili olmuştur. Bunun için çeşitli yöntemler kullanmış olan AP, TBMM'de en yüksek sayıda emekli subayı seçtiren parti olmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 1966 yılında sağlığını bozulması nedeniyle bu makamın boşalması üzerine, 28 Mart 1966'da Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde AP önyak olmuştur. AP, bir taraftan DP'nin mirasına sahip çıkarken diğer taraftan ordu hiyerarşisine şirin görünmek için elinden geleni yapmıştır³⁰. Ancak tüm bu çabaların etkisiz kaldığı antidemokratik zamanlar da yaşanmıştır.

2. Demokrat Partililerin Siyasî Affı Meselesi ve Ordunun Tavrı

1965-1969 yılları arasında iktidarda bulunan AP Hükümeti zamanında Türkiye, her alanda yeniden soluk aldığı bir dönem yaşamıştır. Ancak Hükümet, cezaevinden çıkan eski Demokrat Partililerin siyasî yasaklarının kaldırılarak politikaya geri dönmeleri konusunda başarısız olmuştur. Ne zaman siyasî af meselesi gündeme taşınsa ülkede tansiyon yükselmiştir. *“27 Mayıs'tan intikam alınma hamlesi olarak görülen bu girişim karşısında, arkasında böylesine kesif kalabalıklar bulunan Demirel ve AP, hakiki muktadirler önünde geri çekilmek zorunda bırakılmıştır”*³¹. Siyasî af meselesi, hem AP'nin izlediği askerî kesimi yatıştırıcı ve rahatlatıcı politikayı tehlikeye sokan, hem de Başbakan Süleyman Demirel'in uzlaşmacı tavrını kutuplaştıran hassas, çok taraflı ve ağır bir sorundur. Ayrıca bu konu, AP'nin kurulduğu yıllardan itibaren parti içinde kendini gösteren “mutediller-müfritler” çekişmesinin ve bölünmesinin en görünür belirtisi olmuştur. 27 Mayıs'ın koruyucusu ordu, sol aydın grubu ve milliyetçi muhafazakâr seçmen kesimi ile AP arasına giren soğukluğun oluşmasını-

³⁰ Eroğul, a.g.e., s. 139-150.

³¹ Cengiz Sunay, “Türk Siyasetinde 27 Mayıs Darbesi ve Sonrası”, **Demokrasi Platformu**, Demokrat Parti ve Menderes Özel Sayısı 2, Cilt: 5, Sayı: 18, 2009, s. 52.

da başlıca neden yine bu mesele olmuştur. 24 Ekim 1961 Protokolü ile, Yassıada Mahkemesi'nde alınan kararlar hakkında sessiz kalma sözünü vermiş olan AP, DP'nin oylarını toplamak için sağda diğer partilere karşı yürüttüğü mücadelenin de tesiriyle bu konuyu temel bir misyon olarak üstlenmiş ve sürekli ertelese de hep gündeminde tutmuştur. 1962'de Talat Aydemir isyanına karışanların affı meselesi de AP tarafından pazarlık konusu yapılmış, İnönü'nün Birinci Koalisyon Hükümeti'nin dağılmasına, siyasî bir bunalıma, AP üzerinde ordunun baskılarının artmasına neden olmuştur³².

1961 Anayasası'nın 68. maddesi kimlerin milletvekili seçilebileceği konusunda açıklayıcı hükümler içermektedir. "*Otuz yaşını dolduran her Türk(ün) milletvekili seçilebileceği, ancak Türkçe okuyup yazma bilmeyenlerin, kısıtlıların, askerlik yapmayanların, aktif görevde bulunan memurların vb. şekilde bağlayıcı şartları sıraladık-tan sonra herhangi bir yüz kızartıcı suçtan dolayı hüküm giyenlerin affa uğramış olsa da milletvekili seçilemeyecekleri*" belirtilmiştir³³. Yukarıda da bahsedildiği üzere; 7 Temmuz 1965'te, Celal Bayar'ın özgürlüğüne kavuşmasının ardından AP'nin 3 Ağustos 1966'da meclisten geçirdiği yeni bir af kanunuyla, ömür boyu hapis cezasına çarptırılanlar da dâhil olmak üzere eski DP'lilerin tümü özgürlüklerine kavuştular³⁴. Bu yasa ile DP'lilerin mesleklerini yapabilmeleri ve memuriyetlerine dönebilmeleri gerçekleşmiştir.

Özgürlüklerine kavuşan DP'liler, Celal Bayar'ın etrafında toplanarak Ankara'da "*Bizim Ev*" adlı kulübü kurdular. Kurucuları arasında Baha Akşit, Hikmet Bayur, Hüsamettin Cindoruk, Orhan Cemal Fersoy gibi isimlerin olduğu kulüp 14 Ocak 1968'te açıldı. Açılışa, Celal Bayar, Fatih Rüştü Zorlu'nun annesi Güzide Zorlu, Hasan Po-

³² Ümit Cizre Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 78-79.

³³ Suna Kili, **Türk Anayasaları**, 2. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982, s. 96.

³⁴ Bayar, **a.g.e.**, s. 7. Af kanunu, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerini ihlal edenler, yani "komünist propaganda" yapmakla suçlananlar hariç, bütün siyasî suçtan hüküm giymişleri kapsıyordu. Millî Birlik Grubu, mecliste görüşülen af kanunu tasarısına karşı çıkmış, hatta Cevdet Sunay'dan veto etmesini istemiştir. Bununla birlikte bu kanuna komutanlar arasından da karşı çıkanlar olduğu, Cumhurbaşkanı'nın imzasına sunulmadan önce Sunay'ın özel kalem müdürü Cihat Alpan tarafından generallere gösterilip onay alındığı söylenmiştir. Bkz.: Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s. 203. Kanunun Meclis'te görüşülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: **Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)**, Dönem: 2, Yıl: 1, 123. Birleşim, 3 Ağustos 1966, Cilt: 8, s. 888-921.

latkan'ın eşinin yanı sıra DP'li eski bakan ve milletvekilleri katıldılar. AP'lilerin katılımının az olduğu dikkat çeken açılıшта, Celal Bayar'a yoğun ilgi vardı. Bu ilgiden ve kulübün faaliyete geçmesinden AP'liler rahatsız olmuş ve kulübü kendilerine alternatif bir siyasî hareket olarak görerek endişe duymuşlardır. Kulüp üyeleri siyasî bir amaç gütmediklerini çeşitli ortamlarda belirterek kulübün sadece eski DP'lilerin buluşma yeri olarak açıldığını iddia etmişlerdir. Bununla birlikte kulüp birçok ilde açılmasına rağmen uzun ömürlü olmamış, maddî zorluklar nedeniyle üç ay gibi kısa bir süre sonra bütün şubeleri kapanmak zorunda kalmıştır³⁵. Böylelikle eski DP'liler kamuoyunda etkili olamamıştır. Siyasî af meselesi de AP içerisinde muhalefetin gündeme getireceği zamana kadar önemini yitirmiştir.

Tutukluluk hallerinin sona ermesinin ardından eski DP'lilerin siyasete tekrardan girebilmeleri için anayasanın 68. maddesinde değişiklik yapılması, "*affa uğramış olsa da*" hükmünün çıkartılması gerekmektedir. Ancak AP mecliste ve Senato'da bu değişikliği yapmayı sağlayacak yeterli çoğunluğa sahip değildir³⁶. Bununla birlikte siyasî af meselesinin hararetle bir şekilde gündeme getirilmesi parti içi hesaplaşmanın bir ürünü şeklinde gerçekleşmiştir. AP'nin 29-30 Kasım 1968 tarihli IV. Büyük Kongresi'nde Demirel'in karşısında en güçlü muhalif grup olan Saadettin Bilgiç ekibinin baskısıyla, eski DP'lilere 1969 seçimleri öncesi siyasî haklarının sağlanması konusu karara bağlanmıştır³⁷. Bu, Bilgiç grubunun, Süleyman Demirel'in liderliğini ve ekibinin de parti içerisinde hâkimiyetini kırmak maksadıyla düşündükleri bir hamle idi. Kongrede tekrardan genel başkanlığa seçilen Demirel'in kabul etmek zorunda bırakıldığı tek istek de bu idi³⁸. Böylelikle 1969 seçimleri öncesi siyasî haklarını kazanan DP'liler AP çatısı altında meclise girecek ve Demirel'in partideki gücü kırılacaktı.

³⁵ Yalansız, **a.g.m.**, s. 2588-2589.

³⁶ Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinde tek başına iktidar olmalarına ve mecliste 239 sandalye kazanmalarına rağmen, Anayasa'yı değiştirebilmek için 301 milletvekiline ve 124 senatöre ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Demirel, **a.g.e.**, s. 7.

³⁷ Sakallıoğlu, **a.g.e.**, s. 79. Saadettin Bilgiç de anılarında, Kongre'de alınan en önemli kararın, 1969 seçimlerinden önce Anayasa'da yapılacak bir değişiklikte DP'lilerin siyasî haklarının iadesinin sağlanması olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Saadettin Bilgiç, **Hatıralar**, 2. Baskı, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2002, s. 182.

³⁸ Güler, **a.g.e.**, s. 74. Eski DP'lilerin siyasî hakları konusunda bu karar alınmakla birlikte Demirel, Kongre'nin ertesi günü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a "bunun sadece temenni olduğunu meclise getirmeyeceğini söylemiştir", Nedim Yalansız'a göre Demirel'in bu tavırında siyasî ortamın gergin olması etkilidir. Bkz.: Yalansız, **a.g.m.**, s. 2589.

Seçim öncesi eski DP'lilerin siyasî yasaklarının kaldırılması konusu sadece AP içerisindeki muhaliflerin bir politik hamlesi olarak cereyan etmemiştir. İsmet İnönü de siyasî hakların iadesi meselesi ile hem muhafazakâr sağ kitle nezdinde kendisine yönelik olumsuz düşüncelerin önüne geçmeyi, hem de Demirel'e karşı rakip olabilecek eski DP'lilerin önünü açarak AP'yi içeriden bölebilecek bir politika hedeflemiştir³⁹. Hiç şüphesiz böyle bir düşünce yaklaşan seçimler öncesi düşünülen bir siyasetti. Aşağıda siyasî yasakları kaldırılan önerenin mecliste görüşülmesi, siyasî manevralar, olayın aktörleri ve basına yansıyan gelişmeler ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır. Türk siyasî tarihinde 1969 Mayısının ortaları çok hareketli saatlerin yaşandığı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime bir kez daha müdahalesinden bahsedildiği bir dönem olarak geçmiştir.

IV. Büyük Kongresi'nde karar alınmasına rağmen mecliste ve Senato'da yeterli çoğunluğa sahip olamaması nedeniyle AP'nin tek başına böyle bir değişikliği yapamayacağı bilinmekte, İsmet İnönü'nün de siyasî af konusunda olumlu yaklaşıma sahip olduğu basına yaptığı açıklamalardan görülmektedir. 1 Mayıs 1969 tarihli Adalet Gazetesi başyazarı Turhan Dilligil ile yaptığı söyleşide Dilligil'in, siyasî hakların iadesi konusunda ortalıkta bazı söylentilerin olduğunu söylemesi ve "*Eski Demokrat Partililerin siyasî hakları konusunda ne düşünüyorsunuz?*" sorusunu sorması üzerine İnönü, AP ile ilk koalisyon hükümeti zamanında geçmiş yaraların sarılmasına çalışacağını taahhüt ettiğinden ve kurduğu koalisyon hükümetleri zamanında bu doğrultuda yaptığı çalışmalarından ve karşılaştığı zorluklardan bahsetmiş, Celal Bayar'ın bu konuyla ilgili son açıklamaları⁴⁰ doğrultusunda kendi görüşlerini aktarmıştır.

³⁹ Sunay, a.g.m., s. 53.

⁴⁰ Celal Bayar, 18 Nisan 1969 tarihinde verdiği röportajda, AP'nin Büyük Kongresi'nde siyasi haklar meselesi ile ilgili alınan kararı bir bütün olarak kabul ettiklerini, ancak parti içerisinde affın çıkmasından yana olmayanların bu doğrultuda açıklamalarını *inhisarcı* bir yaklaşım olarak değerlendirerek konuyu milletin takdirine bıraktığını belirtmiştir. Bununla birlikte gazetecilerin anayasa değişikliği konusunda İsmet İnönü'nün destek verip vermediğini sorduklarında ise Bayar; "... İsmet Paşa'yı çok yakından tanıdığımı iddia edebilirim. Onun da beni tanıdığını sanırım. Hattâ kuvvetle sanırım. Bugün insanlık hakkının verilmesi için, hukuk esasına uygun olan yollar kapalı tutulmaktadır. Ve bu bir zulümdür. İsmet Paşa, bunun tarih bakımından mesuliyetini üzerine almak istemez sanırım." cevabını vermiştir. Bkz.: "Celal Bayar'ın Sorulara Cevabı: Siyasî Haklar Verilmelidir", *Zafer*, 18 Nisan 1969, Nr. 1059, s. 1,7. Turhan Dilligil'e göre; Bayar, bu sözleriyle İsmet İnönü hakkındaki düşüncelerini açıkça beyan etmekle birlikte, bir manada İnönü'ye *doszluk istika-*

Söyleşiyi “*Anayasa nizamına bağlı olmak kayıtları içinde geçmiş zamandan kalma siyasî hak mahrumiyetinin süratle ve el birliğiyle iadesi taraftarıyım*” şeklinde bitirmiştir. Hatta bu siyasî hakların iade edilmesi gerçekleşirse Bayar’ın, eski Cumhurbaşkanı olması nedeniyle bugünkü Anayasa’nın bir gereği olarak Senato’da yer almasının kendisine olduğu kadar memlekete de huzur getireceğinin altını çizmiştir⁴¹. Bununla birlikte İsmet İnönü’nün 9 Mayıs’ta parti merkezinde düzenlediği basın toplantısı ise; bir nevi şahsı adına değil partisi adına gündemdeki konu hakkında açıklamalarda bulunmak içindi⁴². Öncelikle, o günkü gelişmeler ve seçim kampanyası ile ilgili açıklamalarda bulunan İnönü, sonrasında gazetecilerin gündemdeki konu ile ilgili sorularını yanıtlamıştır. Siyasî haklar meselesi konusunda görüşleri ve Celal Bayar ile bir görüşme yapması ihtimalinin olup olmadığı sorulduğunda İnönü, bu meselenin kamuoyunda seçim yatırımı olarak yorumlanmasına şiddetle karşı çıkarak; meseleye, geçmiş yaraların sarılması ve huzurlu yeni bir dönemin başlaması açısından yaklaştığını belirtmiştir. Ayrıca Celal Bayar ile görüşme ihtimalinin olduğunu, hatta bu görüşme için ortamın hazır bulunduğunu da eklemiştir⁴³.

İsmet İnönü’nün Turhan Dilligil’e 1 Mayıs’ta verdiği mülakat ve sonrasında yaptığı açıklamalar, İnönü ile Bayar arasında küskünlüğün sona ermesine yarayacak adımların atılmasını sağladığı gibi, AP’nin de siyasî haklar meselesiyle ilgili hazırlamış olduğu anayasa değişikliğini Meclis Başkanlığı’na sunmasını hızlandırmıştır. 7 Mayıs 1969’da AP İzmir Milletvekili Şükrü Akkan ve İzmir Senatörü Beliş Beler’in hazırladığı ve 219 milletvekilinin imzaladığı Anayasa değişikliğini öngören kanun teklifi Meclis Başkanlığı’na sunulmuştur. Teklifin gerekçesi olarak “*1961 Anayasasının hazırlandığı sırada mahzurlu görüldüğü için verilemeyen siyasî hakların, bu-*

metinde yeşil ı ışık göstermiştir. Bkz.: Turhan Dilligil, **Bayar-İnönü Yakınlaşması**, Ankara, Adalet Yayınları, 1969, s. 16.

⁴¹ “Siyasî Hak Mahrumiyetinin Süratle ve Elbirliğiyle İadesi Taraftarıyım”, **Ulus**, 9 Mayıs 1969, Nr. 16396, s. 1, 7. (Bu söyleşi Ulus Gazetesi’nde 9 Mayıs 1969’da yayınlanmıştır). Mülakat metni için ayrıca Bkz.: Dilligil, **a.g.e.**, s. 28-32.

⁴² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 147.

⁴³ İsmet İnönü, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1968-1970**, Haz: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 299. (Basın toplantısı dönemin gazetelerinde de yayınlanmasına rağmen eksiksiz tam metin bu çalışmada yer almıştır).

gün verilmesi(nin) gerekli olduğu” belirtilmiş ve aksi bir durumun “Anayasa’nın ruh ve maksadına aykırı düştüğü” öne sürülmüştür⁴⁴.

AP’nin Meclis Başkanlığı’na sunduğu anayasa değişikliğini Anayasa nizamını ve müesseselerini korumak kaydıyla⁴⁵ destekleyeceklerini belirten İsmet İnönü’nün bu teşebbüsü parti meclisinde tepki uyandırmış, İnönü’nün görüşlerine karşı çıkan ve konunun CHP’nin Küçük Kurultayı’na götürülmesini isteyen önergeler verilmiştir. Ancak bu önergelerin reddedilmesi üzerine Prof. Dr. Muammer Aksoy ile Nermin Abadan, parti meclis üyeliğinden istifa etmişlerdir. İnönü’nün eski DP’lilerin affı hakkındaki görüşü de oyçokluğuyla onaylanmış ve Merkez Yürütme Kurulu da İnönü’yü destekleme kararı almıştır⁴⁶. Bununla birlikte İnönü, CHP Genel Kurulu’nda yaptığı açıklama ile de giriştiği bu siyasî çabanın adını “*kuyudan adam çıkarma*” olarak belirlemiştir⁴⁷.

İsmet İnönü’nün, desteklediği ve sonrasında partisine de kabul ettirdiği eski DP’lilerin siyasî haklarının iadesi konusu CHP’de büyük bir çatlak yaratmamış ve birkaç istifa ile atlatılmıştır. CHP cephesinde bu gelişmeler olurken, AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, İnönü’nün konuyla ilgili tavrını olumlu karşıladığını açıklamış⁴⁸, Celal Bayar da bu gelişmelerden çok memnun olduğunu belirtirken İnönü ile görüşebileceğini de eklemiştir⁴⁹. Ancak İsmet İnönü’nün bu tavrından rahatsız olan bir kesim daha vardır; Cumhuriyet Senatosu’nun Tabî Senatörleri, yani MBK üyeleri. İnönü’nün basında yer alan açıklamaları ve gelişmelerin gidişatından rahatsız olan MBK üyesi senatörler, İnönü’den bir randevu istemişlerdir. MBK Başkanı emekli Orgeneral Emin Fahrettin Özdilek ve Mehmet

⁴⁴ “Eski DP’lilerin Siyasî Haklarının İadesini İsteyen Tasarı Meclis’te”, **Zafer**, 8 Mayıs 1969, Nr. 1079, s. 1,7; “Yassıada Mahkûmlarına Siyasî Af Tasarısı Meclis’te”, **Akşam**, 8 Mayıs 1969 (Akşam Gazetesi’nde sayıların numara bilgisine yer verilmemiştir) s. 1; “DP’lilere Siyasî Hak Teklifi Meclis’te”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1969, Nr.7705, s. 1.

⁴⁵ İnönü Bayar İle Görüşecek”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1969, Nr. 16085, s. 1.

⁴⁶ “CHP Meclisi Siyasî Hak İadesini Onayladı”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1969, Nr. 16087, s. 1. Sonraki günlerde CHP’den istifalar devam etmiştir. Doç. Dr. Mukbil Özyürük, Alp Kuran, Jale Candan partideki görevlerinden ve Türkan Seçkin de partisinden istifa etmiştir. Bkz.: “CHP’den İstifalar Başladı”, **Akşam**, 13 Mayıs 1969, s. 1. Metin Tokar, İnönü’nün kararına karşı çıkan partili muhaliflerin o günlerde en çok söyledikleri sözün “*Biz, aşiret miyiz?*” şeklinde olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Tokar, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁷ “Kuyuya Düşen Adamı Kurtaracağım”, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1969, Nr. 16088, s. 1.

⁴⁸ “Demirel Olumlu Karşıladi”, **Milliyet**, 11 Mayıs 1969, Nr. 7708, s. 1.

⁴⁹ “Bayar Memnunum Dedi”, **Akşam**, 12 Mayıs 1969, s. 1.

Şükran Özkaya ile 7 Mayıs'ta görüşen İnönü, siyasî hakların iadesi ile memlekette barış ortamının olacağını, anayasa değişikliğinin eninde sonunda yapılacağını, CHP'nin bu işte önderlik yapmasının faydalarını anlatmıştır. Soğuk bir şekilde geçen görüşmede senatörler kendilerinin bu görüşte olmadıklarını aktarmışlardır. Bu şekilde gerçekleşen görüşmenin ardından, Senato'da kendi gruplarında İnönü'nün tavrını "ihamet" olarak niteleyen Tabii Senatörler bir muhtıra hazırlayarak İnönü'ye sunmuşlardır. Turhan Dilligil'e göre; Tabii Senatörler ile İnönü arasında bu "ilk irtibat kopukluğudur, hatta bu kopma biraz da kesin olmuştur". Ayrıca Dilligil, Senatörlerle gerginliğin yaşandığı sırada Genelkurmay'da da ilk çalkantıların başladığını, ancak meselenin henüz üst kademelere sirayet etmediğini belirtmektedir.⁵⁰

Siyasî hakların iadesi meselesinin iktidar partisi, ana muhalefet partisi ve diğer siyasî aktörler arasında tartışılması ve bunların basına yansımaları üzerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 13 Mayıs'ta Başbakan Süleyman Demirel ve İsmet İnönü'yü Köşke akşam yemeğine davet etmiştir. Üçlü arasında geçen görüşme üç saat sürmüş, İnönü görüşmeyle ilgili olarak basın mensuplarına "...Cumhurbaşkanı da siyasî af konusunda aramızdaki mutabakata taraftar görünüyor" demiştir. Demirel ise, bu konuda net bir açıklama yapmama ile birlikte, çeşitli meseleler üzerinde fikir teatisinde bulduklarını, bunun mutabakat anlamına gelmediğini söylemiştir⁵¹. Sunay'ın görüşme ile ilgili olarak bir açıklamada bulunmaması ve İnönü ile Demirel'in açıklamalarındaki farklılıklar göz önünde bulundurul-

⁵⁰ Dilligil, **a.g.e.**, s. 35-37. MBK üyesi senatörlerin İnönü'ye verdiği muhtıranın tam metnine çalışmada ulaşılamamıştır. Ancak basına yansıyan haberlerde, muhtıra metninde, DP'lilerin 27 Mayıs İhtilali ile meşruiyetlerini kaybettikleri, bu sebeple kendilerine siyasî haklarının verilmesinin Anayasanın ruhuna aykırı olduğu yazmakta, İnönü'ye de Anayasanın meşruiyetini zedeleyecek sonuçlar doğurabilecek bu hareketten kaçınması gerektiği bildirilmektedir. Bkz.: "M.B.K. İnönü'ye Muhtıra Verdi", **Akşam**, 11 Mayıs 1969, s. 1, 7; "İnönü Azimli Ama Tepki Var", **Milliyet**, 12 Mayıs 1969, Nr. 7709, s. 1, 11.

Metin Toker'e göre yaşanan gelişmelerden rahatsız olan iki kesim daha vardı. Bunlardan birincisi aşırı dinciler idi. Onlara göre din düşmanı İnönü-Bayar ikilisi gene hortlamış ve koalisyon oluşturarak Menderes'e olduğu gibi bu defa da Demirel'e karşı bir kumpas kuruyorlardı. Bir diğer kesim ise, memleketin sivil-asker sağlam kuvvetlerini kendi taraflarına çekmek çabasındaki sol eğilimli tepeden inmeciler idi. Bkz.: Toker, **a.g.e.**, s. 152.

⁵¹ "Sunay, İnönü ve Demirel'le Görüştü", **Akşam**, 14 Mayıs 1969, s.1, 7; "Sunay, Demirel ve İnönü, Son Olayları Görüştü", **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1969, Nr. 16089, s. 1, 7; "Üç Büyükler Çankaya'da Toplandı", **Milliyet**, 14 Mayıs 1969, Nr. 7711, s. 1, 11.

duğunda Cumhurbaşkanı'nın eski DP'lilere siyasî af konusundaki tavrının net olmadığı anlaşılmaktadır.

AP'nin 219 imza ile Meclis Başkanlığı'na sunduğu ve başta ana muhalefet partisi olmak üzere YTP, GP, MHP'nin destekleyeceğini açıkladığı Anayasa değişikliğini öngören kanun teklifi, 14 Mayıs 1969'da mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Teklifin içeriğinde, Anayasa'nın 68. maddesinde bir değişiklik yapılması ve geçici 11. maddesinin⁵² de kaldırılması istenmektedir. Önerge aleyhinde konuşmalarda bulunan TİP'li Tarık Ziya Ekinci, söz konusu önerenin “27 Mayıs Devriminin meşruiyetini münakaşa konusu yapan bir kanun teklifi” olduğunu bu sebeple parti olarak desteklemeyeceklerini belirtmiştir. MP Başkanı Osman Bölükbaşı ise çok sert bir dille İnönü ve Bayar'ın “birlikte bir demokrasi oyunu oynama kararı” olan bu teklifin “Türk Milletine huzur getirmeyeceğine, bilâkis geçmiş hâdiselerin açtığı yaraları sarmaktan ziyade yeni yaralar açma(ya)” sebep olacağını vurgulayarak partisinin “oy temin etmek” maksadıyla girişilen “bu teşebbüse hayır demeyi tarihi bir görev” bildiğini söylemiş ve sözlerini “Kanaatimiz odur ki; Türkiye'nin geçirdiği buhranların ve çektiği ıstırapların baş sorumlusu olan bu iki eski Cumhurbaşkanı'nın siyaset sahnesinde tekrar buluşup kucaklaşmalarıyla değil, artık bir köşeye çekilmeleriyle Türk Milleti huzura kavuşmak ve siyasî hayatımız normal mecrasına girmek rayına oturmak imkânını bulacaktır” şeklinde bitirmiştir⁵³.

Açıklama yapma sırası kendine gelen İsmet İnönü teklifi, “demokratik rejimi kurmak için atılan cesur adımlar”dan biri saydığını, kurduğu ilk koalisyon hükümeti zamanından beri geçmiş yaraların sarılması için çalıştığını, kendisinin Bayar ile bir tertip içinde olduğu şeklinde söylem içinde bulunanların kafalarında bir yerin eksik olduğunu, teklifi desteklemelerinin bir seçim yatırımı olmadığını, meclisin önemli bir karar verdiğini ve bu kararın da memlekete huzuru getirerek intikam fikirlerini kaldıracağını söylemiştir. Süleyman Demirel ise; 1961 Anayasası'nın kimi maddelerine de atıfta bulunarak, siyasî hürriyetlerin bütün insan haklarının temelini teş-

⁵² 1961 Anayasası'nın geçici 11. Maddesi; “Yüz kıırtıcı olmayan bir suçtan kesin hüküm giydikten sonra, bu Anayasanın halkoyu ile kabulünden önce affedilmiş bulunanlar, 68 inci maddedeki seçilme yasağına tâbi değildirler” şeklindedir. Bkz.: Kili, a.g.e., s. 152-153.

⁵³ MMTD, Dönem: 2, Yıl: 4, 93. Birleşim, 14 Mayıs 1969, Cilt: 36, s. 429-438.

kil ettiğinin altını çizmiş, yasaklarla güven duygusunu tesis etmenin mümkün olmadığını, bu kanun değişikliği ile toplumdaki kin ve nefret duygularının son bulacağını, millî bütünlüğün sağlanacağını belirtmiştir. Ardından Anayasa Komisyonu Başkanı İsmail Hakkı Yıldırım kürsüye gelerek, 1876'daki Kanun-ı Esasi'den bu yana yürürlükte olan anayasaların hiçbirinde affedilenlerin siyasî haklarının iade edilemeyeceğine dair bir hüküm bulunmadığını belirtmiş, Anayasa Komisyonu'nun meclise getirdiği önergede “27 Mayıs veyahut Anayasa nizamı veyahut da hangi ifade ile söylenirse söylenir, devletimizin temel nizamının, siyasî nizamının sarsılma endişesini izhar eden...” bir durumun olmadığını belirtmiştir. Lehinde ve aleyhinde yapılan açıklamalardan sonra Meclis Başkanı, önce önergenin görüşülmesini oylamaya sunmuş, kabul edilmesinin ardından önergede yer alan maddelerin oylamasına geçilmiştir. 1961 Anayasası'nın 68. maddesinde “*affa uğramış olsa da*” hükmünün yer almadığı değişiklik ile geçici 11. maddenin de yürürlükten kaldırılmasının yazılı olduğu önerge maddeleri oylamaya sunulduğunda meclis tarafından çoğunlukla kabul edilmiştir⁵⁴. Böylelikle eski DP'lilerin siyasî haklarının iadesini sağlamak amacıyla meclise sunulan anayasa değişikliğinin birinci müzakeresi sonuçlanmıştır. Anayasanın maddeleri üzerinde yapılacak bir değişikliğin iç tüzüğe göre iki kez görüşülmesi gerekmektedir. İkinci müzakerenin ise bir gün sonra yapılması kararlaştırılmıştır.

Mecliste bu gelişmeler olurken İnönü-Bayar cephesinde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. Anayasa değişikliğinin birinci müzakeresinin yapıldığı ve büyük çoğunluğun katılımıyla kabul edildiği 14 Mayıs gününün akşamı Celal Bayar, İsmet İnönü'nün davetlisi olarak Pembe Köşk'e gelmiştir. Basına “*büyük barışma*” olarak yansıyan bu görüşme, yıllardır araları açık olan Türk siyasetinin iki önemli ismini bir araya getiriyordu⁵⁵. Görüşmeye her iki tarafın aile bireylerinden de katılanlar olmuştur. Gazetecilerin yoğun ilgisinin olduğu görüşme, basına kapalı olarak gerçekleşmiştir. Mecliste yapılan müzakerelerden konu açan İnönü, yaptığı konuşma hakkında Bayar'ın görüşlerini sormuştur. Bayar da olumlu bulduğunu açıklamıştır. Sonrasında görüşme İnönü ile Bayar

⁵⁴ MMTD, Dönem: 2, Yıl: 4, 93. Birleşim, 14 Mayıs 1969, Cilt: 36, s. 438-465.

⁵⁵ Toker, a.g.e., s. 142.

arasında gündelik sohbet havasında geçmiştir. İnönü'nün iade-i ziyaret yapma isteğini de Bayar olumlu karşılamıştır. Görüşme sonrasında her iki isim de gazetecilerin kendilerine yönelttiği soruları cevaplandırmıştır. Sorular, “*Görüşmelerden memnun musunuz?*”, “*İkinci görüşmenin tarihi belli oldu mu?*”, “*Bu görüşmenin değerlendirilmesini yapar mısınız?*” şeklindedir. Ancak her iki isim de kısa cevaplar vermiştir⁵⁶.

Mecliste kabul edilen Anayasa değişikliği ve İnönü ile Bayar arasında esen barış rüzgârı eski DP'lilerin siyasî haklarının iadesi konusunda önemli bir adım olmakla birlikte, gelişmelerden rahatsız olan kesimler sadece meclis içerisinde değildir. Mecliste müzakerelerin sürdüğü esnada Meclis Basın Bürosu memurlarından bir görevli, Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin yanına gelerek Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in telefonla arayıp İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmanın metnini istediğini, kendisinin de metni verdiğini söylemiştir. Biraz zaman geçtikten sonra Bozbeyli'nin yanına gelen bir diğer görevli ise “*Efendim, biraz evvel Cumhurbaşkanı telefon etti. Diyorlar ki Bozbeyli yarın saat 10.00'da Köşk'e gelsin. Çok önemli*” şeklinde bir haber vermiştir. Bozbeyli, görüşmelerin bitiminde Başbakan Süleyman Demirel'e bu gelişmeleri aktarmış, Demirel de kendisinden Köşk'e gitmesini isteyerek “*Bakalım ne istiyor Cumhurbaşkanı? Ama Cumhurbaşkanı'dan çıkar çıkmaz, bir araya gelelim değerlendirelim meseleyi*” demiştir⁵⁷.

Hükümet kanadını telaşlandıran bu gelişmenin ardından, Bayar-İnönü görüşmesi sürerken, Genelkurmay Başkanlığı'nda ordunun yüksek komuta kademesi de bir toplantı yapmıştır⁵⁸. Toplantının içeriği ile ilgili bilgi basına yansımamıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Sunay ile Bozbeyli görüşmesinde toplantının içeriği anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı, Bozbeyli'ye ordunun dün akşamki toplantısında anayasa değişikliği ve DP'lilere siyasî haklarının iadesi meselesinin konuşulduğunu; komutanların, af kanununa karşı olduklarını ve

⁵⁶ Dilligil, a.g.e., s. 59-65; İnönü, a.g.e., s. 317-320. 15 Mayıs tarihli gazetelerde görüşmenin içeriği ile ilgili benzer bilgiler ve görsel malzemeler de bulunmaktadır.

⁵⁷ Ferruh Bozbeyli, **Alaca Siyaset (Siyasî Hikayeler)**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000, s. 69-70; Haz: İhsan Dağı, Fatih Uğur, **Yalnız Demokrat-Ferruh Bozbeyli Kitabı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 271-272; Mehmet Ali Birand vd., **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1994, s. 157

⁵⁸ “Y. Kumanda Konseyi Dün Toplandı”, **Akşam**, 15 Mayıs 1969, s. 1, 7.

kanunun çıkmasından yana olmadıklarını, bu düşüncelerinin de kendisi aracılığıyla hükümete bildirilmesini istediklerini söylemiştir⁵⁹. Ayrıca Sunay, Genel Sekreteri Cihat Alpan Paşa'yı da İsmet İnönü'ye göndererek durumu anlatmasını istemiştir⁶⁰.

Böylelikle ordu, Anayasa'nın değiştirilmemesi konusunda görüşlerini hükümete ve ana muhalefet partisine bildiriyordu. Köşk'ten çıkan Ferruh Bozbeyli, meclise giderek Başbakan'a durumu bildirmiştir. Başbakan da AP'nin ve hükümetin önde gelen isimlerinden olan Bozbeyli, Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan ve Mehmet Turgut'la bir araya gelerek bir değerlendirme yapmıştır. Görüşmede, kanun Millet Meclisi'nden geçirilmezse millete meseleyi anlatamayacakları üzerinde durulmuş ve ikinci müzakeresinin de yapılarak teklifi meclisten geçirmeyi, gerekirse Senato'nun gündeminde tutmayı kararlaştırmışlardır⁶¹. 15 Mayıs saat 15.00'te meclis toplanmış, Anayasa değişikliğinin yazılı olduğu kanun teklifinin ikinci müzakeresi görüşülmeye başlanmıştır. 339 milletvekilinin katıldığı oylamada 309 kabul, 29 ret ve 1 çekimsiz oy kullanılmıştır. Böylelikle Anayasa'nın 68. maddesinden "*affa uğramış olsa da*" hükmü çıkartılarak, geçici 11. madde de yürürlükten kaldırılmıştır⁶². Ancak Anayasa değişik-

⁵⁹ Bozbeyli, **a.g.e.**, s. 70-71; Dağı, Uğur, **a.g.e.**, s. 272-273; Birand vd., **a.g.e.**, s. 158-159. Ferruh Bozbeyli, Cumhurbaşkanı Sunay'ın değişiklikten ordunun rahatsız olduğunu ilk söylediğinde kendisinin "*Sayın Cumhurbaşkanım bunu Başbakan'a iletmem için mi söylüyorsunuz, yoksa mecliste bir tedbir alınmak için bana herhangi bir uyarıda mı bulunmak istiyorsunuz? Bana bunu niçin söylediğinizi anlamak istiyorum*" dediğinde Sunay'dan "*Nasıl anlarsan anla*" şeklinde bir cevap aldığını belirtmektedir. Bkz.: Dağı, Uğur, **a.g.e.**, s. 272-273. Ferruh Bozbeyli, Köşk'ten çıkarken gazetecilerin sorularını cevapsız bırakmış ve "*Cumhurbaşkanı davet ettiler, geldim, konuştuk gidiyorum.*" şeklinde cevap vermiştir. Bkz. **Hürriyet**, 16 Mayıs 1969, Nr. 7561, s. 7.

⁶⁰ İsmet İnönü ordunun görüşlerini kendisine bildirmeye gelen Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Cihat Alpan'a, "*Başbakan, oylama saati 15'e değin, tutumunu saptayıp bana bildirsin. Buna göre davranırım. Desteklerim ya da desteklemem...*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Cüneyt Arcayürek'e göre; İnönü bu tutumuyla, her açıdan iktidarı içinden çıkılmaz bir yola sokuyordu. Eğer Başbakan, kendisini arayıp Anayasa değişikliği gerçekleştirdiğinde ordu müdahale edecek gibi bir yargıda bulunursa, o zaman ona, tasarıyı getiren sizsiniz, geri çekebilir, ya da oylamada bulunmazsınız şeklinde seçenekler sunabilirdi. AP'nin bu seçenekler doğrultusunda hareket etmesi halinde ise İnönü, Hükümetin, *onca yıldır davulunu çaldığı siyasal haklar konusunda içtenlikten yoksun olduğunu kamuoyuna açıklayacaktı*. Bkz.: Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 301-302.

⁶¹ Bilgiç, **a.g.e.**, s. 186; Bozbeyli, **a.g.e.**, s. 71-72; Dağı, Uğur, **a.g.e.**, s. 273-275; Birand vd., **a.g.e.**, s. 159.

⁶² **MMTD**, Dönem: 2, Yıl: 4, 94. Birleşim, 15 Mayıs 1969, Cilt: 36, s. 509-526. Cüneyt

liğinin yürürlüğe girebilmesi için Senato'dan da geçmesi lazımdır. 16 Mayıs'ta, mecliste kabul edilen Anayasa değişikliği görüşülmesi için Senato'ya gönderilmiştir⁶³.

Mecliste Anayasa değişikliği ikinci müzakerelerinin görüşüldüğü sırada Genelkurmay Başkanlığı'nda da hareketli saatler yaşanmaktadır. Basına, Anayasa değişikliği ve eski DP'lilere siyasî af meselesiyle ilgili son günlerde kamuoyunda meydana gelen gerginlikle ilgili olarak "huzur toplantı ve temasları" şeklinde yansıyan ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın başkanlığında gerçekleştirilen Kuvvet Komutanları ile üst rütbeli subayların yanı sıra Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun katıldığı toplantıya sonradan CHP Grup Başkanvekili Kemal Satır⁶⁴ da davet edilmiştir. Basına herhangi bir açıklamanın yapılmadığı ve üç saat süren toplantı sonrası Genelkurmay Başkanlığı tarafından en küçük birliklere kadar ulaştırılmak kaydıyla yayınlanan 15 Mayıs tarihli "emr-i yevmi" (günlük emir), aslında bir nevi toplantıda konuşulanlar ve alınan karar hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. "*Türk Silahlı Kuvvetleri bu Anayasa değişikliğine kesin olarak karşıdır. Doğacak ihtilaflardan mesuliyet kabul edilmeyecektir*" şeklinde kaleme alınan bildirin, Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel'e de bir muhtıra halinde sunulduğu ve diğer ilgililere de duyurulduğu açıklanmıştır⁶⁵.

Tarihler 16 Mayıs 1969'u gösterdiğinde ise; ordunun tavrını daha net bir şekilde gösterdiği bir toplantı, bu sefer Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde gerçekleştirilmiş, ayrıca gelişmelerle ilgili olarak hükümet ve ana muhalefet cephesinden de açıklamalar gelmiştir. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, toplu halde Çankaya

Arcayürek, Anayasa değişikliğinin kabul edildiği sırada milletvekillerinin çoğunun ordunun durumundan habersiz olduğunu bilenlerin ise haberi yavaşça yaymaya başladıklarını söylemektedir. Bkz.: Arcayürek, **a.g.e.**, s. 303.

⁶³ Dağı, Uğur, **a.g.e.**, s. 279.

⁶⁴ Genelkurmay İkinci Başkanı Faruk Gürler, Cevdet Sunay'ın gelişiyi ilgili olarak 16 Mart 1969'ta Genelkurmay Başkanı olan Memduh Tağmaç'ı tebrik ve ziyaret olarak açıklamıştır. Toplantı sonrası basına toplantının içeriğiyle ilgili açıklamada bulunmayan Kemal Satır da aynı nedenle geldiğini açıklamıştır. Bkz.: "Sunay ve Satır Genel Kurmay Başkanı Tağmaç'ı Ziyaret Etti", **Ulus**, 16 Mayıs 1969, Nr. 16403, s. 1, 7.

⁶⁵ "Ordu Anayasa Tadiline Karşı", **Akşam**, 16 Mayıs 1969, s. 1, 7; "Ordunun 'Siyasî Hak İadesi' Konusunda Görüşü Belli Oldu", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1969, Nr. 16091, s. 1, 7; "Cevdet Sunay, Genelkurmay Başkanı İle Görüştü", **Hürriyet**, 16 Mayıs 1969, Nr. 7561, s. 1,7; "Sunay Dün Genel Kurmaydaydı", **Milliyet**, 16 Mayıs 1969, Nr. 7713, s. 1, 11.

Köşkü'ne çıkararak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı'na, *“alt kademedен gelen (açık) ve (dolaylı) mü-racaatları önlemenin artık imkânı olmadığını, ordunun bu konuda tansiyonunun iyi bulunmadığını”* söyleyerek *“anayasanın hiçbir şe-kilde değiştirilmesine izin verilmemesi ve bu yolda gerekli teşebbüs-lere geçilmesi”* doğrultusundaki görüşlerini bildirmişlerdir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Cumhurbaşkanı'na gerekli önlemin alınmaması durumunda kendisinin istifa edebileceğini de söylemiş-tir. Toplantıya davet edilen Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğ-lu, sonradan Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılan CHP'li eski Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar ve CHP'li İsmail Rüştü Aksal ara-cılığıyla ile de ordu, görüşlerini Başbakan'a ve İsmet İnönü'ye bir kez daha bildirmiştir. Ordunun bu tavrı Cumhurbaşkanı ve siyasilere sözlü bir muhtıra olarak değerlendirilebilir.

Millî Savunma Bakanı Topaloğlu, Cumhurbaşkanlığı'ndan çık-tıktan sonra doğruca Başbakan Demirel'in evine gitmiştir. Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantı hakkında kendisine bilgi vermiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin konu ile ilgili görüşlerini nakletmiştir. Demirel, görüşme sonrası çalışmak için evinden Başbakanlığa giderken gazetecilerin sorularını cevaplamıştır. Gazetecilerin, *“Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, siyasî af konusunda Sunay'a, İnönü'ye ve size bir muhtıra verdikleri ifade ediliyor. Bu konuda bilgi verir misiniz?”* sorusuna *“Neredeymiş bu muhtıra? Yok böyle bir muhtıra.”* şeklinde cevap vermiştir. Gazetecilerin *“Komutanlarla görüşünüz mü? Ne zaman görüşeceksiniz”* sorusuna da henüz görüşmediğini, ne zaman görüşeceği konusunda da şimdilik bir açıklamada bulunmayacağını belirtmiştir. CHP'lilerden sıcak gelişmeleri öğrenen İnönü ise aynı gün verdiği bir beyanat ile aradan çekilmeyi tercih ederek *“Hükümet ordu ilişkilerine karışmayacağını belirtmiş ve bu husus, hükümetin sorumluluğu içindedir”* şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ancak ka-nun değişikliği Senatoya geldiğinde CHP Grubu olarak *“aynı ciddî vazife duygusu ile hareket edeceklerini”* de eklemiştir⁶⁶. Askerî ve

⁶⁶ “Silâhlı Kuvvetler Anayasa Tadiline Karşı Çıktı, Ordu Alarma Geçti”, **Akşam**, 17 Mayıs 1969, s. 1, 7.; “Ordu, Anayasa Değişikliğine Hayır Diyor”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1969, Nr. 16092, s. 1, 7.; “Kumandanlar Çankaya'da Başkan Sunay İle Görüştüler”, **Hürriyet**, 17 Mayıs 1969, Nr. 7562, s. 1,7.; “Kumandanlar Dün de Çankaya'da Toplandı, Ordu Affa Karşı”, **Milliyet**, 17 Mayıs 1969, Nr. 7714, s. 1, 11.; “İnönü'nün Ordu-Hükümet İlişkilerine Dair Demeci”, **Ulus**, 17 Mayıs 1969, Nr. 16404, s. 1,7.; “Dün de Üst Kademelerde, Çok

siyasî cepheden gelen açıklamaların basına yansıdığı gün DP'lilerin siyasî hakları için Anayasa'da değişiklik yapılmasını öngören kanun teklifi de Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonlarında görüşülerek Millet Meclisi'nden geldiği şekliyle aynen kabul edilmiştir. Teklifin Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'nda 20 Mayıs günü görüşülmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷.

Ordu ile siyasetçiler arasında bu gelişmeler olurken Celal Bayar da bir açıklama yapma gereği hissetmiştir. Bayar, siyasî hakların iadesi ile ilgili teklifin millî iradeye dayanarak mecliste kabul edilmesi dolayısıyla kendi ve arkadaşları adına teşekkürlerini bildirmekle beraber Türk halkına, *“kayıtsız şartsız Millî Hâkimiyete, tam ve kâmil demokrasinin ana prensiplerine, küll halinde Atatürk inkılâplarına ve Anayasa nizamının devamına samimiyetle taraftar”* olduklarını belirtmek istediklerini açıklamıştır. Bayar konuşmasını, kin ve intikam denilen hareketin *“gayri insani ve iptidai bir his ve fikriyatın*

Önemli Toplantılar Yapıldı!” **Zafer**, 17 Mayıs 1969, Nr.1988, s. 1, 7; Birand vd., **a.g.e.**, s. 159-160; İnönü, **a.g.e.**, s. 299.

Metin Toker gelişmeler konusunda görüşebildiği komutanların o günlerde en çok İsmet İnönü'ye ateş püskürdüklerini, İnönü'ye *“Şimdi sırası mıydı?”* şeklinde serzenişte bulduklarını ve kendilerini de ihanete uğramış gibi hissettiklerini belirtmektedir. Çünkü askerler, 27 Mayıs'ı İnönü ile kendilerinin *bir ortak eseri* olarak görmekte, ortaklardan birinin karşı tarafla (Bayar ile) birlik olarak onları sırtlarından hançerlediklerini düşünmektedir. Bkz.: Toker, **a.g.e.**, s. 153.

⁶⁷ “Değişiklik, Dün Komisyondan da Geçti”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1969, Nr. 16093, s. 1, 7; “Senato Komisyonu Af Teklifini Kabul Etti”, **Milliyet**, 18 Mayıs 1969, Nr. 7715, s. 1, 7; “Kanun Teklifini Senato Komisyonu Kabul Etti”, **Ulus**, 18 Mayıs 1969, Nr. 16405, s. 1, 7. Teklifin Cumhuriyet Senatosu'nda izleyeceği süreç şu şekilde olacaktır: *Birinci gün kanun teklifinin tümü üzerindeki görüşmeler bittikten sonra Başkan, maddelere geçilmesini oya koyacaktır. Bu oylamada Senato'nun üçte iki çoğunluğunu, yani 122 senatörün “kabul” oyu vermesi gerekmektedir. Eğer bu çoğunluk sağlanmazsa kanun, maddelere geçilmeden reddedilmiş olacaktır. Senato'da üçte iki çoğunluğu alamayıp reddedilen bir anayasa tadili teklifinin tekrar Millet Meclisi'ne gelmesi söz konusu değildir. Böylece teklif kanunlaşamayacaktır. Eğer Senato'da maddelere geçilme oylamasında üçte iki çoğunluk sağlarsa ve maddelerin müzakeresinde meclis metni üzerinde değişiklik yapılırsa, kanun teklifinin Senato'da ikinci kere görüşülmesinden sonra da tümü oylanacak, üçte iki 122 oy şart olarak aranacaktır. Maddelerin oylanmasına, üçte iki çoğunluk şartı yoktur. Senato, kanun maddelerinde değişiklik yapıp oylamada üçte iki 'olumlu' oyla kanunu geçirdiği takdirde maddelerdeki değişiklik tekrar Millet Meclisi'ne gelecektir. Millet Meclisi Senato'nun yaptığı değişikliği ya benimseyecek ya da kendi metninde ısrar edecektir. Millet Meclisi'nde maddeler üzerindeki oylamaları da aynen Senato'daki gibi yapılacaktır. Senato maddelerinin oylaması salt çoğunlukla yapılmışsa meclis de aynı usulü uygulayacak Senato maddelerinin oylamasında da üçte iki çoğunluğu aramışsa mecliste bu oy nisabı uygulanacaktır. 300 milletvekilinin maddeler karşısında olumlu oy vermesi gerekecektir. Bkz.: **Milliyet**, 18 Mayıs 1969, Nr. 7715, s. 7.*

ürünü” olduğunu vurgulayarak ve kendileriyle ilgili bu tarz iddiaların asla doğru olamayacağını belirterek bitirmiştir⁶⁸.

Asker ve siyasetçilerin açıklamalarının birbirini izlediği, ülkede tansiyonun iyice yükseldiği günlerde Anayasa değişikliği ile ilgili olarak henüz görüşlerini açıklamamış olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yayınladığı mesaj gerginliğin artmasına neden olmuştur. Kendisi de asker kökenli olan Cumhurbaşkanı, beyanatıyla siyasiler ile askerler arasında olan anlaşmazlıkta adeta tarafını belli etmiştir. Sunay, mesajında gündemi meşgul eden gelişmeyle ilgili olarak *“Bazı hükümlülerin seçilme yetersizliğinden yoksun bırakılmasına ilişkin Anayasa kuralı belirli bir zümrenin suçları için konulmuş değildir. Bu, genel bir kuraldır. Yüce meclisin itibarını gölgelememek, bu kuralın gayesidir. Bu sebeple, Anayasa’nın tâdilini öngören düşüncelerde isabet yoktur. Anayasamızın esaslarından olan kuvvetler ayrılığının gerektirdiği yetki sınırlarını zorlamamaya ve yeni istinaslar yaratmamaya dikkat edilmelidir. Yargı tasarrufları yerine, genel anlamda ve siyasi nitelikteki tutumların ikame edilmesi ve bunun özellikle Anayasa değişikliği şeklinde düşünülmesi, maksadı aşmak olur”* şeklinde bir açıklama yapmıştır⁶⁹.

⁶⁸ Dilligil, **a.g.e.**, s. 74-75. Bayar’ın bu açıklamaları 18 Mayıs 1969 tarihli gazetelerde de yer almıştır.

Ordunun Bayar’ın açıklamalarından önceden haberdar olduğu, açıklamaların basında yer aldığı gün Bayar’ın mesajını eleştiren ve olumlu bulmayan açıklamalar yapılmasından anlaşılmaktadır. Genelkurmay’da Orgeneral Memduh Tağmaç başkanlığında bütün Kuvvet Komutanlarının katıldığı toplantıda Bayar’ın demecinde *1961 Anayasasının meşruiyetinden bahseden bir cümleye rastlanmadığı*, ayrıca *siyasi hayata girmeyeceği yolunda teminat veren bir cümlenin* de yer almadığı belirtilmiştir. Bkz.: “Genelkurmay Bayar’ın Mesajını Eleştirdi ve Olumlu Bulmadı”, **Milliyet**, 18 Mayıs 1969, Nr. 7715, s. 1. Aynı toplantıda kumandaların kanunun çıkması halinde alttan gelen şiddetli baskıları tutamayacakları sebebiyle toplu bir şekilde istifa etme kararı aldıkları da basında yer almıştır. Bkz.: “Kumandanların Son Sözü: Kanun Çıkarsa İstifa Ederiz”, **Hürriyet**, 18 Mayıs 1969, Nr. 7563, s. 1. ⁶⁹ “Sunay: Anayasa Tadili İsbetsizdir”, **Akşam**, 19 Mayıs 1919, s. 1; “Cumhurbaşkanı Anayasa Değişikliğine Karşı Çıktı”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1919, Nr. 16094, s. 1; “19 Mayıs Mesajında Sunay Siyasî Affa Karşı Çıktı”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 1919, Nr. 7564, s. 1; “Sunay Affa Karşı Çıkıyor”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1969, Nr. 7716, s. 1, 11.

Askerler ve siyasetçiler arasındaki soğukluk 19 Mayıs törenleri esnasında da gözlemlenmiştir. Anıtkabir’de düzenlenen törende, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay CHP Başkanı İsmet İnönü’yü *görmemezlikten gelerek selamlamadan yanından geçerken* Kuvvet Komutanları da İnönü’ye ilgisiz davranmışlardır. Bunun üzerine İnönü de Anıtkabir’deki törenden sonra stadyumdaki törene katılmamıştır. Bkz.: “Cevdet Sunay İnönü’ye Selâm Vermeden Geçti”, **Akşam**, 20 Mayıs 1919, s. 1,7; “Anıtkabir’deki Törende Sunay, İnönü İle Selâm-

Tüm bunlar olurken iktidar cephesinden bir açıklama gelmiyordu. İnönü, basına konuyla ilgili hükümetin ne tavır takındığını anlayamadıkları, günlerdir cevap bekledikleri ancak alamadıkları, memleketi idareden hükümetin sorumlu olduğu, ancak hükümetin bu görevi yerine getirmediği şeklinde demeçler veriyordu. Ayrıca meseleyi, ordu ile hükümet arasında bir mesele olarak gördüklerini, kendilerinin tam kadro olarak Senato'ya gelip oy vereceklerini söyleyerek “*isterlerse gelip bizi Parlâmentodan atsınlar*” şeklinde ifadeleriyle de mesele karşısında kararlılığının altını bir kez daha çiziyordu⁷⁰. İnönü'nün bu beyanlarının basına yansıdığı gün, hükümet cephesinin de günlerdir suskunluğunu bozacak açıklamalar, Başbakan Süleyman Demirel'in basına verdiği demeçle gelmiştir. Demirel, 1961 Anayasası'nda, anayasanın hangi hükümlerinin ne şekilde değiştirileceğinin açıkça yazılı olduğunu belirtmiş, siyasî af konusunda meclise getirilen değişiklik teklifinin bu koşullar altında gerçekleştirildiğinden bahsederek ordunun şu ya da bu şekilde aktif politika içine itilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Demirel sözlerini şu şekilde bitirmiştir: “*Müzakere konusu olan mesele, Senatunun irâdesine kalmıştır. Hal böyle iken Türk Silahlı Kuvvetleri'ni, bir siyasî münakaşanın içine çekme gayretleri milletin rey'i ile meşruiyet kazanmış bulunan Anayasa'da yeri olmayan bir husustur*”⁷¹. Görüldüğü üzere; yürütmenin başı Süleyman Demirel'in beyanata, açık bir şekilde ordudan ve Cumhurbaşkanı'dan gelen ve günlerdir

laşmadı”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1969, Nr. 16095, s. 1, 7; “AnıtKabir’de Yapılan Dünkü Törende Başkan Sunay, İnönü İle Selâmlaşmadı”, **Hürriyet**, 20 Mayıs 1969, Nr. 7565, s. 1, 7; “Sunay İle İnönü Selâmlaşmadı”, **Milliyet**, 20 Mayıs 1969, Nr. 7716, s. 1, 11. Bu hadiseleri değerlendiren Metin Toker göre; komutanlar İsmet Paşa'ya kırgındılar. Ama o da onlara kızgındı. Çünkü İnönü askerlerin bu yaklaşımını şu şekilde değerlendiriyordu: “*Akılları, AP önerisini CHP'nin destekleyeceğini bildirdiğinde mi başlarına gelmişti? Bu öneri yapılırken neredeydiler? Demirel'in Makyaivist taktiklerine ne diye susmuşlardı? Niçin, önerinin asıl sahiplerine karşı çıkmamışlardı da şimdi, onu sadece destekleme kararını verenlere ultimatoma çekmeye kalkıyorlardı? AP'ye, önerinin geri alınması için baskı yapsalardı ya...*” Bkz.: Metin Toker, **a.g.e.**, s. 155.

⁷⁰ “İnönü: Hükümet, Hükümetten Başkasını Sorumlu Sayıyor” **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1969, Nr. 16094, s.1, 7; “Hükümetin Tavrı Anlaşılmıyor”, **Ulus**, 19 Mayıs 1969, Nr. 16406, s. 1,7.

⁷¹ “Demirel Af Konusunda Yazılı Demeç Verdi, Mesele Senatunun İradesine Kaldı”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1969, Nr. 7716, s. 1, 11; “Meselenin Senato'nun İradesine Kaldığı Belirten Demirel: ‘Ordu Siyasete İtilmemeli’ Dedi”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 1969, Nr. 7564, s.1, 9; “Demirel: Ordu Politikaya İtilmemeli”, **Akşam**, 19 Mayıs 1969, s. 1, 6; “Ordu Aktif Politika İçine İtilmemeli”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1969, Nr. 16094, s. 1, 7.

kamuoyunda yer edinen tehditlere bir cevap vermekten uzaktır. Bununla birlikte açıklamalarında Demirel de, İsmet İnönü gibi Senato'daki oylama ile ilgili olarak olumlu mesajlar vermektedir. Ancak bu kararlı yaklaşımın oylama zamanı değişeceği görülecektir.

Anayasa değişikliği teklifinin Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'nda 20 Mayıs 1969 günü görüşülmesi kararlaştırılmıştı. Ancak toplantı öncesi o günün sabahında önemli bir görüşme daha gerçekleşmiş, Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'ın çağrısı üzerine Köşk'e çıkmıştır. Basına yansımayan görüşme ile ilgili olarak Süleyman Demirel sonradan şu açıklamaları yapmıştır: *“Sunay bana dedi ki iki gündür uyuyamıyorum. Bak gözlerime kan çanağı gibi. Genelkurmay karargâhı fevkalade ayakta. Memduh Tağmaç geldi ‘Altımı zaptedemiyorum’ dedi. Ben tabii şunu yapabiliirdim: ‘Biz bu kanunu çıkaracağız’. Ondan sonra ya bir şey olur, ya bir şey olmazdı. Bir şey olmayabilirdi. Ama o riski almadım. Açık söyleyeyim almadım. Çünkü bu, önümde sekiz sene evvel idam edilmiş bir Başbakan ve bakanlar ve çözmeye çalıştığım çok büyük bir olay var. Parlamento'ya yeniden güç kazandıracam. Parlamento'yu yeniden bir takım güçlerle karşı karşıya bırakmak yerine bu işin sindire sindire götürülmesine taraftar oldum”*. Devletin en üst mevkiindeki Cumhurbaşkanı, bir Başbakan'a, askerinin ihtilal yapacağını haber veriyordu⁷².

Demirel, Sunay ile görüşmesinin ardından hemen Başbakanlığa giderek hükümeti toplantıya çağırması ve bakanların da görüşlerini almak istemiştir. Toplantıda söz alan Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan *“Ortalık fevkalade rahatsız”*, *“İhtilal olur”* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine Demirel kendisinde hâsıl olan düşünceyi de şu şekilde açıklamıştır. *“Şimdi biz hükümetiz. Ordunun başındaki Genelkurmay Başkanı ‘Altımı tutamıyorum’ diyor; Cumhurbaşkanı ‘Allah aşkına etmeyin, eylemeyin, memleket fenalığa gidiyor’ diyor. Bu durumda Türkiye'nin bütün sorumluluğunu taşıyan adam ne yapacak? O benim. Ben ne yapacağım? ‘Koyver gitsin’ diyeceğim. 15 dakika sonra*

⁷² Süleyman Demirel'in açıklamaları için bkz. Mehmet Ali Birand, **12 Mart Belgeseli**, 7. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=KsYnMkM-HA4>, (Erişim tarihi ve saati: 18.05.2017, 12:01). Ayrıca bkz.: Birand vd., **a.g.e.**, s. 160-161 (Belgeselin kitap haline getirilmiş şeklinde eksik ifadeler bulunmaktadır).

*çıkacak kanun, o zaman ülke ya ihtilale gidecek veyahut başka türlü huzursuzluklara gidecek.”*⁷³

Görüldüğü üzere; Senato müzakereleri öncesi Başbakan Demirel ve AP Hükümeti kanunun geçirilmemesi konusunda karar almıştır. Bununla birlikte saat 15.00’te Senato görüşmeleri başlamıştır⁷⁴. Gündemin son maddesi olan kanun teklifinin birinci sıraya alınması için Kontenjan Senatörü Zerrin Tüzün bir önerge vermiştir. Bu önerge, AP’li Senato Başkan Vekili Lütfü Tokoğlu tarafından öncelik talebinin ancak hükümet veya komisyonun yapma hakkına sahip olduğu gerekçesiyle işleme konulmamıştır. Bununla birlikte Anayasa değişikliğini öngören kanun teklifinin müzakerelerinin bir gün sonra yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁵.

Görüşmelerin AP’li senatörlerin çabalarıyla bir gün sonraya ertelenmesi deneyimli siyaset adamı İnönü’nün de iktidar partisi kandaında korku ve endişenin hâkim olduğunu sezmesine ve ayrıca ordunun da Anayasa’nın değiştirilmemesi konusunda günlerdir siyasîlere meydan okuyan tavrının geri dönüşü olmayacak bir noktaya geldiğini anlamasına neden olmuştur. Tam bu noktada İnönü, 21 Mayıs gecesi saat 01.30’da meselenin bir diğer muhatabı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a bir mektup göndermiştir (Mektubu da 21 Mayıs tarihli gazetelerde yayımlanmıştır). Aslında mektup orduya önemli mesajlar göndermektedir. Mektubunda özetle şunları söylemektedir: CHP’nin Anayasa değişikliği teklifini desteklemekten vazgeçmesi yönünde askerî kanat ve Cumhurbaşkanı nezdinde yoğun uyarı ve baskılara maruz kaldıklarını belirten İnönü, teklifin Senato’dan ge-

⁷³ Süleyman Demirel’in açıklamaları için Bkz. Mehmet Ali Birand, **12 Mart Belgeseli**, 7. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=KsYnMkM-HA4>, (Erişim tarihi ve saati: 18.05.2017, 12:01). Ayrıca Bkz.: Mehmet Ali Birand vd., **a.g.e.**, s. 160-161.

⁷⁴ Görüşmenin başlamasından saatlerce evvel gerek dinleyici locaları, gerek toplantı salonu tıklım tıklım dolmuştur. Oturacak yer kalmadığı için, yüzlerce milletvekili ve kimi bakanlar görüşmeyi ayakta izlemiştir. Eski Başbakan Adnan Menderes’in oğlu AP milletvekili Yüksel Menderes, CHP lideri İsmet İnönü ve CHP ve AP’li vekillerin çoğu Senato görüşmelerini izlemek için hazır bulunmuştur. Başbakan Süleyman Demirel ise katılmamıştır. Bkz.: Turhan Dilligil, **a.g.e.**, s.82-83.

⁷⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Toplantı Yılı: 8, Cilt: 53, 64. Birleşim, 20 Mayıs 1969, s. 507-515; “Af Görüşmesi Geri Kalıyor”, **Milliyet**, 21 Mayıs 1969, Nr. 7718, s. 1, 11; “Anayasa Tadilatı Senato’da Engellendi”, **Akşam**, 21 Mayıs 1969, s. 1, 7; “AP’liler Siyasî Hakların Görüşülmesine Mani Oldular”, **Ulus**, 21 Mayıs 1969, Nr. 16408, s. 1; “Senato Dün Siyasî Haklar Konusunu Görüştü, Kararı Bugün Verilecek”, **Zafer**, 21 Mayıs 1969, Nr. 1992, s. 1.

çirilmemesi sorumluluğunun sadece CHP'ye yüklenmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü İnönü'ye göre; meselenin sorumluluğunu taşıyan asıl kesim hükümettir. Ayrıca eski DP'lilerin siyasi affi meselesi AP tarafından çok uzun süredir istismar edilmektedir. Ama bu durum karşısında hiçbir zaman bir tutum takınmayan ordu, 1961 Anayasa'sına hiçbir zarar getirmesi söz konusu olmayan bu değişikliği engellemekle siyasal istismarları devam ettirmek yolunu açacaktır. İnönü mektubunda “Eğer, bize ulaştırılan haber ve telkinlerdeki tehlikeler gerçekleşir ise, bunun sorumlusu en başta, teklif sahibi bulunan iktidar partisinin Genel Başkanı durumundaki Sayın Başbakan” demektedir; ayrıca Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Yüksek Komutanların görüş ve açıklamalarındaki çelişkilerin kamuoyunda bir açıklık yaratmadığını eklemektedir. Bu durum karşısında CHP Senato'da kendi tutumunda haklı olarak ısrar edecektir. Ayrıca Başbakan da son açıklamaları ile meselenin Senato iradesine kaldığını söylemiştir. İnönü'nün son sözleri ise “*Ordumuzun, Anayasa bütünlüğünü asla zedelemeyen bir Anayasa değişikliğini bahane edip, Anayasayı tümüyle reddeden bir davranış içine girmesine asla ihtimal vermediğimi de bu vesile ile belirtmek isterim.*” şeklindedir⁷⁶.

Görüldüğü üzere; İnönü, tehlikeyi sezip keskin tavrını yumuşatma yolunu tercih etmiştir. Orduya meselenin asıl muhatabının kendisi ve partisi olmadığını, bir tehlike halinde suçlamalara maruz kalmalarının yanlışlığını anlatmak istemiştir. Ayrıca mektubun son kısmında da görüldüğü üzere; askerî ve siyasi kesimlerin açıklamalarında bir netlik oluşsaydı, kendisinin ve partisinin de buna göre bir tutum takınabileceğini sezdirmekte, orduya da anayasayı tümüyle reddeden yani askerî bir müdahale seçeneğinden vazgeçmesini salık vermektedir. İnönü'nün ordu tarafından bir harekât gerçekleştirilebileceği yönündeki sezgileri doğruluk payı taşımaktadır. CIA'nın 19 Mayıs 1969 tarih ve 314/07360-69 numara ile ABD Dışişleri Bakanlığı ve Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Konseyi Danışmanlığı'na ulaştırdığı bir raporda; Genelkurmay Başkanı Mehduh Tağmaç liderliğinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 20-21 Mayıs gecesi yönetime el koyacağı haber veriliyordu. Raporda 20 Mayıs günü Senato'nun, eski DP'lilere

⁷⁶ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 323-325. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a mektubu 21 Mayıs 1969 tarihli gazetelerde de yer almıştır.

siyasî af sağlayan yasayı kabul etmesi halinde ordunun hükümetin yetkilerini alacağı, bu kararın 19 Mayıs tarihinde Genelkurmay'da yapılan gizli bir toplantıda alındığı ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da askerlerin yanında yer aldığı yazılmıştır⁷⁷. Tüm bu bilgiler ışığında; Başbakan Süleyman Demirel'in ve ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün 19 Mayıs tarihine kadar gazetelere yansıyan, kanun değişikliğiyle ilgili kararın senatonun iradesine kaldığı yönünde demeç ve tutumlarındaki değişikliğin nedeni hiç şüphesiz ordunun kesin tavrını öğrenmeleri dolayısıyladır. Yukarıda da aktarıldığı üzere; ordunun tavrını Başbakan Demirel'e 20 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanı Sunay söylemiş ve Demirel de kabinesini toplayarak Anayasa değişikliğinin Senato'dan geçirilmemesi üzerine karar almıştır. Yani Demirel'in "*Devletin en üst mevkiindeki Cumhurbaşkanı, bir Başbakan'a, asker in ihtilal yapacağını haber veriyordu*" şeklindeki açıklamalarının doğruluk payı vardır. Ayrıca 20 Mayıs 1969 günü öğleden sonra, Senato görüşmelerinin sürdüğü sırada bir tank taburu da Ankara'ya şehrin içine yerleşmiştir. Taburun 27 Mayıs Bayramı'nın provası için geldiği açıklanmıştır⁷⁸. Ancak Metin Toker, Senato'da bu haberin geniş yankılar uyandırarak ürpertiler yarattığını belirtmektedir⁷⁹.

Tüm bu gelişmeler ışığında, tarih 21 Mayıs'a, yani Senato'da Anayasa değişikliğinin görüşüleceği güne gelmiştir. Görüşme öncesi saat 11.00'de Başbakan Süleyman Demirel AP Senato Grubu'nu toplantıya çağırmıştır. Konuşmasına konunun mühim bir konu olduğunu söyleyerek başlayan Demirel, Senatörlerin kendisini anlayışla karşılayacaklarını ümit ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin çalkantılı bir dönemden geçtiğininin, başka memleketlerde halledilmiş hususların Türkiye'de yeni başladığınının altını çizerek, bir takım yetki ve sorumlulukların açığa kavuşmadığı için bu sıkıntıların yaşandığını belirtmiştir. Elli iki aydır parti olarak memleketin mukadderatından sorumlu olduklarını, bugüne kadar birçok zorluklardan geçerek geldiklerini aktarmış ve "*şimdi bütün mesele bu noktadan ileri gidebilme meselesidir*" demiştir. Beş ay sonra yeni bir seçim olacağı

⁷⁷ Erol Bilbilik, *Açılım Kışkacı*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010, 221-222.

⁷⁸ "Bir Tank Taburu 27 Mayıs Provası İçin, Ankara İçine Yerleşti", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1969, Nr. 16096, s. 1; "Tanklar Ankara'da Heyecan Yarattı", *Akşam*, 21 Mayıs 1969, s.1, 7; "27 Mayıs Provası İçin Bir Tank Taburu Ankara'da", *Milliyet*, 21 Mayıs 1969, Nr.7718, s. 1;

⁷⁹ Toker, *a.g.e.*, s. 159.

için öncelikli vazifelerinin seçimlere Türkiye’yi selamete götürmek olduğunu belirtmiştir. Senatörlere huzurunuzda cesaret gösterisi yapacak değilim diyen Demirel, *“Cesaret, hadiselerin içinden çıkabilme maharetidir. Hadiseleri bütün yönleriyle mütalaa edip değerlendirerek meselelerin içinden çıkma imkânımız olur. Aksi halde yanlış karar verebiliriz.”* açıklamalarını yapmıştır. Elli iki aydır Türk Silahlı Kuvvetleri’nin kendi komuta zinciri içerisinde hiçbir zaman siyasetin içinde olmadığını söyleyen Demirel, 1962 ve 1963 yıllarında iki defa silahlı ayaklanma hareketi olduğunu hatırlatarak, kışlaya politika sokan kesimin ise CHP olduğunu ileri sürmüştür. 14 Mayıs akşamından itibaren bazı huzursuzluk haberleri gelmeye başladığını, ancak ordu tarafından hükümete bir muhtıra verilmediğini *“Şöyle yapınız böyle yapınız denmemiştir; biz bazı sıkıntılar içindeyiz. Bunu bilin denmiştir. Huzursuzluklar merciine söylenir. Bu huzursuzluğun izalesi için bir çare bulamadıklarını, parlâmentonun itibarının zedelenmeden bir çare bulunmasını ifade etmişlerdir. Bunu hükümete söylemeyip de kime söyleyeceklerdir? Başka ne yapacaklardır?”* demiştir. Bugüne kadar başarı ile Parlâmentonun itibarını muhafaza ettiklerini, bu hadisenin yasama organı ile hiçbir alakası olmadığını belirterek, kendisinin yedi gündür bu buhranı çözmeye çalıştığını söylemiş ve *“Silâhlı Kuvvetler diyor ki, ben politika içerisine girmek istemiyorum. Ve elli iki aydır politika içine girmedim. Ama bir sıkıntım var. Buna bir çare bulunuz diyor. Haber veriyor. Şayet bir ihtilal niyeti veya iktidar iştahı olsa bunu bahane eder, haber vermez, kanun çıkar gelir el koyar. Bunu böyle yapmamıştır. Merciine gelip yani bana gelip sıkıntısını söylemiştir. Bunun dışında daha ne yapabilirdi? Siyasî hakların iadesini çıkarmak vazifemiz de, orduyu rencide ettirmemek vazifemiz değil mi? Bu da vazifemizdir.”* demiştir. Demirel’in son sözleri ise *“Buhranlar nutuk çekmek, beyanatlar vermek suretiyle çözümlenemez. Kanun çıkarmakla bir ihtilâlin tasfiye edildiği ne zaman görülmüştür. En iyi tedavi şekli zamandır. Kanun çıkarmak kadar, memleketi huzur içinde tutmak da aslî vazifemizdir. Cumhurbaşkanımızın beyanlarıyla yeni bir faktör ortaya çıkmıştır. Size teklif edeceğim husus şerefli bir hal şeklindedir. Bunun üzerinde vicdanlarınızla baş başa kalarak her türlü tesirden uzak karar vermenizi istiyorum. Vereceğiniz her kararı saygı ile karşılıyorum. Memleketin huzur içinde olması, parlâmentonun devam etmesi, AP’nin iktidar olmasından daha mühimdir. Geliniz, mille-*

timizin, halkımızın yüzünü güldürmeye devam edelim. Bu vazifeyi yapacağım. Teklifim şudur: Sayın Cumhurbaşkanımızın ortaya koymuş olduğu yeni faktör ve diğer değiştirme tekliflerini tetkik etmek üzere kanun teklifini Komisyona havale edelim. Seçimlere gidelim vatandaşa hâdiseyi bütün açıklığıyla anlatalım. Yeni gelecek meclis meseleyi ele almak imkânını bulur. Bu suretle hem Millet Meclisi'nin vermiş olduğu oylar boşa gitmez, hem Senatamız zedelenmez, hem de seçimlerde vatandaşlarımızın hakemliği ile ortaya çıkan duruma göre mesele bir neticeye ulaşır.” şeklindedir. Konuşmasının sonunda Demirel, Senatörlere “*günün icapları bakımından*” anayasa değişikliğinin komisyona iade edilmesi yolundaki görüşünü tekrar ederek, bu yapılmadığı takdirde kendisinin Başbakanlıktan istifa edebileceğini de üstü örtülü bir şekilde söylemiştir. AP Senato Grubu, Başbakan'ın bulunduğu bu formülü kabul etmiştir⁸⁰.

Saat 15.00'te başlayan Senato görüşmelerinde, o günkü oturuma başkanlık eden AP'li Senatör Lütfü Tokoğlu anayasa değişikliği ile ilgili kanun teklifinin maddelerinin okunmasını oylamaya sunmuş ve kabul edilmiştir. Ancak sonrasında kanun teklifi maddelerinin oylamasına geçilmeden önce AP Çanakkale Senatörü Nihat Altan bir önerge vererek, kanun teklifinin Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonuna iadesini istemiştir. Gerekçe olarak da teklifin Millet Meclisi'ne ilk sunulduğu şeklinin çok kısıtlı bir zümreyi kapsadığı ve gerçekten topluma bir huzur getireceği halde, Millet Meclisi, Anayasa Komisyonu'nun, teklifi genişlettiği ve değiştirerek meclise sunduğu ve bu şekilde Millet Meclisi'nden geçen teklifin Senato huzuruna geldiğini söylemiştir. Altan, Senato'ya getirilen teklifin çok geniş ve demokratik düzeni bozucu olan mahkûmları da kapsadığını öne sürmüştür. Bu nedenle incelenmesi için komisyona

⁸⁰ “Demirel AP Senato Grubunda Ağırlığını Koydu”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1969, Nr. 16097, s.1, 7; “Demirel: İstifa Edebilirim”, *Akşam*, 22 Mayıs 1969, s. 1, 7; “Demirel ‘İstifa Ederim’ Deyince Senatörler Ricat Etti”, *Hürriyet*, 22 Mayıs 1969, Nr. 7567, s. 1, 7; “Aksi Halde Çekilirim”, *Milliyet*, 22 Mayıs 1969, Nr. 7719, s. 1, 11. Metin Toker, AP Senato Grubu'nun Demirel'in bu önerisini 4'e karşı 82 oyla kabul ettiğini söylemektedir. Bkz.: Toker, *a.g.e.*, s. 161.

Süleyman Demirel çok sonraları, 1969 yılında yaşanan hadiseleri açıklamak için kaleme aldığı eserde anayasa değişikliği kanun teklifini 21 Mayıs 1969 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nun kanunlaştırılmamasını “...*Gerek Cumhurbaşkanı gerek Genel Kurmay Başkanı birtakım rahatsızlıkları hükümete açıkça duyurmuşlardır. ... 21 Mayıs 1969'da kanunlaşamayışının sebebi de budur. Kim olsa, başka bir şey yapamazdı*” şeklinde açıklamıştır. Bkz.: Demirel, *a.g.e.*, s. 13.

iadesini istemiştir. Tokoğlu'nun oylamaya sunduğu bu önerge, yani kanun teklifinin komisyona geri verilmesi, 63 ret oyuna karşılık 83 oyla kabul edilmiştir⁸¹. Bu durum, Metin Toker'in de belirttiği gibi, *“siyasal hakların ‘bir başka bahara’ yani 1969 seçimlerinden sonrasına kalması demektir”*⁸². Çünkü yaklaşan seçimler nedeniyle Millet Meclisi ve Senato çalışmalarının tatil edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bunalım sona ermiş görünmesine rağmen, çalkantı sürüp gitmiştir. Süleyman Demirel'in önerdiği üzere; AP, 12 Ekim 1969 seçimleri öncesi olanları halka anlatmaya çalışmıştır⁸³. Bir önceki genel seçim oranla bir miktar oy kaybetmesine rağmen, AP, 1969 seçimlerinde de tek başına iktidara gelmiştir. Sonrasında Senato gündeminde bulunan bu kanun teklifi 6 Kasım 1969 tarihinde müzakere edilerek 127 kabul 23 ret oyu ile kabul edilerek kanunlaşmıştır⁸⁴. Daha sonra Türkiye İşçi Partisi, Siyasal Hakların İadesi Kanunu'nun iptali hakkında Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi de 16 Haziran 1970 tarihinde kanunu iptal eden kararı almıştır. 1974 Martında Süleyman Demirel ve 214 arkadaşının Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesinin değiştirilmesi ve geçici 11. maddesinin de yürürlükten kaldırılması doğrultusunda meclise sundukları Anayasa değişikliği önce Millet Meclisi'nde sonra da Cumhuriyet Senatosu'nda müzakere edilerek 9 Nisan 1974 tarihinde yeniden kanunlaşmıştır⁸⁵

Sonuç

27 Mayıs 1960'tan tam dokuz yıl sonra ve yine Mayıs ayına rastlayan günlerde Türk demokrasisi yeni bir askerî müdahale tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Aslında bu tehlike 27 Mayıs'ın bir uzantısı, onun yarattığı politik ortamın bir sonucudur. Nitekim tehlike, 27 Mayıs akabinde oluşturulan anayasal düzenin bozulacağı savıyla ya-

⁸¹ **CSTD**, Toplantı Yılı: 8, Cilt: 53, 65. Birleşim, 21 Mayıs 1969, s. 519-523.

22 Mayıs tarihli gazeteler ise gelişmeleri tüm ayrıntılarıyla aktararak hadiseyi şu başlıklarla okurlarına paylaşıyordu: “AP, Affa ‘Hayır’ Dedi”, **Akşam**; “Ve Af Seçimden Sonraya Kaldı”, **Cumhuriyet**; “Siyasî Af Kanunu Komisyona İade Edildi, Bu İş Burada Biter”, **Hürriyet**; “AP Senato Grubu Formülü Buldu ... Ve Af Komisyona İade Edildi”, **Milliyet**; “AP, Affa ‘Hayır’ Dedi”, **Ulus**; “Siyasî Hak Teklifi Geri Alındı”, **Zafer**.

⁸² Toker, **a.g.e.**, s. 161.

⁸³ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 311.

⁸⁴ **CSTD**, Toplantı Yılı: 9, Cilt: 54, 3. Birleşim, 6 Kasım 1969, s. 121-133.

⁸⁵ Demirel, **a.g.e.**, s. 14-16.

ratılmıştır. Kamuoyunu günlerce meşgul eden, hükümet, diğer siyasî aktörler ve Türk Silahlı Kuvvetleri arasında yaşanan gerginlik tam olarak ne şekilde adlandırılabilir ve nasıl değerlendirilebilir? Her şeyden önce seçimle oluşturulan bir meclisin iradesiyle kabul edilen kanunun çıkartılmaması için baskı yapılmıştır. Bu yönüyle sivil siyasete bir müdahale söz konusudur. Hadise, ordunun 14-21 Mayıs tarihleri arasında Türk siyasetinde belirleyici olmak istemesi olarak değerlendirilebilir. Hatta 27 Mayıs sonrası Türk siyasetindeki yerinin bir kez daha tasdik edilmesidir.

Başbakan Süleyman Demirel, hükümete bir muhtıra verilmediğini belirtmektedir. Bu bir yönüyle doğruluk payı taşımaktadır. Siyaset biliminde kavramsallaştırılan ve daha sonra Türk siyasî tarihinde 12 Mart 1971’de de bir örneğinin görüleceği üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri ne TRT radyoları aracılığıyla bir muhtıra metni yayınlamış ne de yazılı bir metni hükümete ulaştırmıştır⁸⁶. Bu bağlamda düşünüldüğünde ordunun sivil yönetime müdahalede bulunma şekli muhtıra özelliğini taşımamaktadır. Meseleyi bir diğer yönüyle ele aldığımızda ise ordu, hükümete –ki sadece hükümete değil anayasa değişikliğini destekleyen tüm siyasî kesime- kanımızca “*sözlü muhtıra*” olarak adlandırabileceğimiz bir müdahalede bulunmuştur. Anayasa değişikliği ile ilgili görüşlerini, kimi zaman yaptığı toplantıların içeriğini kamuoyuyla paylaşarak ilgililere aktarmış, kimi zaman da bizzat Başbakan, Meclis Başkanı, Savunma Bakanı ve muhalefet partisi mensuplarına sözlü olarak iletmıştır. Bunun en açık örneği, 20 Mayıs günü gerçekleşen hadisedir. Anayasa değişikliğinin Senato’da görüşülmesi öncesinde TSK’nın uyarıları Cumhurbaşkanı üzerinden Başbakan Süleyman Demirel’e ulaştırılmış ve hükümet de kanun teklifinin Senato’dan geçirilmemesi yönündeki tavrını ordudan gelen bu çok ciddi baskı üzerine almıştır.

Ordunun yüksek kademesinin, sivil siyasete müdahalede bulunurken kullandığı en önemli argüman ise; alt kademelerden gelen bas-

⁸⁶ Ancak basına yansıyan bilgilerde; Genelkurmay Başkanlığı tarafından kendi bünyesindeki en küçük birliklere kadar ulaştırılan 15 Mayıs tarihli günlük emir metninde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Anayasa değişikliğine karşı olduğu, doğacak ihtilaflardan mesuliyet kabul etmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu bildirin Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel’e bir muhtıra halinde sunulduğu ve diğer ilgililere de duyurulduğu açıklanmıştır. Araştırmamızda ne askerî birliklere gönderilen ne de hükümete ve diğer siyasilere ulaştırılan metne ulaşamamıştır.

kıların böyle bir yaklaşım sergilemelerine neden olduğudur. Araştırmalarımız sonucunda dipten gelen böyle bir baskının olduğunu gösteren en ufak bir ipucu bulunamamıştır. Ayrıca 1960'ların ortalarından itibaren ordu kendi içerisinde hiyerarşiyi tekrardan sağlamıştır. Komutanların böyle bir tehlikeye işaret etmelerindeki en önemli dayanak, 1962 ve 1963 yıllarında Talat Aydemir önderliğinde ordu içerisinde bir hizbin parlamentonun faaliyetine son vermek için kalkışma hareketlerinde bulunmasıdır. Ayrıca 27 Mayıs müdahalesinin de alt rütbeli subayların bir hareketi olduğu düşünüldüğünde siyasîlerin zihninde hala canlılığını koruyan bu hadiseler kullanılmak istenmiş ve başarılı da olunmuştur.

Demokrat Parti'ye mensup kişilerin siyasî yasaklarının kaldırılmasına Türk Silahlı Kuvvetleri neden bu kadar karşı çıkmıştır? Üst rütbeli subay kanadından gelen açıklamalar, değişikliğin 27 Mayıs İhtilali'nin ve 1961 Anayasası'nın ruhuna aykırı olacağı savıyla desteklenmiştir. Gerçekten böyle bir durum söz konusu mudur? Eğer bu şekilde bir tehlike var ise, başta Celal Bayar olmak üzere DP'lilerin tutukluluk hallerinin sona erdirilmesine neden ses çıkartılmamıştır? Komutanların, siyasî hakların iadesini tehlike olarak algılaması iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi Celal Bayar ve eski DP'lilerin siyasete dönmesi sivil siyasetin elini güçlendirecektir. Bu durumda ordunun siyasete yön verebilme gücü kırılacaktır. İkincisi ise ordu ile AP arasındaki mutabakat bozulacaktır. Yani AP çatısı içerisinde mecliste DP'lilerin -büyük bir olasılıkla iktidar partisi içerisinde- yer alması AP'nin kontrol edilmesini zorlaştıracaktır. Dolayısıyla her iki durumda da askerin siyasî alandaki hâkimiyet ve nüfuzu gerileyecektir. Komutanların endişesi, AP'nin DP gibi her yönüyle muktedir bir siyasî güç haline gelmesi, Demirel gibi ordu ile uzlaşma tavrında olan birinin yerine AP'nin başına aksi tutum sergileyebilecek bir başka ismin geçmesidir. Bunun için en kuvvetli ihtimal DP'nin kuruluşunu da yapmış Celal Bayar'dır. Zaten basına yansıyan bilgiler ışığında komutanların, Celal Bayar'dan, siyasete girmeyeceğine dair teminat bekledikleri anlaşılmaktadır.

DP'lilerin siyasî yasaklarının kaldırılmasının, AP ve Süleyman Demirel'in seçmen nezdinde siyaset gereği kullandıkları bir malzeme olduğu bir gerçektir. Ancak bunu, AP'nin 1968'teki kongresinde muhaliflerin Demirel'e istemeyerek kabul ettirdikleri de bir

diğer gerçektir. Her ne kadar DP'lilerin siyasete tekrar geri dönmesi Demirel ve ekibinin işine gelmese de parti olarak alınan kararın arkasında durmak ve kamuoyunda müdafaasını yapmak Demirel'in sorumluluğunda kalmıştır. Ve hükümetin başı Süleyman Demirel ordunun darbe tehdidiyle karşı karşıya kaldığında bu sorumluluğu daha fazla taşıyamamıştır. Demirel'in 21 Mayıs tarihinde AP'li Senatörlere yaptığı konuşma baştan sona incelendiğinde, söylediklerinin demokratik bir rejimle hiçbir şekilde bağdaşmaz bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Demirel de konuşmasının başında durumunun böyle göründüğünü belirtmektedir.

Bir de meselenin diğer siyasîler boyutu vardır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay kendisinin de asker kökenli olması nedeniyle sivil-ordu çatışmasında tercihini ordudan yana kullanmıştır. Asker kökenli olmanın siyaset üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Bunun yanında siyasî kimliğin hala başat bir rol almaktan uzak olduğunun da bir delilidir. Bununla birlikte 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yayınladığı mesaj ise kamplaşmanın artmasını sağlamış ve askeriye'nin de tavrını netleştirmesini hızlandırmıştır. Ana muhalefet partisi CHP ve onun lideri İnönü açısından konuya bakıldığında ise şu tespitler yapılabilir. Parti gündeminde olmayan ve hatta birçok CHP'linin de karşı çıktığı eski DP'lilerin siyasî haklarının iadesi meselesi kurt siyasetçi İnönü'nün siyasî bir planı şeklinde gelişmiştir. Yaklaşan seçim dolayısıyla iktidar partisi AP'nin seçim malzemesi olarak kullanacağı bir kozu elinden almak, sağ seçmen gözünde iyi bir profil sergilemek ve son olarak da eski DP'lilerin AP içerisinde yer almasıyla parti içerisinde ikilik yaratmak gibi gerçekleşmesi halinde çok boyutlu bir kazanç sağlayacak bir adım atan İnönü, işin askeriyeden gelecek tepkiler boyutunu düşünmemiştir. Ve meseleye ordu müdahil olunca da sorumluluğu tümüyle hükümetin omuzlarına bırakan bir açıklama yaparak işin içinden çıkmaya çalışmıştır. Yukarıda da basına yansıyan gelişmeler bağlamında görülmektedir ki İsmet İnönü, AP ve Demirel'e göre siyasî hakların iadesinde daha hevesli bir yaklaşım içerisindeydi. Celal Bayar ile görüşmelerde bulunması bunu göstermektedir. Ancak tehlikenin gerçekleşme ihtimalini hissedince Demirel gibi İnönü de üzerine düşen sorumluluktan kaçan bir tavır sergilemiştir. Demirel ve İnönü'nün açıklamaları incelendiğinde ordunun siyasete müdaha-

lesi söz konusu olduğunda ortak bir tavır alamadıkları hatta birbirlerini suçladıkları görülmektedir. Bu yaklaşım tarzının, 27 Mayıs'tan sonra Türk siyasetçilerinin Türk siyasetine bir mirası olarak değerlendirilmesi mümkün olduğu gibi; ordunun da siyasete daha kolay müdahalede bulunabilmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Böylelikle ordu siyasette birinci unsur olarak yerini alırken askerin siyasî pozisyonu içselleştirilmiş, siyasî kanat da ikincil bir konum elde etmiş ve ancak askerin gölgesinde birbiriyle rekabet edebilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi⁸⁷

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi⁸⁸

2. Kitaplar

Ahmad, Feroz: **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

_____ : **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.

_____ : **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul, Hil Yayınları, 2015.

Akın, Rıdvan: **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, 2. Basım, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2012.

Arcayürek, Cüneyt: **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.

Bayar, Celal: **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz: Yücel A. Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Bilbilik, Erol: **Açılım Kısıkcı**, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010.

Bilgiç, Saadettin: **Hatıralar**, 2. Baskı, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2002.

⁸⁷ Yararlanılan Meclis Zabıtlarının cilt, tarih ve sayfa numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

⁸⁸ Yararlanılan Senato Zabıtlarının cilt, tarih ve sayfa numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Birand, Mehmet Ali vd.: **12 Mart İhtilalin Peңçesinde Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1994.

Bozbeyli, Ferruh: **Alaca Siyaset (Siyasî Hikayeler)**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000.

Dağı, İhsan; Uğur, Fatih (Haz.): **Yalnız Demokrat-Ferruh Bozbeyli Kitabı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Demirci Gürler, Filiz: **Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2003.

Demirel, Süleyman: **Bir İhtilâl Tasarrufu Nasıl Çözöldü?**, Ankara, Doğru Yol Partisi Basın ve Propaganda Başkanlığı, 1989.

Dilligil, Turhan: **Bayar-İnönü Yakınlaşması**, Ankara, Adalet Yayınları, 1969.

Erkanlı, Orhan: **Askerî Demokrasi 1960-1980**, İstanbul, Güneş Yayınları, 1987.

Eroğul, Cem: "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1998.

Heper, Metin: **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Çev: Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, 2011.

İnönü, İsmet: **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1968-1970**, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004.

Jacoby, Tim: **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**, Çev: Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010.

Karatepe, Şükrü: **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 2. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.

Karpat, Kemal H.: **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

_____ : **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, 4. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

Kaynar, Mete Kaan (Der.): **Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007

Kili, Suna: **Türk Anayasaları**, 2. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982.

Kongar, Emre: **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976.

Özdağ, Ümit: **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997.

Sakallıoğlu, Ümit C.: **AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 8. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002

Token, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

Yetkin, Çetin: **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

3. Makaleler

Çitçi, Oya: "Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 4, Aralık 2006, s. 17-44.

Sunay, Cengiz: "Türk Siyasetinde 27 Mayıs Darbesi ve Sonrası", **"Demokrasi Platformu"**, Demokrat Parti ve Menderes Özel Sayısı 2, Cilt: 5, Sayı: 18, 2009, s. 23-61.

Yalansız, Nedim: "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasî Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, Volume: 7/3, Summer 2012, s. 2585-2598.

4. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Ulus

Zafer

5. İnternet Kaynakları

Birand, Mehmet Ali: **12 Mart Belgeseli**, 7. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=KsYnMkM-HA4>, (Erişim tarihi ve saati: 18.05.2017, 12:01).

27 MAYIS 1960 DARBESİ'NİN EDİRNE'DEKİ YANSIMALARI VE DP EDİRNE MİLLETVEKİLLERİNİN İFADELERİ

Işıl TUNA*

Özet

27 Mayıs 1960 darbesi ile Edirne'de mülki idare Garnizon Komutanlığı tarafından teslim alınmıştır. Askerî valilik görevini yürüten Orhan Ergüder, 14 Haziran 1960 tarihine kadar bu görevinde kalmıştır. 14 Haziran'a kadar hemen her gün yayınladığı tebliğlerde bir takım yasaklamalar getirilmiş ve bu yasaklar gittikçe yumuşatılmıştır. Edirne'nin merkezinde ve ilçelerinde 27 Mayıs kutlamaları yapılmış ve hareketin halk tarafından benimsenmesi için kampanyalar başlatılmıştır. 27 Mayıs'ın hemen ardından Demokrat Parti Edirne milletvekilleri tutuklanmış ve ifadeleri alınarak Yassıada Mahkemelerinde yargılanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Askerî Müdahale, Darbe, Kutlama, Edirne, 27 Mayıs 1960.*

Abstract

REFLECTIONS OF 27 MAY 1960 COUP IN EDİRNE AND TESTIMONIES OF DP DEPUTIES

The civil administration in Edirne was taken over by the Garrison Command with 27 May 1960 coup. Orhan Ergüder, who served as the military governor, remained in this post until 14 June 1960. Until June 14th, a series of prohibitions were introduced by the communiques issued almost daily by him and these prohibitions were softened gradually. There were celebrations of May 27th in the center and districts of Edirne and campaigns were started for the adoption of the movement by the public. Immediately after the May 27 coup d'état, Democratic Party (DP) Edirne Deputies were arrested and tried in Yassıada courts with their testimonies being taken.

Key Words: *Military Intervention, Coup, Edirne, Celebration, 27 May 1960.*

* Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü.
E-mail: isiltuna89@gmail.com
Makalenin Geliş Tarihi: 09.03.2017
Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 28.10.2017

Giriş

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde idareyi Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ele almış ve on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarı böylelikle son bulmuştur. DP ile iyi ilişkileri olmayan bazı aydınlar, üniversiteler ve basın 1960’ta vuku bulan askeri müdahaleye destek vermişlerdir.¹ TSK tarafından yayınlanan bildiride, müdahalenin kara, hava ve deniz kuvvetlerinin birlikte hareket ederek demokrasinin içine düştüğü buhrandan kurtarmak ve meydana gelebilecek kardeş kavgasını önlemek maksadıyla yapıldığı belirtilmiştir.² Bildiride ayrıca, darbenin hiçbir şahsa ve zümreye karşı yapılmadığı, en kısa zamanda adil ve serbest seçimlerin yapılacağı da yer almıştır.³ Hareketin tarafsızlığı ve hukuka bağlılığı vurgulanmış, ancak hareket doğrudan DP’yi hedef almış ve ülkenin her tarafında DP teşkilatına mensup kişiler tutuklanmaya başlamıştır.⁴ 27 Mayıs günü başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere Ankara’da bulunan DP milletvekilleri ve hükümet ileri gelenleri evlerinden alınmış⁵; Başbakan Adnan Menderes ise Kütahya’da tutuklanmıştır.⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kapatılmış, TSK tarafından Milli Birlik Komitesi (MBK)⁷ oluşturulmuş ve başkanlığına Orgeneral Cemal

¹ Abdulvahap Akıncı, “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İBFF Dergisi**, Nisan 2014, s. 61. Zürcher’e göre askerlerin yönetime el koymaları Ankara ve İstanbul’da bilhassa öğrenciler ve aydınlar arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ülkenin geri kalanında ise bu denli büyük etki göstermemiştir. Kırsal hayatta sessizlik hâkimdir. Halkın Adnan Menderes’e olan sevgisinde bir düşüş olduğunu gösteren ibare yoktur. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Ankara, İletişim Yayınları, 2002, s. 351. Davut Dursun’a göre 27 Mayıs’a destek veren kesimler üniversite gençliği, öğretim üyeleri ve eğitim düzeyi yüksek kişilerdir. Davut Dursun, **27 Mayıs Darbesi Hatıralar/ Gözlemler/ Düşünceler**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2002, s. 25-26.

² Zehra Aslan, **Yassıada’da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri-I**, İstanbul, Libra Kitap, 2017, s. 25.

³ **Hürriyet**, Sayı: 1340 (27 Mayıs 1960), s. 1.

⁴ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 63.

⁵ **A.e.**, s. 64.

⁶ Celal Bayar Ankara’da, Adnan Menderes Kütahya’da muhafaza altına alınmıştır. **Milliyet**, Sayı: 3597 (28 Mayıs 1960), s. 1.

⁷ MBK üyeleri şu şekildedir: Orgeneral Cemal Gürsel (Başkan), Ekrem Acuner, İrfan Baştuğ, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Vehbi Ersü, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaban, Mustafa Kaplan, Münir Köseoğlu, Kamil Karavelioğlu, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Mu-

Gürsel getirilmiştir.⁸ 28 Mayıs 1960 tarihinde ise bir “*ara dönem hükümeti*” kurulmuş,⁹ Genelkurmay Başkanlığı ve MBK Başkanlığı’nı elinde bulunduran Orgeneral Cemal Gürsel hem hükümet hem de devlet başkanı olmuştur. Gürsel, aynı gün basın mensuplarına verdiği demeçte “*süratle temiz bir demokratik düzen kurarak, devletin idaresinin millet iradesine terk edileceğini*” açıklamıştır.¹⁰ Ancak seçimler neredeyse darbeden bir buçuk yıl sonraya bırakılmıştır.

Ara dönem hükümetinin ilk icraatları, basın aleyhine açılmış tüm davaların düşürülmesi, milli ideolojiye aykırı harekette bulunmayan subay ve öğrencilerin tutukluluk hallerinin sona erdirilmesi ve kapatılan üniversitelerin hemen açılması olmuştur.¹¹

28 Mayıs’ta darbenin hukuki altyapısını hazırlamak üzere Sıddık Sami Onar başkanlığında profesörlerden oluşan bir “*İlim Heyeti*”¹² kurulmuş ve Anayasa Komisyonu Raporu hazırlamaları istenmiştir. Raporda DP iktidarının meşruiyetini kaybettiği belirtilerek darbenin meşruiyeti sağlanmıştır. Anayasa komisyonu tarafından dört bölüm, 27 madde olarak hazırlanan “*Geçici Anayasa*” 12 Haziran’da kabul edilmiş, 14 Haziran 1960 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹³ 12 Ağustos’ta kabul edilen 55 sayılı yasa ile

zaffer Özdağ, Fahri Özdiş, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler. Yusuf Ziya Keskin, **27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 21 Mart 1971 Muhtırasının Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 59.

⁸ **Milliyet**, Sayı: 3597 (28 Mayıs 1960), s. 1.

⁹ Kabinede şu isimler yer almıştır: Başbakan ve Milli Savunma Bakanı Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Bakanları, Amil Arkûs ve Şefik İnan, Adalet Bakanı Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanı Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Maliye Bakanı Ekrem Alican, Eğitim Bakanı Prof. Fehmi Yavuz, Bayındırlık Bakanı Danış Koper, Ticaret Bakanı Cihat İren, Sıhhat Muavenet Bakanı Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Fethi Aşkın, Ziraat Bakanı Feridun Üstün, Münakalat Bakanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Çalışma Bakan Prof. Dr. Cahit Talay, Sağlık Bakanı Muhtar Uluer, Basın Yayın ve Turizm Bakanı Zühtü Taşan ve İmar ve İskân Bakanı Orhan Kubattır. **Milliyet**, Sayı: 3597 (28 Mayıs 1960), s. 1.

¹⁰ **Milliyet**, Sayı: 3598 (29 Mayıs 1960), s. 1.

¹¹ **Milliyet**, Sayı: 3600 (31 Mayıs 1960), s. 1.

¹² Diğer üyeler şu şekildedir: Ceza hukukçusu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy, Medeni hukukçusu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasa hukukçusu Hüseyin Nail Kubalı, İdare hukukçusu Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Anayasa hukukçusu Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve İdare hukukçusu Doç. Dr. İsmet Giritli. Aydın-Taşkın, **a.g.e.**, s. 65.

¹³ **TC Resmi Gazete**, Sayı: 10525 (14 Haziran 1960), s. 1533.

Anayasa'daki geçici ifadesi kaldırılmıştır.¹⁴ Bu Anayasa'ya DP'lilerin yargılanması için Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasına dair hükümler konulmuştur.¹⁵ Böylece yargılamaların doğal merci olan Yüce Divan yerine kurulacak özel bir mahkemede yapılarak kanunların geriye işlemeziğinin ortadan kaldırılması ile MBK tarafından çıkarılan kanunlarla belirlenen hükümler eski eylemlere uygulanabilir hale gelmiştir.¹⁶ Celal Bayar'ın da yargılanabilmesi için¹⁷ Türk Ceza Kanunu'nda¹⁸ yapılan düzenleme ile cezayı engelleyen yaş hükmü kaldırılmıştır.¹⁹ DP, 1 Eylül 1960 tarihinde mahkeme kararı ile siyasi faaliyetten men edilmiş ve tüm mal varlığına el konulmuş²⁰; 29 Eylül 1960 tarihinde ise mahkeme kararıyla kapatılmıştır.²¹ Süreç içerisinde Demokrat Parti milletvekilleri tutuklanarak, ifadeleri alınmış²² ve yargılamaların 14 Ekim'de Yassıada'da yapılacağı açıklanmıştır.²³

Tüm bunlar yaşanırken askerî idare, halkın darbeye destek vermesi için bir dizi propaganda faaliyetine girişmiştir. Öncelikle yurdun çeşitli yerlerinde 27 Mayıs'a destek mitingleri, kutlamalar tertip edilmeye başlamıştır.²⁴ Radyolarda ise, askeri müdahalenin sebeplerini geniş bir şekilde anlatan yayınlar yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nde meydana gelen 28 Nisan olaylarında hayatını kaybeden Turan Emeksiz ile darbe kutlamalarında kazara ölen dört kişi "*Hürriyet Şehitleri*" olarak nitelendirilerek Anıtkabir'e gömülmüştür.²⁵

¹⁴ *Milliyet*, Sayı: 1367 (13 Ağustos 1960), s. 1.

¹⁵ *Milliyet*, Sayı: 1367 (13 Ağustos 1960), s. 1.

¹⁶ Aydın-Taşkın, a.g.e., s. 65.

¹⁷ *Milliyet*, Sayı: 3610 (13 Haziran 1960), s. 1.

¹⁸ *TC Resmî Gazete*, Sayı: 10548 (11 Temmuz 1960), s. 1687. Kanun ismi şu şekildedir: 146. Maddesine Bir Fırka Eklenmesi ve 56. Maddesi'nin Kaldırılması Hakkında Çıkarılan Geçici Kanun.

¹⁹ *Milliyet*, Sayı: 3639 (12 Temmuz 1960), s. 1.

²⁰ *Milliyet*, Sayı: 3691 (2 Eylül 1960), s. 1.

²¹ *Milliyet*, Sayı: 3692 (3 Eylül 1960), s. 1.

²² *Milliyet*, Sayı: 3719 (30 Eylül 1960), s. 1.

²³ *Milliyet*, Sayı: 3733 (14 Ekim 1960), s. 1.

²⁴ *Milliyet*, Sayı: 3603 (3 Haziran 1960), s. 1.

²⁵ <http://www.milliyet.com.tr/anitkabir-e-gomulen-hurriyet-gudem-2252302/> (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017) *Milliyet* gazetesi haberi "*Yüzbinlerce İstanbullu Dün Şehitleri Ankara'ya Yolcu Etti*" başlığıyla vermiştir. Başlığın hemen altında şehitlerin Anıtkabir'e nakledileceği yer almıştır. *Milliyet*, Sayı: 3607 (10 Haziran 1960), s. 1. "*Hürriyet Şehitleri*" 10 Haziran'da Anıtkabir'e gömülmüştür. Defnedilen kişilerin isimleri şu şekildedir: Turan Emeksiz, Teğmen Ali İhsan Kalmaz, Nedim Özpolat ve Gültekin Sökmendir. *Milliyet*, Sayı: 3608 (11 Haziran 1960), s. 1.

Şehirler, Türk bayraklarıyla donatılmıştır.²⁶ Ardından DP iktidarının hazineyi “*kötü durumda bıraktığı*” açıklanmış ve hazineye altın stokunu takviye etmek için yurt genelini kapsayan “*Hazineye Yardım Kampanyası*” başlatılmıştır.²⁷ 27 Mayıs’ı ölümsüzleştirmek adına hatıra para ve yüzükler basılmıştır.²⁸ MBK üyeleri “*milli inkılap ve ihtilal*” olarak nitelendirdikleri müdahalenin gerekçelerini anlatmak ve benimsetmek amacıyla yurt gezisine çıkmışlardır.²⁹

Çalışmamızın amacı; günümüze de yansıyan sonuçlarını gördüğümüz Cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesi olan 27 Mayıs’ın Edirne’ye nasıl yansıdığını ve Edirne halkının 27 Mayıs’ı nasıl karşıladığını gözler önüne sermektir.

1. Edirne Garnizon Komutanlığı’nın Yayınladığı Tebliğler

27 Mayıs 1960 darbesi ile birlikte Edirne’de idareyi Garnizon Kumandanı Kurmay Albay Orhan Ergüder devralmış³⁰ ve Garnizon Komutanlığı’nın aynı gün yayınladığı tebliğ ile sabah saat 10.00’den itibaren Edirne’de sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Bu tebliğ kapsamında kahveler, gazinolar, içkili lokantalar, kulüpler, lokaller, sinema ve tiyatro gibi eğlence mekânları ikinci bir emre kadar kapatılmıştır.³¹ Ancak bakkallar, fırınlar, kasaplar, itfaiyeler, un fabrikaları, oteller, acil hastalar, eczaneler, doktorlar, (Garnizon Kumandanlığı’ndan izin belgesine sahip olan) ebeler ve hemşireler bu yasağın dışında kalmıştır.³²

Aynı gün yayınlanan ikinci bir emir ile saat 11.00’den itibaren her evden bir kişinin ev ihtiyaçlarını karşılamak üzere sokağa çıkıp saat 19.00’a kadar çarşı işlerini görmesine izin verilmiştir.³³ Saat 23.00’ten 28 Mayıs sabah saat 05.00’e kadar ise sokağa çıkma ya-

²⁶ **Milliyet**, Sayı: 3597 (28 Mayıs 1960), s. 1.

²⁷ Maliye Bakanı Ekrem Alican yardım kampanyasına halk desteğini arttırmak için basın mensuplarına verdiği demeçte “*yardım kampanyası sayesinde ülkenin dış ödeme gücünün artacağını*” söylemiştir. **Milliyet**, Sayı: 3067 (10 Haziran 1960), s. 1.

²⁸ **Milliyet**, Sayı: 3604 (9 Haziran 1960), s. 1.

²⁹ MBK üyelerinden İrfan Solmazer ile Yüzbaşı Numan Esin 23 Temmuz’da İstanbul’a gelmişlerdir. **Milliyet**, Sayı: 3651 (24 Temmuz 1960), s. 1. “*17 MBK Ekibi Geziye Çıkıyor*”, **Milliyet**, Sayı: 3709 (20 Eylül 1960), s. 1.

³⁰ **Meriç**, Sayı: 1821 (27 Mayıs 1960), s. 1.

³¹ **Meriç**, Sayı: 1821 (27 Mayıs 1960), s. 1.

³² **Edirne**, Sayı: 1440 (28 Mayıs 1960), s. 1.

³³ **Meriç**, Sayı: 1521 (27 Mayıs 1960), s. 1.

sağı uygulanmaya devam etmiştir. Sabah 05.00'ten sonra şehirde bütün yasakların kaldırılacağı Garnizon Kumandanı Orhan Ergüder tarafından tüm Edirne halkına bildirilmiştir.³⁴

Edirne'de sokağa çıkma yasağı kalkar kalkmaz Ergüder adına kumandan yardımcısı Yarbay Hayrullah Songür bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Songür, Edirne halkının 27 Mayıs'ı “*olgunlukla karşıladığını*” söylemiş ve Ergüder'in Edirne halkına gönderdiği mesajı okumuştur. Mesajda, Türk milletinin aylardan beri çekmekte olduğu sıkıntıların 27 Mayıs'ta son bulduğu ve gerekli tedbirlerin hep birlikte alınarak kısa sürede hayatın normale döneceği yer almıştır. 27 Mayıs'ın gerekçesi ise şu şekilde belirtilmiştir:

*“...biz şahsi menfaatlerden ziyade gün geçtikçe kötüleşen harici buhranlara karşı memleketimizin ve en büyük milletimizin tarihi şerefini korumak azmindeyiz. Bu sebeple Anayasamızın esasına göre millet iradesini temsil edecek bitaraf dürüst ve adil seçimin düzenli bir şekilde cereyanını sağlamak için güvendiğimiz kahraman Türk ordusu, Türk milletine en büyük yardımcı olmak azmiyle bu harekete girilmiştir.”*³⁵

Ergüder imzalı yedi madde şeklinde yayınlanan “3 Numaralı Tebliğ” ile belediyede çalışan işçilerin, fırıncıların, resmi devlet müesseselerinde çalışan memur ve hademelerin, çalışmalarına devam etmelerine izin verilmiştir. Şehirde bulunan tüm mağazalar ve iş yerlerinin açık bulundurulması emredilmiştir.³⁶ Ayrıca Edirnelilerin ihtiyacından fazla ekmek almamaları da istenmiştir. Yayınlanan “4 Numaralı Tebliğ” ile okullar normal mesailerine dönmüşlerdir.³⁷

Müdahale sonrasında MBK tarafından 29 Mayıs 1960'ta yayınlanan “30 Numaralı Tebliğ” ile Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkışları geçici olarak yasaklanmıştır.³⁸ Yasak, 6 Haziran 1961 tarihinde kalkarak üstünde 200 dolar ve 200 lira bulunan 18 yaşını aşmış Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkışına müsaade edilmiştir.³⁹ Yasa-

³⁴ **Meriç**, Sayı: 1822 (28 Mayıs 1960), s. 1.

³⁵ **Yeni Edirne**, Sayı: 2215 (28 Mayıs 1960), s. 1.

³⁶ **Edirne**, Sayı: 1440 (28 Mayıs 1960), s. 1.

³⁷ **Edirne**, Sayı: 1440 (28 Mayıs 1960), s. 1.

³⁸ **Milliyet**, Sayı: 3599 (30 Mayıs 1960), s. 1.

³⁹ **Milliyet**, Sayı: 3960 (7 Haziran 1961), s. 1.

ğın devam ettiği günlerde yurtdışına kaçış teşebbüsleri de meydana gelmiştir. Samet Ağaoğlu, Edirne'nin İpsala ilçesine bağlı bir köyde Yunanistan'a kaçarken yakalanmıştır. Yine Edirne'de DP'ye mensup 11 milletvekili yurtdışına çıkış hazırlığı yaparken yakalanmışlardır.⁴⁰

Kaçma girişimlerinin yaşanması ve Edirne'nin sınırda olması nedeniyle ulaşımaya yönelik bazı yasaklar getirilmiş ve araçlar ancak Garnizon Kumandanlığı'ndan alınan izinle şehre girip çıkabilmişlerdir.⁴¹ Buna karşın 28 Mayıs'ta yayınlanan "7 Numaralı Tebliğ" ile trenler saat 20.35'ten itibaren çalışmaya başlamıştır.⁴²

Edirne Garnizon Kumandanlığı, yayınladığı tebliğ ile taşıma ve saklama belgesi ile birlikte üzerinde ruhsatlı silah taşıyanların Emniyet Müdürlüğü kanalıyla, ruhsatsız silah taşıyanların ise doğrudan Garnizon Komutanlığı'na başvurarak en geç 30 Mayıs tarihinde saat 12.00'ye kadar silahlarını teslim etmelerini emretmiştir. Bu emre uymayanlar ve üzerinde silah yakalananların kanuni takibata maruz kalacağı da belirtilmiştir.⁴³ Ergüder imzalı tebliğlerde halktan her konuda Türk ordusuna yardım etmesi istenmiştir. Ayrıca 27 Mayıs aleyhine hareketlerde bulunabilecek kimselerin vatandaşlar tarafından güvenlik güçlerine bildirilmeleri de emredilmiştir.⁴⁴

MBK'nın Türkiye genelinde yayınladığı "7 Numaralı Tebliği"⁴⁵ ile geçici olarak durdurulan bankaların yine komite tarafından yayınlanan "20 Numaralı Tebliğ" ile 30 Mayıs'ta açılacağı belirtilmiştir.⁴⁶ Bu tebliğ çerçevesinde Edirne Garnizon Komutanlığı da bir tebliğ yayınlamış ve bankalar açılmıştır.⁴⁷ İşlerin hızlı bir şekilde yürümesi için vatandaşların nüfus cüzdanlarını yanlarında bulundurmaları Garnizon Kumandanlığınca emredilmiştir.⁴⁸

⁴⁰ **Milliyet**, Sayı: 3601 (1 Haziran 1960), s. 1.

⁴¹ **Meriç**, Sayı: 1822 (28 Mayıs 1960), s. 1.

⁴² **Edirne**, Sayı: 1440 (28 Mayıs 1960), s. 1.

⁴³ **Edirne**, Sayı: 1142 (30 Mayıs 1960), s. 1.

⁴⁴ **Edirne**, Sayı: 1142 (30 Mayıs 1960), s. 1.

⁴⁵ "Bütün bankalarda mevcut olan her türlü mevduat bloke edilmiş ve bütün muameleler durdurulmuştur. Bu maksatla bütün bankalar ikinci bir emre kadar kapalı kalacaktır." **Milliyet**, Sayı: 3597 (28 Mayıs 1960), s. 5.

⁴⁶ **Yeni Edirne**, Sayı: 2217 (31 Mayıs 1960), s. 1.

⁴⁷ **Edirne**, Sayı: 1142 (30 Mayıs 1960), s. 1.

⁴⁸ **Edirne**, Sayı: 1142 (30 Mayıs 1960), s. 1.

İçişleri Bakanlığı'nın 29 Mayıs 1960 gün ve 3 sayılı emrine göre Edirne Valiliği Nihat Danışman yerine 30 Mayıs tarihinde Orhan Ergüder atanmıştır. Ayrıca Edirne'de her türlü siyasi faaliyet, parti toplantıları ve propagandaları ikinci bir emre kadar yasaklanmıştır. Böylece en küçük vatandaş toplulukları arasında dahi siyasi toplantı düzenleyenler ve propaganda faaliyetlerinde bulunmak isteyenler hakkında adli işlem başlatılacaktır.⁴⁹ Edirne Valiliğine atanan Ergüder, memurlara da birer tamim göndererek onları saygı ve muhabbetle selamlamış, *“ileri yürüyüşümüzü hızlandırmak için canla başla çalışmamız gerekiyor”* diyerek 27 Mayıs'a destek vermelerini istemiştir.⁵⁰

Edirne Belediye Başkanlığı'na ise Jandarma Er Okul Kumandanı Yarbay Saip Kızıltepe getirilmiştir.⁵¹ Aynı zamanda vilayet belediye meclisleri, mahalle muhtarlıkları ile ihtiyar heyetleri de lağvedilmiştir.⁵² Edirne Belediye Başkanlığı tarafından yayınlanan bildiriye; halkın şehrin temizliğine dikkat etmesi, esnafın dükkânlarının bulunduğu sokakların ve yaya kaldırımlarının temizliğine hassasiyet göstermesi gerektiği bildirilmiştir.⁵³ Böylelikle askeri yönetim Edirne'de idareyi ele aldıktan kısa bir süre sonra şehir düzeniyle alakalı kurallar ve sınırlamalar getirmiştir.

“19 Numaralı Tebliğ'de” milli altın stoklarının yok edildiği ifade edilerek Edirne Askeri Garnizonu tarafından bir kampanya başlatılmıştır. Edirne Garnizonundaki mevcut subay ve astsubay ailelerinin altın alyans yüzüklerini vermek suretiyle fiilen bu kampanyaya katıldıkları belirtilmiştir.⁵⁴ Edirnelilerin bu kampanyaya destek verdiği ulusal basında yer almıştır.⁵⁵ Ergüder, bu çabadan dolayı Edirne halkına teşekkür etmiştir.⁵⁶

⁴⁹ Meriç, Sayı: 1824 (31 Mayıs 1960), s. 1.

⁵⁰ Meriç, Sayı: 1826 (2 Haziran 1960), s. 1.

⁵¹ Trakya, Sayı: 2219 (2 Haziran 1960), s. 1.

⁵² Edirne, Sayı: 1446 (3 Haziran 1960), s. 1.

⁵³ Yayınlanan bildiriye dükkân ve binaların sokak cephelerine konan tente ve siperlerinin kaldırımdan itibaren yüksekliğinin iki metre yirmi santimetre, tentelerin duvara bağlı kollarının yüksekliğinin ise yaya kaldırımları genişliğini geçmemesi gerektiği tebliğ edilmiştir. Vatandaşların cadde tarafına çamaşır asmaması da özellikle vurgulanmıştır. Yeni Edirne, Sayı: 2219 (2 Haziran 1960), s. 1.

⁵⁴ Meriç, Sayı: 1830 (10 Haziran 1960), s. 1.

⁵⁵ Milliyet, Sayı: 3607 (10 Haziran 1960), s. 5.

⁵⁶ Edirne, Sayı: 1450 (11 Haziran 1960), s. 1.

Orhan Ergüder başkanlığındaki Edirne askeri idaresinin son tebliği 15 Haziran 1960 tarihli Edirne gazetelerinde yayınlanmıştır. Ergüder, 27 Mayıs tarihinden itibaren yapmakta olduğu askeri valilik görevini Sadri Sarptır'a devrettiğini belirtmiş ve görev süresince kendisine yakın ilgi gösterenlere teşekkürlerini iletmiştir.⁵⁷ 14 Haziran'dan itibaren idari vazife alan bütün askerlerin görevlerini sivil mülki idarecilere devrederek birliklerine döneceklerini de eklemiştir.⁵⁸ Öte yandan Bakanlar Kurulu tarafından atanan Vali Sadri Sarptır Edirne'ye gelerek 14 Haziran'da göreve başlamıştır. Trakya Gazeteciler Cemiyeti üyeleri 17 Haziran'da yeni valiye hoş geldiniz demek için kısa bir ziyarette bulunmuştur.⁵⁹

2. 27 Mayıs Darbesine Halkın Verdiği Tepki ve İdare Tarafından Başlatılan Kampanyalar

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Edirne'deki yaşamı askeri idarenin koyduğu kurallar ve yayınladığı tebliğler şekillendirmiştir. 27 Mayıs'ın ardından ilk dikkat çekici faaliyet tüm Türkiye'de "orduya şükran borçlarını ödemek maksadıyla" başlatılan mitinglerdir. Bu çerçevede 3 Haziran'da Edirne'de "Edirne Gençliğinin Mitingi" ve Uzunköprü'de "Hürriyet Mitingi", 9 Haziran'da Lalapaşa'da "Milli İnkılap Mitingi", 10 Haziran'da Süloğlu kasabasında "İnkılap Mitingi" ve 26 Temmuz'da Edirne'de "Türk Polisi ve Türk Ulusu Elele" mitingi gerçekleştirilmiştir.

28 Mayıs sabahı Edirne'deki gençlerin bir kısmı "Edirne Gençliğinden Ata'ya" başlıklı bir çelengi Atatürk Anıtı'na bırakmışlardır. Saygı duruşunun ardından öğretmen Uluğ Turan tarafından "Orduya" başlıklı şiir okunmuş ve tören sona ermiştir.⁶⁰ 3 Haziran günü Edirne'de yapılan ve "Edirne Gençliğinin Mitingi" olarak adlandırılan dönemin gazetelerinde on binlerce kişinin katıldığı belirtilen miting saat 16.00'da "Dağ Başını Duman Almış" marşı eşliğinde yürüyüş kollarının birleşerek Cumhuriyet meydanında toplanmasıyla başlamıştır.⁶¹ Ardından Atatürk Anıtı'na çelenk bırakılarak saygı duruşunda bulunulmuş ve Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi okunmuş-

⁵⁷ İstanbul Polis Enstitüsü Müdürüdür. Meriç, Sayı: 1832 (13 Haziran 1960), s. 1. Aynı gün eski Vali Nihat Danışman şehirden ayrılmıştır. Edirne, Sayı: 1454 (15 Haziran 1960), s. 1.

⁵⁸ Yeni Edirne, Sayı: 2227 (15 Haziran 1960), s. 1.

⁵⁹ Yeni Edirne, Sayı:2229 (17 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁰ Meriç, Sayı:1823 (29 Mayıs 1960), s. 1.

⁶¹ Meriç, Sayı:1826 (4 Haziran 1960), s. 1.

tur. Edirne basınında gençlerin miting esnasında orduya ve demokrasiye bağlılıklarını ifade ettiği,⁶² alanda bulunan Ergüder'in omuzlara alındığı ve boynuna çiçek halkası takılarak miting meydanında dolaştırıldığı yer almıştır. Bu esnada binlerce Edirnelinin, Ergüder'e "Yaşa! Varol!" şeklinde tezahüratlarda bulunduğu da belirtilmiştir.⁶³ 27 Mayıs'ın sebeplerinin de anlatıldığı mitingde kahramanlık şiirleri okunmuş, halk arasında ordu adına ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel lehine tezahüratlarda bulunulmuştur.⁶⁴ Ayrıca idare mitinge katılmayan Edirne halkı için şehrin sokaklarındaki hoparlörden mitingün akışını yansıtarak vatandaşların dinlemesini sağlamıştır.⁶⁵

Yine, 3 Haziran tarihinde Uzunköprü ilçesinde de "Hürriyet Mitingi" düzenlenmiştir. Edirne basınında mitingün "Silahlı kuvvetlere bağlılık bildirmek amacıyla" yapıldığı ifade edilmiştir. Mitingde şehir, Orgeneral Cemal Gürsel'in büyük boy resimleri ile süslenmiştir. Meydanda rastlanan subaylar halk tarafından omuzlara alınmıştır. Mitingde ilk konuşmayı üniversite gençliği adına Yaşar Sarıbay yapmış, ardından öğretmenler adına Nebahat Alper günün anlam ve önemini belirtmiştir. Mitingün sonunda ise Uzunköprü Garnizon Komandanı teşekkür konuşması yapmıştır.⁶⁶

9 Haziran'da Lalapaşa'da "Milli İnkılap" mitingi düzenlenmiştir. Edirne'de yayınlanan gazetelere göre miting civar köylerden gelen binlerce köylünün katılımıyla gerçekleşmiştir. Miting sonunda Sınanköy üzerinde 1955 yılında açılan "Menderes" adını taşıyan çeşmenin adı "İnkılap Çeşmesi" şeklinde değiştirilmiştir.⁶⁷ Mitingden sonra Edirneli bazı üniversite gençleri civardaki kahvelere giderek halkın 27 Mayıs'a yönelik sorularını cevaplandırmışlardır.⁶⁸ 10 Haziran'da Süloğlu kasabasında da bir miting düzenlenmiş, mitingde 28 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar meydana gelen olaylar anlatılmıştır.⁶⁹

26 Temmuz'da "Türk Ulusu ile Türk Polisi Atatürk'ün Manevi Huzurunda El Ele" isimli bir toplantı tertip edilmiştir. Tören, Ata-

⁶² **Yeni Edirne**, Sayı: 2221 (4 Haziran 1960), s. 1.

⁶³ **Meriç**, Sayı: 1826 (4 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁴ **Edirne**, Sayı: 1447 (4 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁵ **Yeni Edirne**, Sayı: 2221 (4 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁶ **Meriç**, Sayı: 1827 (3 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁷ **Yeni Edirne**, Sayı: 2223 (10 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁸ **Meriç**, Sayı: 1830 (10 Haziran 1960), s. 1.

⁶⁹ **Meriç**, Sayı: 1831 (11 Haziran 1960), s. 1.

türk anıtına çelenk koyulmasıyla başlamış, ardından şehitler için saygı duruşuyla devam etmiştir. Toplantıda Vali Sadri Sarptır törenin önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Ardından Emniyet Müdürü Şecaattin Güney “*Ulus devrim olaylarının ardından illerin emniyetinin yeni bir ruhla kavranıldığını*” söylemiştir.⁷⁰

Mitinglerin yanı sıra 27 Mayıs’a destek kampanyaları da düzenlenmişti. Edirne Valiliği 1 Temmuz tarihinden itibaren köylerde yaşayan vatandaşların “*Milli İnkılap*” hareketinin amacını tam olarak anlaması için şehirlerden köylere okunmuş gazete ve dergi kampanyası adı altında “*İnkılap Yayma Faaliyeti*” başlatmıştır.⁷¹ Vilayet Jandarma Komutanlığı’ndan 2. Şube Müdürü Binbaşı Hasan Bayrak’ın başkanlığında faaliyete geçen bu kampanya ile her gün Edirne’den okunmuş 110 gazete, 50 köye ulaşmıştır. Kaza kaymakamları da özel olarak bu faaliyete dâhil edilmiş, Edirne’nin en uzak köylerine dahi gerek resmi araç gerek ise özel vasıtalarla gazeteler ulaştırılmıştır.⁷² Ayrıca subay ve öğretmenlerden oluşan sekiz kişilik bir grup Edirne, Havsa ve Lalapaşa köylerini dolaşarak vatandaşlara 27 Mayıs’ın neden gerçekleştiği ve önemi hakkında bilgiler vermiştir.⁷³

Hazinenin içinde bulunduğu “*zor durumu*” düzeltmek amacıyla ülke genelinde gerçekleştirilen hazineye altın yardımı ve alyans bağış kampanyaları Edirne’de Ergüder imzalı sıkıyönetim tebliğleriyle başlatılmıştır. Bu amaçla Edirne’de bir komite kurularak makbuz karşılığında bağışlar kabul edilmiştir.⁷⁴ Ancak bağışların zorla yaptırıldığı iddia edilmiştir. Bu sebeple Edirne Valisi Sadri Sarptır bağış kampanyası hakkında çıkan zorunluluk iddialarına ilişkin olarak bir tebliğ yayınlamak durumunda kalmıştır. Tebliğde bu tarz haberlerin bilerek çıkarıldığını, Edirnelilerin kesinlikle inanmaması gerektiğini, bağışların tamamen gönüllülük esas alınarak yapıldığını belirtilmiş ve bu çeşit haberler yayan kimselerin derhal bildirilmesi istenmiştir.⁷⁵ Edirne basınına göre Edirneliler, 13 Haziran’dan 16 Temmuz’a kadar oluşturulan bağış komitesine 1.375 parça altın eşya

⁷⁰ **Yeni Edirne**, Sayı: 2262 (26 Temmuz 1960), s. 1.

⁷¹ **Yeni Edirne**, Sayı: 2242 (1 Temmuz 1960), s. 1.

⁷² **Yeni Edirne**, Sayı: 2244 (5 Temmuz 1960), s. 1.

⁷³ **Trakya**, Sayı: 872 (6 Temmuz 1960), s. 1.

⁷⁴ **Yeni Edirne**, Sayı: 2224 (11 Haziran 1960), s. 1.

⁷⁵ **Yeni Edirne**, Sayı: 2226 (14 Haziran 1960), s.1.

bağışlamışlardır.⁷⁶ Ayrıca Edirne'deki bazı öğretmenler de bir müsamerere düzenleyerek bağış kampanyasına katılmışlardır.⁷⁷

Edirne'deki vatandaşlar arasında mitinglere destek verenler olduğu gibi 27 Mayıs karşıtı bazı hadiseler de meydana gelmiştir. Edirne'nin Büyükdoğanca Köyü muhtarı İsmail Yıldırım, 27 Mayıs sabahı köy okuluna ve muhtarlığına bayrak asmak istememiştir.⁷⁸ Bunun üzerine hakkında idari işlem başlatılmıştır. Bir diğer olay ise Uzunköprü'de dört kişinin kahveleri dolaşarak 27 Mayıs'ın lideri Cemal Gürsel'in resminin indirilmeye çalışılması hadisesidir. Olaya karışan kişilerden ikisi tutuklanmış, diğerleri serbest bırakılmıştır.⁷⁹ Havza'nın Akardere Köyü'nden İzzet İşbilen isimli vatandaşın radyo dinlerken MBK aleyhinde konuştuğu ileri sürülerek hakkında işlem başlatılmıştır.⁸⁰ 31 Mayıs'ta Keşan'ın Mecidiye köyünde Ferhat Yamakoğlu isimli vatandaş hakkında hükümet aleyhinde propaganda yaptığı gerekçesiyle adli işlem başlatılmıştır.⁸¹ DP Uzunköprü ilçe başkanı Mustafa Soykan ve Belediye Başkanı Hüseyin Altmun 27 Mayıs günü "*üçüncü ordu gelip bizi kurtaracak, ordu isyan etti*" şeklindeki sözleri söyledikleri gerekçesiyle tutuklanmış ve çıkarıldıkları mahkemece serbest bırakılmışlardır. Ancak haklarında DP üyeleriyle gizli toplantı yaptıkları iddiaları ortaya atılınca tekrar tutuklanmışlardır.⁸² Edirne Barosu'na kayıtlı avukatların bazıları mevcut hükümet aleyhine konuşmalarda bulunduğu gerekçesiyle adli işleme tabi tutulmuşlardır.⁸³

İçişleri Bakanlığı'nın emriyle Edirne il merkezi, kaza ve köylerinde birer "*Devrim Bürosu*" da kurulmuştur. İlk toplantısını 10 Ağustos tarihinde yapan bürolar, halkın ihtilalin ruh ve manasını anlaması için çeşitli çalışmalara başlamıştır. Bu amaçla fotoğraf, resim ve yazılardan oluşan birer teşhir vitrini hazırlanmıştır.⁸⁴ Bu vitrin halkın kala-

⁷⁶ Toplanan bağış tutarı 59 bin 186 lira 53 kuruştur. **Edirne**, Sayı: 1497 (23 Temmuz 1960), s. 1. Mühendisler Limited Şirketi ise 15 bin lira ve 40 İngiliz altını bağışlamışlardır. **Edirne**, Sayı: 1469 (30 Haziran 1960), s. 1.

⁷⁷ **Yeni Edirne**, Sayı: 2272 (6 Ağustos 1960), s. 1.

⁷⁸ **Meriç**, Sayı: 1830 (10 Haziran 1960), s. 1.

⁷⁹ **Meriç**, Sayı: 1834 (15 Haziran 1960), s.1.

⁸⁰ **Edirne**, Sayı: 1449 (10 Haziran 1960), s. 1.

⁸¹ **Meriç**, Sayı: 1826 (2 Haziran 1960), s. 1.

⁸² **Meriç**, Sayı: 1834 (15 Haziran 1960), s. 1.

⁸³ **Trakya**, Sayı: 859 (21 Haziran 1960), s. 1.

⁸⁴ **Trakya**, Sayı: 918 (29 Ağustos 1960), s. 1. 27 Mayıs'ın birinci yıldönümünde "*27 Ma-*

balık bir şekilde bulunduğu caddelerde yerini almıştır. Ayrıca, belediye ve sinema hoparlörlerinden yararlanarak ihtilal lehine konuşmalar yapılmıştır. Devrim Bürosu'nun bünyesinde kurulan ekip köyleri dolaşarak kadınların 27 Mayıs konusunda aydınlatılması üzerinde durmuştur. Köylere giden ekipler vatandaşların dilek ve şikâyetlerini de not etmişlerdir. İdare, okulların açılması ile birlikte tüm köy okullarında bir “*milli inkılap köşesi*” hazırlanmasını emretmiştir.⁸⁵ Sadri Sarptır, 19 Eylül tarihinde düzenlediği toplantıda Edirne halkının 27 Mayıs sonrası düzenlenen mitinglere ve yardım kampanyalarına katılımından büyük memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.⁸⁶

Yaşanan tüm bu gelişmelerden sonra Ankara'da göreve başlayacak Kurucu Meclis için Aralık ayında Edirne'de seçim yapılmıştır. Seçimlere 122 ilçe delegesi katılmıştır.⁸⁷ 30 Aralık 1960 tarihinde Edirne'den Kurucu Meclis üyeliğine uzun süre CHP il başkanlığı yapan Avukat Süleyman Bilgen seçilmiştir.⁸⁸ 13 Ocak 1961 tarihinde siyasal faaliyetler üzerindeki yasaklar kaldırılmış ve yeni siyasi partilerin kurulmasına onay verilmiştir.⁸⁹ Ülke, 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni Anayasa için halkoylamasına gitmiştir. Oy verenlerin %61.7'si evet yüzde %38.3'ü hayır demiştir.⁹⁰ 15 Ekim 1961 tarihinde ise serbest genel seçimler yapılmıştır.⁹¹ Seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) oy oranı %36.7, Adalet Partisi'nin (AP) oy oranı %34.8, Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) oy oranı %13.9 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) oy oranı %13.7'dir.⁹² Seçim sonuçlarına göre hiçbir siyasi parti mutlak çoğunluk sağlayamamıştır.⁹³ Edirne, bu seçimde toplam beş milletvekili çıkarmış-

yıs 1960 ruhunu canlı tutmak amacıyla” yurt çapındaki ressamalara resimler hazırlatılarak çizimler şehirlerin il ve ilçelerinde bulunan “*devrim köşelerinde*” sergilenmiştir. **Milliyet**, Sayı: 3950 (25 Mayıs 1961), s. 3.

⁸⁵ **Yeni Edirne**, Sayı: 2289 (26 Ağustos 1960), s. 1.

⁸⁶ **Yeni Edirne**, Sayı: 2310 (20 Eylül 1960), s. 1.

⁸⁷ **Trakya**, Sayı: 1018 (28 Aralık 1960), s. 1.

⁸⁸ **Trakya**, Sayı: 1021 (31 Aralık 1960), s. 1.

⁸⁹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 351.

⁹⁰ Hanife Kuru, “27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi: İktidar-Muhalefet İlişkileri”, İzmir, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, 1998, s. 251; **A.e.**, s. 358.

⁹¹ **Milliyet**, Sayı: 4089 (15 Ekim 1961), s. 1.

⁹² Aydın-Taşkın, **a.g.e.**, s. 99.

⁹³ **Milliyet**, Sayı: 4090, (16 Ekim 1961), s. 1. AP 158 milletvekili, CHP 173 milletvekili, YTP 65 milletvekili, CKMP 54 milletvekili çıkarabilmiştir. Sonuçlar içeride ve dışarıda Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı bir kınama oyu olarak yorumlandı. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2010, s. 222.

tır. AP ve CHP ikiye milletvekili çıkarmış, YTP bir milletvekili Meclis'e göndermiştir.⁹⁴ AP'den İlhami Erdem ve Nazmi Özoğuz, CHP'den Süleyman Bilgen ve Fahir Giritlioğlu, YTP'den Talat Asal Edirne milletvekili seçilmiştir.⁹⁵

3- 27 Mayıs'ın Etkili İsimlerinin Edirne'ye Yaptığı Ziyaretler

Devlet ve hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Güney Ege ve Trakya bölgelerini Ağustos ayı içerisinde ziyaret edeceği dönemin basınında yer almıştır.⁹⁶ Gürsel'e bu gezilerinde MBK üyeleri ve basın mensupları eşlik etmiştir.⁹⁷ Ayrıca, MBK üyeleri ihtilalin halk üzerindeki psikolojik ve ekonomik tesirlerini incelemek, müdahalenin sebep ve amaçlarını izah etmek ve halkın isteklerini yerine getirmek amacıyla⁹⁸ 21 Eylül'de yurt gezisine çıkmışlardır.⁹⁹

Bu bağlamda MBK üyelerinden Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan ve Kurmay Binbaşı Suphi Gürsoytrak iki gün boyunca Edirne'nin kazalarında incelemelerde bulunmuştur. Ardından 24 Eylül'de Edirne'ye gelen üyeler Halk Eğitim Merkezi'nde bir konuşma yapmışlardır.¹⁰⁰ Kurmay Albay Mustafa Kaplan "*Devletin enerji merkezi olan Ankara'dan, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'den kucak dolusu sevgiler getirdim*" diyerek söze başlamıştır. Daha sonra 1950 yılından 27 Mayıs'a kadar geçen süreçte yaşanan siyasi olayları anlatmış ve bu yılların Türkiye'nin en iyi yılları olması gerekirken en kötü zamanları olduğunu belirterek DP'yi eleştirmiştir. Sözlerinin devamında "*Atatürk inkılaplarına inanmış, gayelerimizi benimsemiş ve hamle hızımıza ayak uyduracak bir kurucu Meclis'in hükümetimiz için hayırlı olacağına inanıyoruz*" demiştir. Daha sonra Edirne Valisi ile birlikte Keşan'a geçen MBK üyeleri Ticaret Borsası salonunda da bir toplantı yapmışlardır.¹⁰¹ Burada Suphi Gürsoytrak "*Gelecekte ümitliyiz. Çünkü size inanıyoruz, güvendiğimize de inanıyoruz*" demiştir. Mustafa Kaplan ise eski DP milletvekillerini kastederek "*düşüklerin adalet huzurunda muhakeme edilerek gereken cezalara*

⁹⁴ **Milliyet**, Sayı: 4095 (21 Ekim 1961), s. 1.

⁹⁵ **Milliyet**, Sayı: 4091 (17 Ekim 1961), s. 1.

⁹⁶ **Milliyet**, Sayı: 3651 (24 Temmuz 1960), s. 1.

⁹⁷ **Edirne**, Sayı: 1495 (26 Temmuz 1960), s. 1.

⁹⁸ **Milliyet**, Sayı: 3709 (20 Eylül 1960), s. 1.

⁹⁹ **Milliyet**, Sayı: 3711 (22 Eylül 1960), s. 1.

¹⁰⁰ **Meriç**, Sayı: 1921 (24 Eylül 1960), s. 1.

¹⁰¹ **Uzunköprü'nün Sesi**, Sayı: 726 (26 Eylül 1960), s. 1.

çarpıtılacaklarını” belirtmiştir. Ardından *“iktidarlar keyif sürme yeri değildir. Bundan sonra geçecek iktidarlar millete karşı sorumlu olduklarını unutmayacaktır”*¹⁰² demiştir. Edirne’deki temaslarını tamamlayan MBK üyeleri 25 Eylül’de şehirden ayrılmışlardır.¹⁰³

Trakya gezisi sona eren MBK üyeleri basın mensuplarına verdikleri demeçte *“Trakya halkının MBK üyelerine ve hükümete karşı büyük itimat beslediğini”* ve *“27 Mayıs’ı benimsediklerini”* ifade etmişlerdir.¹⁰⁴

4- DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri ve Aldıkları Cezalar

XI. dönemde DP’nin Edirne listesinden Meclis’e girmeye hak kazanan altı milletvekilinden¹⁰⁵ Rasih Gürkan, Nurettin Manyas, Sabahattin Parsoy, Mükerrerem Sarol ve Rükneddin Nasuhioğlu 27 Mayıs Darbesi sonrasında tutuklanarak ifadeleri alınmış, sonrasında Yassıada’da yargılanarak ortak bir kaderi paylaşmışlardır.

Rasih Gürkan’ın¹⁰⁶ Anayasa davasına dair ifadesi 1 Eylül 1960 tarihinde alınmıştır. İfadesinde 1957 tarihinde DP milletvekili olduğunu ve 28 Mayıs’ta gözaltına alındığını belirtmiştir. Tahkikat Komisyonu’nun aleyhinde olduğunu belirten Gürkan, komisyonun kurulmaması için imza toplamak istediğini, fakat bazı milletvekillerinin komisyonun sadece bilgi almak için kurulacağını söylemesi üzerine imza toplamaktan vazgeçtiğini belirtmiştir. Oylamada grup başkanının yedi kişinin aleyhte oy kullandığını söylediğini, ancak bunun doğru olmadığını belirterek kendisinin de dâhil on beş kişinin komisyonun kurulmasına aleyhte oy kullandığını iddia etmiştir. Bu duruma kanıt olarak ise Kırklareli Milletvekili Ali Ceyhan ve Afyon

¹⁰²Edirne, Sayı: 1556 (25 Eylül 1960), s. 1.

¹⁰³Trakya, Sayı: 942 (26 Eylül 1960), s. 1.

¹⁰⁴Milliyet, Sayı: 3718 (29 Eylül 1960), s. 5.

¹⁰⁵Kadrettin Oğuzalcı XI. dönemde Edirne listesinden DP milletvekili olarak Meclis’e girmiştir. 1924 yılında Edirne’de doğan Oğuzalcı Siyasal Bilgiler Okulu mezunu olup; Edirne Maiyet Memurluğu, Sırp Sındığı Nahiye Müdürlüğü, Çaykara Kaymakamlığı, Edirne Hukuk İşleri Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Ancak 12 Kasım 1958 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-1980**, Cilt: II, 1950-1980, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, s. 192.

¹⁰⁶1913 yılında Edirne’de dünyaya geldi. 1938 yılında Ankara Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. 1946 yılına kadar Çorlu ve Artvin’de hâkimlik yaptı. 1946 yılında istifa etti ve aynı yıl DP’ye kaydoldu. 24 Ocak 1964 tarihinde vefat etti. Zühtü Arslan, **Türk Parlamento Tarihi (1957-1960)**, Ankara, Cilt: III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011, s. 336.

Milletvekili Kemal Özçoban'ın oylama sırasında kendisinin yanında bulunmasını göstermiştir.¹⁰⁷

DP iktidarının dikta rejimine gitmediğinin altını çizen Gürkan, “*parti grubu içerisinde Başbakanla mücadele edecek bir kuvvet olmadığınan*” da bahsederek “*Adnan Menderes'i düşürmenin mümkün olmadığını*” söylemiştir. Ayrıca Meclis'te yaşanan son olaylar ve iktidar-muhalefet ilişkilerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle milletvekilliğinden ve partiden istifa etmek istediğini de ifadesine eklemiştir.¹⁰⁸

Diğer Edirne milletvekillerinden Nurettin Manyas ve Sebahattin Parsoy'un ifadeleri 2 Eylül'de alınmıştır. Nurettin Manyas¹⁰⁹ ifadesine 1957 yılından beri DP milletvekili olduğunu ve 27 Mayıs'tan itibaren gözaltına alındığını söylemiştir. Ülke içerisindeki rejimin dikta olmadığını ancak “*aciziyet içerisinde sürüklenen bir hükümet*” olduğunu iddia etmiştir. Çıkarılan kanunların Anayasa'ya uygun olduğunu, çünkü hepsinin Anayasa Komisyonu'ndan geçerek yasa-laştığını belirtmiştir. Tahkikat Komisyonu kurulmasına dair yapılan oylamaya katılmadığını belirten Manyas, Salahiyet Kanunu müzakerelerinde bulunduğunu ve bu kanunu onaylamadığını ifade etmiştir. Ülkenin her geçen gün kötü duruma gittiğinin farkında olduğunu belirten Manyas, sıklıkla Meclis içerisinde “*Millet bizden hesap soracak*” dediğini söylemiştir. Hatta Meclis koridorlarında “*Başbakan halkın sesini duymuyor. Tebdili kıyafetle halkın ona bakış açısını anlatsın*” şeklinde bağırıldığını da eklemiştir.¹¹⁰

Sebahattin Parsoy¹¹¹ ise, ifadesinde 1954 yılından beri DP milletvekili olduğunu ve 27 Mayıs günü tutuklandığını söylemiştir.

¹⁰⁷ BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Yer No: 1-3-1 (1 Eylül 1960).

¹⁰⁸ BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Yer No: 1-3-1 (1 Eylül 1960).

¹⁰⁹ 1918 yılında Edirne'de doğdu. 1937 yılında Edirne Sanat Okulunu bitirdikten sonra 1939 yılına kadar Ankara PTT'de memur olarak çalıştı. Askerliğini tamamladıktan sonra Etimesgut Tayyare Fabrikasında 1945 yılına kadar çalıştı. Ardından Edirne'ye dönerek 1954 yılında milletvekili olana dek ticaretle uğraştı. 1998 yılında vefat etti. Arslan, **a.g.e.**, s. 335.

¹¹⁰ BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon No: 10-9-0-0, Kutu No:1, Dosya No: 3, Sıra No: 1 (2 Eylül 1960).

¹¹¹ 1913 yılında Hasköy'de doğdu. 1934 yılında Ticaret Lisesinden mezun olduktan sonra ticaretle uğraştı. Yapılan yerel seçimler sonucunda Edirne Belediye Başkanlığı'na seçildi. BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Fon No: 30-11-1-0, Kutu No: 234, Dosya No: 28, Sıra No: 15. (11 Ekim 1952) 30 Eylül 1952-1 Nisan 1954 tarihleri arasında Edirne Belediye Başkanlığı görevini yürüttü. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (1954-1957)**, Ankara, Cilt: II, TBMM Vakfı Yayınları, 2000, s. 268. 17 Eylül 1970 tarihinde vefat etti. Arslan, **a.g.e.**, s. 339.

Nurettin Manyas'la benzer şeyler söyleyen Parsoy kişiliği gereği dikta rejimi kurulmasına asla müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. Çıkarılan her kanunun Anayasa'yı ihlal etmediğini de belirten Parsoy, Tahkikat Komisyonu müzakerelerinde bulunmadığını, o sırada Hasköy elektrik tesisatının yapılması için Edirne'de olduğunu söylemiş ve resmi makamlar tarafından bilginin doğrulanacağını da ifadesine eklemiştir.¹¹²

Mükerrem Sarol¹¹³ ve Rükneddin Nasuhioğlu'nun ise ifadeleleri 5 Eylül tarihinde alınmıştır. 1950 yılından beri DP milletvekili olan ve 27 Mayıs günü tutuklanan Mükerrem Sarol kendisine yöneltilen suçlamaları reddetmiştir. Hiçbir zaman DP mensuplarının totaliter bir rejime girmediğinin altını çizen Sarol, parti içerisinde, grup müzakerelerinde ve parti kongrelerinde münakaşa hürriyetinin kabul edildiğini belirtmiştir. Parti içinde eleştiri dozlarının zaman zaman arttığını hatta Başbakan'ın milletvekillerinin eleştirileri karşısında parti grubunu terk etmek durumunda kaldığını da eklemiştir.¹¹⁴

Sarol dikta rejimine gidildiği yönündeki ithamlardan son derece rahatsızlık duyduğunu belirtmiş, bu iddiaların hiçbir hukuki dayanağı olmadığını da ifadesine eklemiştir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına fikren taraftar olduğunu söyleyen Sarol, Anayasa'da komisyonun kurulmasına dair bir malumatın olmadığını da ifade etmiştir. Salahiyet Kanunlarını ise, ülkenin o gün içinde bulunduğu atmosferi kötü etkileyeceği düşüncesiyle “*vakitsiz*” gördüğünü, gazetelere neşir yasağı koymak gibi kısıtlayıcı maddelerin adeta “*arı kovanına çomak sokmak*” olduğunu söylemiştir. Kanunları bu sebeple onaylamadığını açıklamıştır. CHP hakkında tahkikat açılmasına dair karar verilmeden önce DP grubu içinde ayrı bir komisyon kurulduğunu ve kendisinin başkanlık ettiğini, Tahkikat Komisyonu

¹¹²BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon No: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 3, Sıra No: 1 (2 Eylül 1960).

¹¹³1908 yılında Trablusşam'da doğdu. Liseyi Kuleli Askeri Lisesinde tamamladıktan sonra 1927 yılında askerlikten ayrılıp İstanbul Tıp Fakültesinde girdi ve 1933 yılında mezun oldu. Hamburg Üniversitesinde Kadın Hastalıkları ve Doğum bölümünde ihtisas yaptı. Kazım Öztürk, **Parlamento Tarihi (1950-1954)**, Ankara Cilt: 7, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s. 531-532. 9. ve 10. dönem İstanbul milletvekilidir. 8 Kasım 1995 tarihinde vefat etti. Öztürk, **a.g.e.**, s. 338.

¹¹⁴BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon No: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 2, Sıra No: 2 (5 Eylül 1960).

kurulmasını kararlaştırdıklarını ancak tavrının hazırlanmasında oylamaya katılmadığını da sözlerine eklemiştir.¹¹⁵

Rükneddin Nasuhioğlu¹¹⁶ ise 1950 yılından itibaren DP milletvekilliği yaptığını ve 5 Haziran'da gözaltına alındığını, üç devre milletvekili hayatında yemininin dışına çıkmadığını söylemiştir. İfadesinde özetle demokrasiyi aldığı yerden daha ileri götüren DP'nin hiçbir zaman dikta rejimine yöneldiğinin söylenemeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁷

Yassıada'da yapılan yargılamalar sonucunda sanık Rasih Gürkan'ın Anayasayı ihlal suçundan beraatına oy birliği ile karar verilmiştir.¹¹⁸ Nurettin Manyas, Anayasayı ihlal suçundan Türk Ceza Kanunu'nun 146/3, 59. ve 173. Maddeleri hükmünce dört sene iki ay süreyle ağır hapis ve 152 lira maktu harç cezasına çarptırılmıştır.¹¹⁹ Rükneddin Nasuhioğlu da Manyas gibi aynı maddelerden dört sene iki ay hapis cezası almış ve 152 lira para cezasına çarptırılmıştır.¹²⁰ Bunun yanında kamu hizmetlerinden de men edilmiştir.¹²¹ Sebahattin Parsoy, Türk Ceza Kanunu'nun 146/3 ve 173. Maddeleri gereğince beş yıl ağır hapis, kamu hizmetlerinden men ve 182 lira 50 kuruş maktu harç cezasına oy birliği ile çarptırılmıştır.¹²² Mükerrerem Sarol

¹¹⁵BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon No: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 2, Sıra No: 2 (5 Eylül 1960).

¹¹⁶1891 İstanbul-Üsküdar doğumlu olan Rükneddin Nasuhioğlu, 1913 yılında Mülkiye'den mezun oldu. Askerlik yaptığı dönemde hukuk fakültesini de tamamlayan Nasuhioğlu, uzun süre memuriyet hizmetinde bulundu. Öztürk, **a.g.e.**, s. 328. Sırasıyla Beyoğlu kaymakamlığı, İçel, Kocaeli, Aydın ve Edirne valiliği görevlerini yerine getiren Nasuhioğlu, 7 Şubat 1973 tarihinde vefat etti. Arslan, **a.g.e.**, s. 337.

¹¹⁷BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon No: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 2, Sıra No: 2 (5 Eylül 1960).

¹¹⁸Hakkındaki tevkif müzekkeresinin geri alınmasına ve serbest bırakılması için Divan Başsavcılığı'na müzekkere yazılmasına da karar verildi. BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹¹⁹Bir sene dört ay Edirne'de genel emniyet nezareti altında bulundurulacaktır. BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹²⁰Ceza müddetinin bir sene dört ayını İstanbul'da umumi emniyet nezareti altında bulundurulacaktır. BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹²¹Bu karar oy çokluğu ile verilmiştir. Hıfzı Tüz ve Abdullah Üner beraat lehine karar vermiştir. BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹²²Bir sene sekiz ay boyunca Bursa Genel Emniyet Nezaretinde kalacaktır. BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

için mahkeme aynı kanun maddeleri gereğince on beş sene ağır hapis cezası, kamu hizmetlerinden men ve 200 lira para cezası ödemesine¹²³ karar vermiştir.¹²⁴ Sabahattin Parsoy, Nurettin Manyas ve Rükneddin Nasuhioğlu af kanunu¹²⁵ kapsamında 18 Ekim 1962'de tahliye edilmiştir.¹²⁶ Mükerrerem Sarol ise Toptaşı Cezaevinden altı ay süre ile şartlı olarak 2 Ekim 1964 tarihinde tahliye edilmiştir.¹²⁷

Sonuç

27 Mayıs 1960'taki müdahale ile Edirne'de askeri yönetim idareyi ele almış ve 14 Haziran 1960'a kadar geçen sürede Kurmay Albay Orhan Ergüder Askeri Vali görevini yürütmüştür. Genel bir değerlendirme ile 27 Mayıs darbesi sonrası Edirne'de Garnizon Kumandanlığı tarafından yayınlanan tebliğlerin önemli bir kısmı doğrudan vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamıştır. Sokağa çıkma yasağının uygulanması, yasağın belli aralıklarla kaldırılması, şehre giriş çıkışların kontrol altında tutulması bu durumun en somut örneğini oluşturmuştur. Tebliğlerle yönetilen dönemde, şehir düzenlemesine yönelik kısıtlamalarla Edirne'de günlük yaşam yayınlanan tebliğler çerçevesinde şekillenmiştir.

Edirne'de halk, il merkezi ve ilçelerde yapılan mitinglerde 27 Mayıs'ı kutlamış olmakla birlikte 27 Mayıs karşıtı birtakım girişimlerin yaşanması Edirne ilinde askeri müdahaleyi desteklemeyenlerin de varlığını göstermiştir. İdarenin yaptığı propagandalar göz önüne alındığında 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde Edirne ilinde DP'nin mirasçısı olarak görülen AP'nin iki milletvekilliği kazanması, Edirne halkının bütününe 27 Mayıs'ı benimsemediğini göstermektedir.

¹²³Beş sene Konya'da nezaret altında tutulacaktır. **BCA**, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹²⁴**BCA**, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961).

¹²⁵Cumhuriyet Senatosu 16 Ekim 1962 tarihinde Af Kanunu'nu 23'e karşı 125 oy ile kabul etmiştir. **Milliyet**, Sayı: 4451 (17 Ekim 1962), s. 1. Ertesi gün Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından da onaylanmıştır. **Milliyet**, Sayı: 4452 (18 Ekim 1962), s. 1.

¹²⁶**Milliyet**, Sayı: 4453 (19 Ekim 1962), s. 7.

¹²⁷**Milliyet**, Sayı: 6054 (3 Ekim 1964), s. 7.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Fon No: 30-11-1-0, Kutu No: 234, Dosya No: 28, Sıra No: 15 (11 Ekim 1952)

BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 2, Sıra No: 2 (5 Eylül 1960)

BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 3, Sıra No: 1 (2 Eylül 1960)

BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 1, Dosya No: 3, Sıra No: 1 (1 Eylül 1960)

BCA, Yassıada Mahkemesi Kararları, Fon Kodu: 10-9-0-0, Kutu No: 105, Dosya No: 330, Sıra No: 1 (15 Ekim 1961)

2. Resmi Yayınlar

T.C. Resmi Gazete

3. Gazeteler

Edirne

Edirne'nin Sesi

Hürriyet

Milliyet

Meriç

Trakya

Uzunköprü'nün Sesi

Yeni Edirne

4. Kitaplar

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, Hil Yayınları, 2010.

Arslan, Zühtü: **Türk Parlamento Tarihi (1957-1960)**, Cilt: III, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2011.

Aslan, Zehra: **Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri-I**, İstanbul, Libra Kitap, 2017.

Aydın, Suavi-Taşkın, Yüksel: **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Dursun, Davut: **27 Mayıs Darbesi Hatıralar/ Gözlemler/ Düşünceler**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2002.

Öztürk, Kazım: **Parlamento Tarihi (1950-1954)**, Cilt: 7, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998.

_____ : **Türk Parlamento Tarihi (1954-1957)**, Cilt: II, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2000.

TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü: **TBMM Albümü 1920-1980**, Cilt: II, 1950-1980, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Ankara, İletişim Yayınları, 2002.

5. Tezler

Keskin, Yusuf Ziya : **27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 21 Mart 1971 Muhtırasının Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.

6. Makaleler

Akıncı, Abdulvahap: "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İBFF Dergisi**, Nisan 2014, ss. 55-72.

Kuru, Hanife: "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi: İktidar-Muhalefet İlişkileri," **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, İzmir, 1998, ss. 243-260.

7. İnternet Kaynakları

<http://www.milliyet.com.tr/anitkabir-e-gomulen-hurriyet-gundem-2252302/> (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017).

CHP İKTİDARINDA TÜRK BALIKÇILIK SEKTÖRÜNE YÖNELİK FAALİYETLER (1923-1950)*

Serkan TUNA**

Özet

Osmanlı Devleti'nden önemli problemlerle devralınan balıkçılık sektörünün canlandırılabilmesi için CHP iktidarında çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu faaliyetlerin içerisinde yeni bir su mahsulleri kanunu çıkarılması ayrı bir öneme sahip olduğundan, bu konu tüm CHP iktidarı boyunca güncelliğini korumuştur. Bu çerçevede, 1923-1938 döneminde, sektöre yönelik çeşitli kararlar alındığı gibi 1-7 Aralık 1936 tarihleri arasında ilgili tarafların katılımıyla bir Balıkçılık Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede, İktisat Vekâleti'nin hazırladığı su mahsulleri tasarısı kabul edilmesine karşın tasarının yasalaşması mümkün olmamıştır. Aynı şekilde, 1937 yılında kurulan Denizbank da verimli çalışmadığı gerekçesiyle 1939 yılında kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı sürecinde, balıkçılığı desteklemek için bazı önlemler alınmışsa da bunlar yeterli olmamış ve su mahsulleri kanunu da çıkarılamamıştır. Savaş sonrasında ise, balıkçılığın hükümet desteğinin yanı sıra Marshall Planı'ndan alınacak yardımla geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda çeşitli faaliyetler yürütülmesine karşın, sektörün en büyük beklentisi olan su mahsulleri kanunu bu dönemde de çıkarılamamıştır. Bu nedenle, balıkçılığa ilişkin CHP iktidarında atılan adımların yetersiz kaldığını ve kısmen sonuç verdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Balıkçılık, Balıkçılık Kongresi, Su Mahsulleri, CHP, Denizbank, Marshall Planı.

* Bu makale, 2004 yılında "Balıkçılık Kongresi (1-7 İlkun 1936)" ismiyle yayımlanmış olan çalışmanın, başta arşiv belgeleri olmak üzere ulaşılan yeni kaynaklar çerçevesinde kaynakça ve içerik olarak genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

E-mail: serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 28.06.2017

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 24.09.2017

Abstract

ACTIVITIES RELATED WITH THE TURKISH FISHERY SECTOR DURING CHP GOVERNMENT (1923-1950)

Various activities were carried out during CHP (Republican People's Party) government in order to revitalize the fishing industry which had been taken over from the Ottoman State with significant problems. This issue was kept up-to-date throughout the entire CHP government, as it was important to introduce a new fisheries law among these activities. In this framework, during the period of 1923-1938, various decisions were made for the sector and a Fishery Congress was organized with the participation of the related parties between December 1st and 7th 1936. In this congress, even though the draft of fisheries prepared by the Ministry of Economy was accepted, it was not passed into law. Similarly, Denizbank, which had been established in 1937, was liquidated in 1939 on the grounds that it could not work efficiently. In the course of World War II, some measures were taken to support fishery, but they were not sufficient and the fisheries law was not enacted either. After the war, the fishery was planned to be developed by government support as well as the aid from the Marshall Plan. Despite the fact that various activities were carried out in this direction, the fisheries law, which was the greatest expectation of the industry, was again not enacted in this period. For this reason, it is possible to say that the steps regarding fishery during the CHP government were inadequate and partly successful.

Key Words: *Fishing, Fishery Congress, Fisheries (Seafood), CHP (Republican People's Party), Denizbank, Marshall Plan.*

Giriş

Balıkçılık, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye açısından her zaman önemli bir sektör olmuştur. Bunun gerisinde, balıkçılığın bir ihracat değeri taşıması kadar, birçok aile açısından geçim kaynağı oluşturması ve toplumun et ihtiyacını karşılamada önemli bir seçenek teşkil etmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte, Cumhuriyet ilan edildiğinde, bünyesindeki sorunlar nedeniyle balıkçılık sektörü oldukça atıl bir durumdadır. Bu açıdan, CHP iktidarı döneminde, balıkçılık sektörünün geliştirilerek potansiyelinin kullanılabilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu çalışmada, 1923-1950 döneminde iktidarda bulunan CHP yönetiminin balıkçılık konusundaki çalışmaları incelenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle sektöre yönelik 1920 ve 1930'larda yapılan düzenlemeler ile çeşitli kişi ve kurumların hazırladığı raporlar ele alınmış ve ardından alanında ilk olma

özelliğini taşıyan ve sektöre ilişkin çözüm önerilerini somutlaştıran Balıkçılık Kongresi incelenmiştir. Son olarak, Balıkçılık Kongresi kararlarından sonraki evrede uygulanan politikalar değerlendirilerek, CHP'nin faaliyetleri üzerinden Türk balıkçılığının 1950 yılında geldiği nokta belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Balıkçılık Sektörüne Yönelik İlk Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nde balıkçılık sektörünün temel sıkıntılarını, yasal alandaki eksiklik başta olmak üzere mali ve teknik konulardaki yetersizlik ve satış aşamasındaki aksaklıklar olarak özetlemek mümkündür. Bu dönemde, çeşitli avlanma teknikleri kullanılmakla birlikte sektörün teknik kapasitesi ileri düzeyde değildir.¹ Diğer taraftan, sektör nizamnameler yoluyla yönlendirilmeye çalışılmakta ve bu süreçte mali kaygılar ön plana çıkmaktadır. Bunun gerisinde, Osmanlı borçlarının ödenmesi amacıyla 1881 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılan gelirler arasında İstanbul ve civarı balık avı vergi gelirinin yer almasının da önemli bir payı bulunmaktadır.²

Bu çerçevede Osmanlı döneminde çıkarılan çeşitli nizamnameler mevzuat açısından öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, 1871 yılında çıkarılan Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de Midye ve İstiridye İhracı Hakkındaki Nizamname'dir. Burada istiridye alanları dokuz bölgeye ayrılırken, bu bölgelerde sadece sahipleri veya ondalıkçılarıyla balıkthane tarafından kendilerine izin belgesi verilmiş olanlar avlanabilecekti.³ Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasından sonra 1882'de çıkarılan Dersaâdet ve Tevâbii Balıkhâne İdaresine Dâir Nizamname'de, İstanbul Balıkhanesi ile ona bağlı kurumlar hakkında hükümler getirilmiştir. Buna göre, balıkçılıkla uğraşanlar mesleklerini yapabilmek için belirli bir harcı Balıkthane İdaresi'ne ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Bunun dışında, İstanbul ve çev-

¹ Bu konuda bilgi için Bkz.: Selim Somçağ, "Balıkçılık", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s.18-21; Faruk Doğan, "Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)", **Tarih Okulu**, Sayı: X, Mayıs-Ağustos 2011, s. 39-54.

² A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178-1978, Derya Matbaası, 1978, s. 281. İlgili verginin toplanabilmesi için Düyûn-ı Umûmiye'ye bağlı olarak bir Balıkthane Nezareti kurulmuştur. (Somçağ, **a.g.m.**, s. 18.)

³ Karekin Deveciyan, **Türkiye'de Balık ve Balıkçılık**, Çeviren: Erol Üyepazarcı, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2006, s. 454. Nizamname için ayrıca Bkz.: **Düstur**, 1. Tertip, Cilt: 2, 15 Safer 1290/14 Nisan 1873, s. 609.

resinde avlanıp balıkhaneye getirilen ya da balıkhaneye bağlı kıyı bölgelerde avlanan balıklardan alınacak resim ve harçlar belirlenmiştir. Balıkhaneye getirilen balıklar açık arttırmayla satılacak ve buna katılacak herkes yaptığı işlemin büyüklüğü oranında bir bedel ödeyecekti.⁴ Dolayısıyla sözü edilen iki nizamnamede bir iki hüküm dışında ağırlıklı olarak mali kaygılar öne çıkıyordu.⁵

Aynı yıl kabul edilen 52 maddelik Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi ise gerek tüm sektörü düzenleyen içeriği, gerekse Cumhuriyet dönemi mevzuatına uzun bir süre kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nizamnameyle deniz ile orman ve diğer arazilerdeki avcılık konusuna yönelik hükümler getirilmişti. Bu hükümlerde, mali ilkeler ağırlık taşımakla birlikte doğa varlıklarının korunmasına yönelik çağdaş yaklaşımlar da söz konusuydu.⁶ Bu çerçevede, deniz ürünlerini avlayacak kişilerin buldukları yerlerin görevlilerinden bir ruhsatname almaları zorunlu tutulmuştur. Balıkçıların adına verilecek ve bir mali yıl için geçerli olacak ruhsatnamelerin ücreti yarım mecdiye olarak belirlenmişti. Bunun dışında tuzlu su balıklarından %20, tatlı su balıklarından ise %10 oranında vergi alınacaktı. Mali hükümlerin yanı sıra balık neslinin korunmasına yönelik hükümler söz konusuydu. Buna göre, çeşitli sebeplerle balık avı ve tüketiminin yasaklandığı dönemlerde avlanmaya devam edenlerin balık avlama araçlarına el konulacak ve bir çeyrek lira ile bir lira arasında para cezasına çarptırılacaklardı. Av yasağı süresince balık satışı da yasaklanmış ve buna uymayanlar için para cezası getirilmiştir. Bunun yanı sıra, av araçları dışındaki yöntemlerle balık avlamaya çalışarak balık

⁴ Deveciyan, **a.g.e.**, s.447-451. Ayrıca bkz.: **Düster**, 1. Tertip, Cilt 5, Zeyl: 3, s. 113-118.

⁵ Bekir Koç, “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler”, **OTAM**, Sayı: 19, 2006, s. 275-276. Bu konuda ayrıca bkz.: Balıkçı Kalender, “Balıkçılık”, **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7; İsmail Özkul, “Balıkçılığımızın Geliştirilmesi Dâvası”, **Türk Ekonomisi**, Yıl: 4, Sayı: 41/42, Kasım/Aralık 1946, s. 302. Cumhuriyet döneminde de devam eden bu nizamnamelerdeki bir diğer sorun, artık ülke sınırları içerisinde yer almayan Trablus, Şam ve Aden’in de isimlerinin geçmesiydi. (Balıkçılık Kongresi Toplanıyor”, **Ulus**, 14 Sontesrin 1936, s. 1; “Ankara’da Yakında Balıkçılık İçin Bir Kongre Toplanıyor”, **Tan**, 17 2’nci Teşrin 1936, s. 2.)

⁶ Koç, **a.g.m.**, s. 278-280. Nizamname için ayrıca Bkz.: Süleyman Arısoy, “Türkiye Balıkçılık Kanunu”, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Bülteni**, Yıl: 5, Sayı: 52-53-54, Nisan-Mayıs-Haziran 1962, s. 68-69. Kesin geliş-gidiş tarihleri belli olmayan Lübbert isimli bir uzman, 1916 yılında, içerisinde dikkate değer bilgiler yer alan bir balıkçılık raporu hazırlamıştır. (**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948.)

nesline zarar vereceklere para cezası öngörülmüş ve kimyasal yollarla balık avlayıp halkın sağlığını tehdit edenlere de para ve hapis cezaları getirilmiştir.⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Osmanlı döneminden kalan mevzuat üzerinde bazı değişikliklere gidilmekle birlikte, bunlarda sektörü kapsamlı bir şekilde ele almaktan çok geçmişte olduğu gibi mali kaygılar ön plandadır. Diğer taraftan, bu süreçte balıkçılığa ilişkin çeşitli raporlar hazırlanarak sektörün mevcut durumu ile problemleri ortaya konulmuş ve somut çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra sektöre yönelik ilk kanun 6 Nisan 1924 tarihlidir. Bu kanunla, Türkiye Cumhuriyeti içerisinde deniz mahsulleri avcılığı yapacak olan Türk vatandaşları için bir yıl geçerli olmak üzere deniz avcılığı ruhsatı tezkerelerinin verileceği belirtilmiş ve harç miktarı 3 kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1882 yılında çıkarılan iki nizamnamede yer alan ve oranları %20 ve %10 olarak belirlenen resimlere de %1 oranında zam yapılmıştır. Bunun dışında, Dersaadet ve Tevabii Balıkxane İdaresi'ne yönelik nizamnamede yer alan tezkere harçları on, gümrük resmi ise iki katına çıkarılmıştır. Balıkxane yönetiminde satılan her çeşit deniz ürününün değeri üzerinden de toplam %24 resim alınacak ve geriye kalan miktar satışın bitmesinin ardından başka hiçbir harca tabi olmadan balıkxane tarafından bayiye teslim edilecekti. Son olarak, balıkçı kayıklarından liman idareleri ve belediyeler tarafından hiçbir şekilde resim alınmayacağı hükme bağlanmıştır.⁸

Bu dönemde, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı İstanbul İktisadi Komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmış ve burada balıkçılık konusuna da yer verilmiştir. Raporla, İstanbul'un balıkçılık açısından çok zengin bir kaynağa sahip olduğu belirtilmekle beraber, o güne kadar sektörün bilimsel bir şekilde incelenmediği vurgulanıyordu. O gün itibariyle Boğaziçi ve Marmara'da mevcut bulunan ve sayıları otuzu geçen dalyanlar verimli bir şekilde kullanılmıyordu.

⁷ Deveciyan, a.g.e., s. 437-441.

⁸ "Kanunlar", **Resmî Ceride**, Sene: 2, Numara: 69, 26 Nisan 1340/1924, s. 4-5. Milli Mücadele döneminde kabul edilen bir kanunla, Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'nde yarım mecdiye olarak belirlenmiş olan deniz avcılığı tezkeresi 200 kuruşa, tatlı su balıklarından %10 oranında alınmakta olan vergi de %20'ye çıkarılmıştı. **TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, Devre: I, Cilt: 19, 27. İctima, 15.4.1338, s. 184-187; **TBMM ZC**, Devre: I, Cilt: 19, 28. İctima, 16.4.1338, s. 201.)

Buraların verimli bir şekilde işletilebilmesi için birkaç sene yeterli balık çıkmasa bile aynı güçle çalışabilecek müteşebbislere ihtiyaç vardı. Ayrıca balıkçılık yöntemlerinde de çözülmesi gereken problemler söz konusuydu. Sektördeki bir diğer sorun ise, mücadele nedeniyle balıkçıların sayısındaki azalmaydı. O gün yarısı Müslüman yarısı da gayrimüslim olmak üzere balıkçılıkla uğraşan tahminen 15 bin kişi bulunmaktaydı ve bu yetersiz sayının alınacak önlemlerle artırılması gerekiyordu. Bunun önemli yollarından biri de balıkçılığa itibar kazandırmaktı. Bunun yanı sıra balıkçıların bilgileri zenginleştirilmeli, modern balıkçılık aletleri temin edilmeli ve tuzlamayı teşvik etmek için ihraç sırasında tuz resmi iade edilmeliydi.⁹

Balıkçılık sektörüne yönelik ikinci düzenleme 18 Ocak 1926 tarihlidir. Bu kanunla balıkların korunması konusunda Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'ne bir ek yapılmış ve deniz, göl ve derelerde dinamit ve benzeri bomba atarak ya da geceleri kuvvetli ışık yayan araçlar ile zıpkın kullanarak balık avlamak yasaklanmıştır. Bu eylemi gerçekleştirenler içinse para ve hapis cezaları getirilmiştir.¹⁰ Aynı yıl sektörü ilgilendiren bir diğer önemli bir gelişme Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesidir. 19 Nisan 1926'da kabul edilen bu kanunun 3. maddesiyle, Türk karasuları dâhilinde balık, istiridye, midye, sünger, inci, mercan, sedef gibi ürünlerin çıkarılması hakkı sadece Türkiye vatandaşlarına tanınmıştır.¹¹

Aynı yıl, İstanbul Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü tarafından hazırlanan yıllıkta balıkçılık sektörünün sorunları yer bulmuştur. Burada, balıkçılığın önemli bir potansiyeli bulunmasına karşın özellikle %24 oranındaki yüksek verginin balıkçıların şevkini kırıp üretimi azalttığı vurgulanıyordu. Bu probleme balıkçılığın çağdaş bir altyapıya sahip olmaması da eklendiğinde bu alanda istenen ivme yakalanamıyordu. Müdürlük tarafından sunulan ayrıntılı raporda ise; İstanbul ve civarındaki balıkçılığın çeşitli yöntemlerle yapıldığı kaydedildikten

⁹ **Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisad Komisyonu Tarafından Tanzim Olunan Rapor**, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, 1341/1925, s. 83-86. Raporun Türkçe çevirisi için Bkz.: **Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu**, Çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Ekrem Karayılmazlar, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2006, s. 100-103.

¹⁰ "Kanunlar", **Resmî Ceride**, Sene: 4, Numara: 284, 30 Kânun-ı sani 1926, s. 919; Arısoy, **a.g.m.**, s. 70.

¹¹ **TBMM ZC**, Devre: II, Cilt: 24, 87. İçtima, 19.4.1926, s. 145-146.

sonra, ülkedeki balıkçılığın ilkel bir düzeyde olduğu ifade edilerek bunun nedenleri üzerinde duruluyordu. Bunların başında, balıkçılıkla ilgili olanların daha önce Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından desteklenmemesi geliyordu. Sektörün canlanabilmesi içinse sermaye yetersizliği ile balık aletlerinin yurt dışından ithalinde yaşanan problemlerin giderilmesi, mübadil olanların yerine gelenlerin Marmara balıkçılığı konusunda çok istekli davranmamaları nedeniyle ortaya çıkan sorunun çözümlenmesi, fazla balıkları depolayacak soğuk hava depolarının temin edilmesi, balıkhanenin gerek bulunduğu yer gerekse durumu açısından modern bir hale getirilmesi, tüm İstanbul balıkçılarının emeklerini değerlendirecek bir anonim şirket kurulması ve son olarak çok yüksek görülen verginin indirilmesi gereğine işaret ediliyordu.¹²

Balıkçılığa ilişkin 1920'lerdeki son düzenleme 22 Nisan 1926 tarihli kanundur. Bu kanunla, daha önceki nizamnamelerin bazı maddeleri değiştirilmiş ve yukarıdaki raporda da sözü edilen vergide indirimde gidilmiştir. Buna göre; Türkiye sınırları dâhilindeki dalyanlardan askerî durumlar istisna olmak üzere, üç yıl boyunca işletilmeyenler Hazine'ye geçecekti. Bunun dışında, 6 Nisan 1924 tarihli kanunla 3 kuruş olarak belirlenen deniz avcılığı ruhsat tezkereleri harcı 100 kuruşa yükseltilmiştir. Aynı kanuna göre %20 ve %24 olarak alınmakta olan resim ile tatlı su balıklarından alınan %11'lik resim oranı ise %12 olarak yeniden belirlenmiştir.¹³ Böylece %24 oranında belirlenmiş olan vergide %50 düzeyinde bir indirimde gidilerek sektöre mali bir rahatlama getirilmek isteniyordu.

1928 yılına gelindiğinde, sektörün ihtiyaçlarını karşılamak üzere balıkçılığın yoğun olduğu Marmara Adası'nda Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak Balıkçılık Mektebi açılmıştır. Bu mektep 1930 yılında İktisat Vekâleti'ne devredilecektir.¹⁴ Ancak yine 1928 yılında İs-

¹² **Yıllık Türk Deniz Ticareti**, Yıl: 1, Sayı: 1, İstanbul Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti, 1926, s. 194, 210-214. Bu Yıllık içerisinde yer verilen Balıkçılar Cemiyeti'nin hazırladığı raporda da, balıkçılık esnafına maddi destek sağlanması, deniz mahsullerinin yurt dışına ihracı için soğuk hava depoları, konserve fabrikaları ve balık fiçi imalathaneleri kurulması gibi öneriler ön plana çıkıyordu. (s. 209)

¹³ "Kanunlar", **Resmî Ceride**, Sene: 4, Numara: 361, 2 Mayıs 1926, s. 1215; Arısoy, **a.g.m.**, s. 69-70. %24 oranındaki resmin indirilmesi konusunda ayrıca Bkz.: **BCA**, Yer No: 1452-14-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 1927; Özkul, **a.g.m.**, s. 300.

¹⁴ **BCA**, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948; Özkul, **a.g.m.**, s. 300. Mektep Müdürü Kemal Bey'in açıklamasına göre, Balıkçılık Mektebi 1929 yılı so-

tanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan ve Türk deniz ticaretinin durumunu gösteren raporda, dönem içerisindeki faaliyetlere karşın balıkçılığın durumunun iyi olmadığı ifade ediliyordu. Raporda; ülke sanayisinin en önemlilerinden biri olarak balıkçılık gösterilmesine ve ülke kaynaklarının bu konuda son derece bol olduğu belirtilmesine rağmen, sektörün yakın dönemde yaşanan savaş probleminin de etkisiyle ekonomik, toplumsal, gıda ve sağlık yönlerinden çok geri kaldığı vurgulanıyordu. Nitekim o gün için kayık, ağ, dalyan ve oltayla yapılan balıkçılık tamamen ilkel bir düzeyde olup balık servetinden yararlanılmasını engelliyordu. Bu açıdan balık çeşitlerini iyi bir şekilde araştırmanın yanı sıra balık tutulmasıyla nakliyatını kolaylaştıracak teknoloji oluşturulmalıydı. Aynı şekilde balıkxane de modern bir hale dönüştürülmeliydi. Bunun dışında, son günlerde Ticaret Vekâleti'nin balıkçılık işleriyle ilgilenmesi söz konusu olduğu ifade edilerek genel bir proje ve program ile hareket edilmesinin önemine dikkat çekiliyordu. Bu çerçevede balıkçı kooperatiflerinin kurulması, balıkçılık mektebiyle kurslarının açılması, balıkçılık kanunu hazırlanması, az faizli ya da imkân olduğu takdirde faizsiz ve uzun vadeli kredi sağlanması ve balıkçılık aletlerinin gümrük resminden muaf tutulması önerileri getiriliyordu.¹⁵

2. Devletçilik İlkesinin Kabulü ve Balıkçılığa Yönelik Yeni Düzenlemeler

1930'lara gelindiğinde, devletçilik ilkesinin de etkisiyle sektöre yönelik daha kapsamlı politikalar üretilmeye çalışılacak ve Balıkçılık Kongresi bu değişimin önemli bir adımı olacaktır. Aralık 1936'da düzenlenecek olan bu kongreye kadar olan gelişmelere bakıldığında, mevzuata yönelik adımların yanı sıra araştırma faaliyetleri için yabancı uzmanlar hizmete alınarak bu uzmanların da içerisinde yer

nuna doğru eğitime başlamıştır. Eğitim konusunda Balıkçılar Cemiyeti'nin isteği dikkate alınarak 15 yaşında ve ilköğrenim görmüş sahil bölgelerindeki çocuklar mektebe kabul edilmişlerdi. Bkz.: "Balıkçılık Mektebi", *Cumhuriyet*, 8 Kânunusani 1930, s.2. Mektebin kuruluşu ve çalışmaları hakkında ayrıca bkz.: Kemal Bayrakçı, "Marmara Balıkçılık Mektebi", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 2, Cilt: 4, Sayı: 38, 1 Temmuz 1941, s. 8; Kemal Bayrakçı, "Marmara Balıkçılık Mektebi [2]", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 2, Cilt: 4, Sayı: 39, 16 Temmuz 1941, s. 12,19.

¹⁵ *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından 1928 Senesi Kongresi'ne Tevdi Olunan Türkiye Deniz Ticaretinin Vaziyet-i Hazırası Terakki Çareleri Hakkında Rapor*, İstanbul, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret-i Bahriye Şubesi, Cumhuriyet Matbaası, 1928, s. 172-176.

aldığı çeşitli kişi ve kuruluşlarca raporların hazırlandığı, II. Sanayi Planı'nda balıkçılık yatırımlarının planlandığı ve yeni bir su mahsul-leri projesinin meydana getirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda 1930 yılında hazırlanan ancak yürürlüğe girmeyen 69 maddelik İktisat Programı'nın 38. maddesinde, balıkçılık ve her türlü deniz üretiminin her şekilde teşvik ve himayeye layık olduğu ve bu konunun ülkenin önemli bir üretim istikameti olduğu vurgulanıyordu.¹⁶ Aynı yıl, Ekonomi Bakanlığı tarafından balıkçılık da dâhil olmak üzere tüm ürünlerin teşkilatlandırılması yolunda bir karar alınmış ve balıkçılık teşkilatını kurmak üzere Estonya'nın Ankara Başkonsolosu Veberman Ekonomi Bakanlığı Balıkçılık Müşavirliği'ne getirilmiştir.¹⁷

1930 yılı içerisinde hazırlanan raporlarda da balıkçılık sektörünün sorunları ve çözüm önerileri gündeme getirilmiştir. Bunlardan ilki, 22-30 Nisan 1930'da Ankara'da düzenlenen Sanayi Kongresi'ne sunulan raporlardır. Kongreye katılan İhsan Celal tarafından hazırlanan konserve sanayii hakkındaki raporda, ülkede bilimsel balıkçılık teşkilatının kurulması halinde balık konserveciliğinin gelişeceği ve böylece ithalatın bitmesinin dışında milyonlarca kutu ihracatın da söz konusu olabileceği kaydediliyordu.¹⁸ Balıkçılık sektörünü esas

¹⁶ "Millî İktisat Programı Meclise Verildi", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1930, s. 4. Bürokratik çevreler tarafından Şakir Kesbir Planı olarak da adlandırılan İktisadi Program Türkiye'nin bu konudaki ilk çalışması olması açısından önemlidir. Bu konuda Bkz.: İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları", **Cumhuriyetin Harcı-Kökten-ci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 163-180.

¹⁷ Özkul, **a.g.m.**, s. 300. İstanbul Ticaret Sanayi Odası Balıkçılık Komisyonu üyesi Mehmet Ali Nasfet'in verdiği bilgiye göre; Veberman Ankara Türk Ocağı'nda balıkçılığın önemi hakkında bir konferans vermiş ve bu alanda görev almak için kendisi müracaatta bulunmuştur. Bu müracaatının kabul edilmesiyle birlikte Veberman üç senelik bir sözleşmeyle Balıkçılık Müşavirliği'ne getirilmiştir. (Mehmet Ali Nasfet, "Balıkçılığımızın İnkişafı Nasıl Olmalıdır?", **Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt: 47, No: 8, Ağustos 1930, s. 470.) Ancak Veberman, İktisat Vekâleti tarafından verilen emir ve talimat çerçevesinde hareket etmediği gerekçesiyle 1932 yılı nisan ayında görevden alınmıştır. (BCA, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948; **Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomik Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor**, Ankara, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Seri: 2, Sayı: 1, 1935, s. 95; "Balıkçılık Müttehassısının İşine Nihayet Verildi", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1932, s. 3.) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1931 yılı kongresinde de, Veberman kastedilerek kendisinden beklenen faydanın elde edilemediği vurgulanmıştı. ("Balıkçılığımızın İnkişafı Tedbirleri Hakkında Rapor", **1931 Oda Kongresi Kararları**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1931, s. 4.)

¹⁸ **1930 Sanayi Kongresi-Raporlar Zabıtlar**, Ankara, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

alan raporda ise, ülke sahillerinin her şekilde balık tutmaya elverişli olduğu hatırlatıldıktan sonra eldeki ilkel araçlarla fazla miktarda balık tutabilmenin ancak coğrafi durumun olanaklarıyla mümkün olduğu belirtiliyordu. Dolayısıyla ülkenin balıkçılık potansiyelinden yararlanılamamakta ve çıkarılan balıklar satılamamaktaydı. Nitekim 14 milyonluk Türkiye nüfusunun ancak 2 milyonu balık tüketmekteydi. Bu açıdan halkın balık tüketimine alıştırılması öncelikli bir konuydu. Bunun için balık fiyatlarının ucuzlatılması, gerekli propagandanın yapılması ve orduda, okullarda, hapishanelerde ve hastanelerde bulunanlara balık verilmesi düşünülebilirdi. Buralardaki kişilere haftada bir defa balık verilmesi tüketim alışkanlığı doğuracaktı. Sektörün canlanmasının bir diğer önemli koşulu olan taze balık miktarını artırabilmek için konservecilik geliştirilmesi ve tuzlu balıkların iyi işlenmesi gerekiyordu. Balık fiyatlarını düşürebilmek içinse bilimsel balık avcılığını yaygınlaştırmaya yönelik politikalar hayata geçirilmeliydi. Ayrıca balıkçıların kabzımalların elinden kurtarılması ve balıkçılık aletlerinin gümrük vergisinden muaf tutulması da önemli başlıklar arasındaydı. Ancak tüm bunların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını önleyen en önemli yasal engel uzun bir süre önce kabul edilip halen uygulanan Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'ydi. Birçok sorunu barındıran bu nizamname bilimsel balıkçılığın ihtiyaçlarına da cevap veremiyordu.¹⁹

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından bu dönemde de balıkçılık sektörüne yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede sektör içerisindeki 25 kişi ve kuruluşa balıkçılığın sorunları hakkında bir anket gönderilmiş ve bunlardan 12'si cevap vermiştir. Ayrıca

Umum Merkezi, t.y., s. 173.

¹⁹ A.e., s. 679-681. Hazırlanan raporların tartışıldığı oturumda da balıkçılık konusu gündeme gelmiştir. Konserve sanayii encümeninin hazırladığı rapora ilişkin oturumda konuşan Cevdet Bey, balıkçılık konusunda gerekli araştırmaların olup olmadığı sorusunu yöneltmiş ve ilgili raporda bu konunun açıklanmadığını söylemiştir. Raporu hazırlayan İhsan Celal Bey cevaben, ilgili raporun bir özet olarak kaleme alındığını söylediikten sonra bilimsel balıkçılıktaki eksikliklerin konserve sanayiinin gelişimine engel olduğu görüşünü tekrarlamıştır. Bu açıklamanın ardından tekrar söz alan Cevdet Bey, balıkçılığın durumunun çok geri olduğunu ifade ederek, Balıkçılık Mektebi girişiminin olumlu olduğunu kaydetmiş ve balıkçılık sektöründen faydalanılması gereğine işaret etmiştir. Bunun üzerine İhsan Celal Bey, Balıkçılık Mektebi'nin henüz başlangıç aşamasında olduğunu belirterek, yurt dışından gelen uzmanların Türkiye'de balık konserve sanayii için zamanın erken olduğunu söylediklerini aktarmış ve son olarak kısa bir zamanda bu sanayinin kendiliğinden ortaya çıkacağını ifade etmiştir. (s. 748-750.)

bazı uzmanlar anket soruları dışında da görüşlerini ifade etmişlerdir. Tüm bunların sonucunda, sektör içerisinden daha önceki taleplere benzer şekilde destek beklentisi ortaya konmuştur.²⁰ Bunun dışında, yine İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından 26 maddelik bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, tutulan balıkların denize dökülmesini önlemek için nakliyatta kullanılmak üzere soğuk hava depolarının kurulması, üretim ve ihracat açısından vergi kolaylığı sağlanması, ülkenin balık zenginliği nedeniyle balıkların avlanmasına özel durumlar dışında bir engel konulmaması, Marmara Adası'ndaki Balıkçılık Mektebi'nin Maarif Vekâleti'nden alınarak İktisat Vekâleti'ne bağlanması, devlet ve özel müteşebbislerin katılımıyla balık konserveciliğine yönelik büyük bir şirket kurulması, hükümetin sektöre yönelik bir karar almadan önce Balıkçılar Cemiyeti'nin görüşlerini alması ve gerek eski düzenlemeler gerekse Avrupa'daki mevzuat dikkate alınarak ve balıkçıların katılımı sağlanarak bir balıkçılık kanunu hazırlanması hükümleri öne çıkmaktadır.²¹

Bu süreçte ve sonrasında balıkçılık sektörünü ilgilendiren en önemli gelişme ise, 1931 CHF Kurultayı'nda kabul edilen devletçilik ilkesidir. Bu ilkeye göre, özel sektör esas alınmakla birlikte ülkeyi en kısa zamanda refaha ulaştırabilmek için özellikle iktisadi konularda devlet etkin olacaktı. Programın iktisat başlığı içerisinde yer alan 12. maddesinde ise balıkçılık ve süngerciliğe önem verileceği kaydediliyordu.²²

²⁰ “Balıkçılığımız Hakkında Rapor”, **Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No 11, Teşrinisani 1930, s. 578-583.

²¹ “Balıkçılığımızın İnkışafı Tedbirleri Hakkında Rapor”, **1931 Oda Kongresi Kararları**, s. 4-7. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Balıkçılık Komisyonu üyelerinden Mehmet Ali Nasfet tarafından da çeşitli çözüm önerileri kaleme alınmıştır. Kendisi Veberman'ın yönetici olarak atandığı Balıkçılık Müşavirliği'nin kurulmasını olumlu bir adım olarak değerlendirmekle beraber, öncelikli yapılması gerekenleri tüm idari işlerde olduğu gibi balıkçılık için de resmî bir yönetim mercii meydana getirmek, yapılacak işlerin çerçevesini bir program dâhilinde saptamak ve tüm su ürünlerinin kapsamlı bir incelemesini yapmak olarak sıralıyordu. Ona göre, balıkçılık programının içerisinde eğitim ve bilim, idare, işletme ve ticaret ve sanayi başlıkları yer almalıydı. (Mehmet Ali Nasfet, “Balıkçılığımızın İnkışafı Nasıl Olmalıdır?”, s. 469-473.) Bu süreçte balıkçılığın durumu hakkında konuşan Balıkçılar Cemiyeti Başkanı da, hükümetin desteğine duyulan ihtiyacı şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Balıkçılığımızın inkışafını temin için bilhassa muhtaç olduğumuz sınaî teşkilat bugünkü balıkçı sermayesi ile kurulamaz. Hükümet sermayesi ve yardımı ister.*” (“Balıkçılık”, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1930, s. 2.)

²² **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s. 31-32,34.

1931 yılında, balıkhanelerdeki işleyişi daha kolay ve düzenli bir hale koyabilmek amacıyla Su ve Kara Av Vergileri Umumî Talimatnamesi yürürlüğe sokulmuştur. Ancak bu talimatnamede, 1882 yılında çıkarılan Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi esas alındığından,²³ daha önceki mevzuatlar gibi vergi konusunun ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.²⁴ Yine 1931 yılındaki önemli bir gelişme Baltalimanı'nda Su Mahsulleri ve Avcılık Şubesi Müdürlüğü'ne bağlı olarak bir Balıkçılık Enstitüsü kurulmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte, Marmara Adası'ndaki Balıkçılık Mektebi de enstitü bünyesine alınmıştır.²⁵ Balıkçılık Enstitüsü'ne Veberman müdür olarak tayin edilirken, uluslararası şöhrete sahip İngiliz balıkçılık uzmanı Dr. Simpson da bir sözleşmeyle İstanbul'a getirilmişti.²⁶ Ayrıca hidrograf olarak Dr. H. Müller, biyolog olarak Dr. O. Lissner ve konserve teknoloğu olarak W. Bush da istihdam edilmişlerdi.²⁷ Ancak tüm çabalara karşın enstitünün çok başarılı çalışmalar yürütemediği anlaşılmaktadır.²⁸

Balıkçılık konusu, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1931 yılındaki kongresinde bir kez daha yer bulmuştur. Sektör için 1930 yılında 26 maddelik kapsamlı bir rapor hazırlandığı dikkate alınarak, süratle yapılması öngörülen dokuz maddelik bir liste hazırlanmıştır. Bu liste Oda Encümeni tarafından incelendikten sonra sekiz maddeye düşürülmüştür. Buna göre, öncelikli talep balıkhanenin modern bir hale getirilmesidir. Bunun dışında, balık nakliyat araçlarının yeterli olmaması nedeniyle başkent Ankara'da taze balık bulunama-

²³ **Su ve Kara Av Vergileri Umumî Talimatnamesi**, T.C. Maliye Vekâleti Varidat Umum Müdürlüğü, 1931, s. 3-36.

²⁴ Özkul, **a.g.m.**, s. 303.

²⁵ **A.e.**, s. 300.

²⁶ **BCA**, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948; Özkul, **a.g.m.**, s. 301.

²⁷ R. Woltereck, **Türkiye Balıkçılık İşlerinin İstikbali ve Balta Limanında Devlet Balıkçılık Enstitüsü**, Ankara, Köyöğretmeni Basımevi, 1936, s. 4.

²⁸ **BCA**, Yer No 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih 29.06.1948. Veberman'ın isteği üzerine 1931 yılında "*Balık gemisi*" satın alınmış ve Dr. Simpson tarafından bu gemi aracılığıyla araştırmalar yürütülerek raporlar hazırlanmıştır. Ancak Veberman yabancı uzmanların çalışmaları hakkında olumsuz görüş bildirirken, müfettiş raporlarında ise Veberman işe düzenli bir şekilde gelmeyecek tüm zamanını kendi işlerine ayıran bir kişi olarak gösterilmiştir. Bu olumsuzlukların da etkisiyle Balıkçılık Enstitüsü 1936 yılında kapatılarak eşya ve malzemesi ödeneğiyle birlikte Yüksek Deniz Ticaret Mektebi'ne devredilmiştir. (**BCA**, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948) Enstitünün 1933 yılına kadar olan faaliyetleri için ayrıca Bkz.: **Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyet Hayatı 1923-1933**, T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası, 29 Teşrinievvel 1933, s. 182-184.

dığına işaret edilerek bu eksikliğin giderilmesi isteniyordu. Ayrıca balıkçılığa özgü kredi teşkilatının kurulması, vergi kolaylıklarının sağlanması, balıkçılık mevzuatının belirlenmesi için resmî ve daimi bir komisyon kurulması ve bu komisyonda özel ve resmî yetkililerin de yer alması gerekiyordu.²⁹

1930'lu yıllarda hazırlanan raporların önemli bir kısmı da yabancı uzmanlara aittir. Bu bağlamda Veberman tarafından 1931-1932'de çeşitli başlıklara ilişkin altı rapor hazırlanırken, Viyana Tabiat Tarihi Müzesi Muhafızı Pitshman tarafından 1931 yılında Türk göllerine yönelik bir inceleme raporu sunulmuştu. İskoçyalı usta bir balıkçı olarak nitelendirilen ve 1931-1932 arasında balık gemisinde çalışmış olan Fushend Barr isimli uzman da sürütme usulüyle balıkçılık yapılmasına dair 1931 yılında bir rapor hazırlamıştı.³⁰

En kapsamlı ve değerli raporları hazırladığı öne sürülen Dr. Simpson 1931'de göreve başlamasına karşın 1934 yılında zamanından önce istifa etmiş ve görev süresi içerisinde on altı rapor hazırlamıştır. Bu raporlar, balık gemisiyle yapılan araştırma sonuçlarının yanı sıra Türkiye'de süngercilik, dalyanlar ve iktisadi balıkçılık konularını içeriyordu. Dr. Simpson'un istifası üzerine, 1934'te, Balıkçılık Enstitüsü'nün balıkçılık teknolojisi uzmanı olarak 3 yıl için atanan ancak sözleşme hükümlerine aykırı hareketleri nedeniyle 1936'da görevine son verilen A. Bush isimli uzman da konserve sanayii hakkında bir rapor hazırlamıştır. Aynı şekilde, balıkçılık uzmanı olarak

²⁹ "Balıkçılığımızın İnkışafı Tedbirleri Hakkında Rapor", **1931 Oda Kongrası Kararları**, s. 2-4; "Kongra Balıkçılık Komisyonunun Raporu", **1931 Oda Kongrası Kararları**, s. 1-2. Odanın Balıkçılık Komisyonu üyelerinden Mehmet Ali Nasfet'in dikkat çektiği konu, avlanan balıkların antrepoya gönderilinceye kadarki süre içerisinde tazeliklerinin korunmasıdır. Bunu sağlamak için, buz imalathanesi kurulması da dâhil olmak üzere teknik önlemlerin alınması gerekiyordu. (Mehmet Ali Nasfet, "Balıkçılığımızın İnkışafı Nasıl Olmalıdır?", **Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt: 48, No: 2, Şubat 1931, s. 54-59.) Kendisinin balıkçılığa ilişkin düşünceleri için ayrıca bkz.: Mehmet Ali Nasfet, "Balıkçılığımızın İnkışafı Nasıl Olmalıdır?", **Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No 3, Mart 1931, s.102-106; Mehmet Ali Nasfet, "Balıkçılığımızın İnkışafı Nasıl Olmalıdır?", **Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No: 6, Haziran 1931, s. 216-218. Bu süreçte İstanbul Ticaret Odası Kongresi için hazırlanan bir rapor nedeniyle konuşan Balıkçılar Cemiyeti Yönetim Kurulu'ndan bir kişi ise, birkaç yıl içerisinde çeşitli kuruluşlara kırk civarında rapor verdiklerini söyleyerek artık rapor hazırlamaktan bıktıklarını ifade ediyor ve: "*Acaba bütün bu raporlara ne oldu?*" sorusunu ilgili makamlara yöneltiyordu. ("Balıkçılar Cemiyeti, Rapor Yazmaktan Bıkmış!", **Cumhuriyet**, 24 Kânunusani 1931, s. 4.)

³⁰ **BCA**, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948.

atanan ancak sözleşme hükümlerine uymadıkları gerekçesiyle işlerine son verilen hidrograf Müller üç, hidrobiyolog Lissner ise altı rapor hazırlamıştır. Lissner'in balıkçılık kanun tasarısına yönelik raporundan o dönemde büyük ölçüde faydalanılmıştır.³¹

1930'larda balıkçılık sektörüne ilişkin kararlardan bir diğeri, 1934 yılında kurulan İktisat Vekâleti'ne, Deniz Mahsulleri ve Avcılık Şubesi Müdürlüğü ismiyle açılan bir şubenin bağlanmasıdır.³² Müdürlüğün görevleri, öncelikle ülke denizlerindeki balık ile diğer kaynakların yerlerini ve en uygun avlanma koşullarını belirlemek, balık çeşitlerinin azalmasını önleyecek tedbirleri almak ve tutulan balıkların satış noktalarına kadar bozulmadan götürülerek taze bir şekilde tüketilmelerini sağlamaktır. Bunların dışında, balık konserveciliğinin gelişim çarelerini araştırmak, deniz ürünleri ile ilgili çalışmalar yapan resmî ve özel kuruluşların bu yöndeki çalışmalarıyla ilgilenmek, balıkçı cemiyetleri ve kooperatiflerine yönelik etütler hazırlamak ve 1931 yılında kurulan Balıkçılık Enstitüsü'nün eğitim programlarını ve müze ve akvaryum işlerini düzenlemek de kurumun görevleri arasındadır.³³

CHP'nin 1935 Kongresi'nde kabul edilen programda da, devletçilik kapsamında sektörü ilgilendiren hükümler söz konusudur. 1935 Programı'nda devletçilik, kapsamı biraz daha genişletilerek kabul edilirken, ekonomi kısmı içerisinde yer alan kredi başlığında sanayi ve deniz ürünleri için kredi verileceğinden söz edilmiş, balıkçılık, süngercilik ve konserveciliğe önem verileceği belirtilmiş ve balıkçılık sanayisinin gelişimi için hem üreticilerin hem de halkın çıkarlarına uygun olmayan balıkhanenin düzenlenmesi gereği vurgulanmıştır.³⁴ Kongrede, Ekonomi Bakanlığı'na Sinop'tan iletilen dilekler arasında balıkçılara kredi verilmesi konusu da yer alırken, Bakan

³¹ A.e. Dr. Simpson, 1932 yılında hazırladığı bir raporda, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de geçici balık avcılığı ve dip balık avcılığı olmak üzere iki tür balıkçılığın olduğunu belirtiyordu. Türkiye'de en çok yapılan balıkçılık ise geçici balıkçılıktı. Bunun sonucunda, yılın belirli günlerinde çok balık tutulmakla birlikte balıkçıların eline az para geçtiği gibi binlerce balık da denize dökülüyordu. Buna karşılık, balık avının sürekli kaynağı olan dip balıkçılık gelişmediğinden bu konuda çalışılması gerekiyordu. Bunun için de öncelikli olarak Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'nde düzenleme yapılmalıydı. (Özku, a.g.m., s. 304-305.)

³² "Kanunlar", T.C. Resmî Gazete, Sayı: 2713, 29 Mayıs 1934, s. 3866-3869.

³³ Özku, a.g.m., s. 300-301.

³⁴ C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 8-11,15,23.

Celal Bayar ilgili konu hakkında Bakanlık uzmanlarının çalıştıkları bilgisini vermiştir.³⁵

Balıkçılık sektörüne yönelik raporlar 1935 yılında da hazırlanmaya devam etmiştir. 21 Mayıs 1935’de başlayan Ticaret ve Sanayi Odaları’nın 4. Genel Kongresi’nde, balıkçılığın geliştirilmesi için alınabilecek önlemler üzerinde durulmuş ve acilen yapılması gerekenler çeşitli başlıklar altında toplanmıştır. Buna göre balık resminin kaldırılması, İstanbul’da modern bir balık satış yeri kurulması, dışarıya balık taşıyan teknelere nakliyat sırasında ucuz mazot temini ve balıkçı tekneleriyle konserve balıkçılıkta kullanılan malzemenin gümrük resminden muaf tutulması, asker ve öğrencilere taze ve konserve balık tükettirilmesi, tuzlu ve taze balık ihracatının düzenlenmesi, bir konserve, balık unu ve gübre fabrikası kurulması, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ile yapılacak ticaret anlaşmalarına balık ihracını sağlayacak koşullar eklenmesi ve balıkçılığa uygun bir kredi bankası kurulmasıyla balıkçılara sigorta yapılması öncelikli konular arasındadır.³⁶

³⁵ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 219. Aynı yıl, hükümetin balıkçılığın gelişmesine çok büyük önem verdiği yönündeki bilgiler de kamuoyuyla paylaşılmıştır. Buna göre, o sırada bir balıkçılık kooperatifi kurulacak, balık konserveciliğinin gelişmesi ve balık ihracatının artırılması için bazı önemli kararlar alınacaktı. Ayrıca balık tüketiminin çoğaltılması için ülke çapında propaganda yapılacak ve Balıkçılık Enstitüsü tarafından İstanbul balıkçılarına meslekî konferanslar verilecekti. (“Balıkçılık Sür’atle İleri Götürülecek”, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1935, s. 4.)

³⁶ “Tecim ve Endüstri Odaları Dördüncü Genel Kurultayı”, *T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Cilt: 51, No: 7, Temmuz 1935, s. 164. Maliye Bakanlığı Balık İşleri Müfettişi Mustafa Yüce de, 1935 yılında yazdığı raporda, balık avcılığı mesleğini açık deniz, kara suları, göller ve dereler avcılığı olarak dörde ayırmıştır. Ona göre, kendi kaynakları yeterli olduğundan Türkiye’nin açık deniz avcılığına gereksinimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla ülkedeki balık kaynakları yanlış avlanmalar yüzünden kurutulmadıkça, balıklar için dış piyasalar temin edilmedikçe ya da konserve fabrikaları açılmadıkça açık denizlerde avlanmaya gerek duyulmayacaktır. Zira Türkiye balıkçılığının o günkü problemi, ekonomik kriz nedeniyle tutulan balıkların yurt dışına gönderilememesi ve ülke içinde de tamamen sarf edilmeyerek çoğunlukla denize dökülmesiydi. Bu durum karşısında yapılması gereken daha fazla balık tutulmasından çok teknolojik gelişmelerin hayata geçirilmesiydi. Bu açıdan konserve fabrikaları yapılmalı ve bu fabrikalar için de soğuk hava depolu nakil araçları kullanılmalıydı. Bu altyapı sağlanmadan yeni sisteme dayalı balık avlama cihazlarının kullanılması çok büyük bir fayda sağlamayacaktı. Bunun dışında balık neslini tamamen yok eden avlama yöntemlerinden kaçınılması gerekiyordu. (BCA, Yer No: 185-276-3, Dosya Ek 217, Tarih: 15.01.1935.) Mustafa Yüce’nin dışında, 1934-1941 yılları arasında, dönemin Balıkçılık Müdürü Dr. Yusuf Kemal Bayrakçı, Hızır oğlu Bedri ve İsmail Özkul tarafından hazırlanan raporlar bulunmaktadır. Ayrıca, Ekonomi Bakanlığı Başmüşaviri Von

Dönem içerisindeki bu faaliyetlerle birlikte Balıkçılık Kongresi öncesine gelinmiştir. 1 Aralık 1936'da başlayacak bu kongre öncesinde de, gerek Balıkçılar Cemiyeti ve balıkçı esnafları gerekse çeşitli köşe yazarları tarafından balıkçılık konusu kamuoyunun gündeminde tutulmuştur. Tüm bu görüşlerde, balıkçılık teşkilatındaki sorunlar nedeniyle sektörün potansiyelinden yararlanılamadığı ifade edilerek çeşitli öneriler getiriliyordu. Bu öneriler daha önce hazırlanan raporlara benzer şekilde balık tüketimini artırmaya yönelik önlemler alınması, balıkhanelerin modern bir görünüme kavuşturulması, kredi olanaklarının genişletilmesi, konserve fabrikaları ile soğuk hava depolarının kurulması, idari yapıyla satış teşkilatının geliştirilmesi ve ihracatı artıracak düzenlemeler yapılması noktalarında odaklanıyordu.³⁷

Son olarak, balık tüketimine yönelik aktarılan çeşitli rakamlar yaşanan sıkıntıları daha somut olarak ortaya koymaktadır. 1930'lardaki balık ihracatı belirli bir potansiyele ulaşmakla birlikte hayvan mahsulleri içerisinde çok yeterli değildir. Buna göre, 1932-1936 yıllarında toplam 1.493.000 liralık balık ihraç edilmiştir. Aynı dönemdeki hayvan mahsulleri ihracatının toplam 18.605.000 lira³⁸ olduğu dikkate alındığında, balık ihracatının payı %8 civarındadır. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası kaynaklı bir veriye göre de, İstanbul'un yıllık balık tüketimi midye, istiridye ve ıstakoz gibi ürünler hariç yaklaşık 6 milyon kilo civarındadır. Buna karşılık, ortalama yıllık et

der Porten Balıkçılık Enstitüsü hakkında bir rapor kaleme alırken, Yüksek Ziraat Enstitüleri profesörü Waltersch tarafından da 1935-1936 yıllarında Türk balıkçılığının teşkilatlandırılması, balıkçılık işlerinin geleceği ve Balıkçılık Enstitüsü konularında biri rapor ikisi Türkçe basılmış kitap olmak üzere üç eser meydana getirilmiştir. (BCA, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948.)

³⁷ A. O., "Fazla Tutulan Torik ve Palamutları Ne Yapmalı?", **Akşam**, 16 Teşrinisani 1936, s. 6; "Balıkçılar, Kongrenin Toplanmasını Bekliyorlar", **Tan**, 18 2'nci Teşrin 1936, s. 2; Akşamcı, "Kaybolan Bir Servet", **Akşam**, 18 Teşrinisani 1936, s. 3; "Balıkçılar, Balıkları Niçin Denize Döküyorlar?", **Haber-Akşam Postası**, 18 İkinciteşrin 1936, s. 4; "Balıkçılar Kongresine Hazırlık", **Akşam**, 19 Teşrinisani 1936, s. 5; Emin Zeki Heper, "Türkiye'de Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 30 İkinciteşrin 1936, s. 7. 1931-1933 yılı verilerinden hareketle, ülkede tutulan balıklardan 2 milyona yakın çifti ve 3 milyondan kilodan fazlası İstanbul sınırları içerisinde tüketiliyordu. Ülkenin diğer şehirlerine ise, 1931 yılında 323.966 çift 593.225 kilo, 1932 yılında 1.013.529 çift 961.293 kilo ve 1933 yılında da 714.538 çift 858.976 kilo balık gönderilmişti. ("Balıkçılar", **Kurun**, 18 İkinciteşrin 1936, s. 4.)

³⁸ **Küçük İstatistik Yılığ 1937/38**, İstatistik U. M., Devlet Basımevi, 1938, s. 108. İhracat değerleri özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden olumsuz etkilenmiştir. Bu konudaki rakamlar için bkz.: **Türkiye'de 10 Yıl Cumhuriyet Hayatı 1923-1933**, s. 182.

tüketimi ise 18 milyon kilo düzeyindedir. Başka bir deyişle, İstanbul halkının balık sarfiyatı et tüketiminin ancak üçte biri oranındadır.³⁹

Balıkçılar Cemiyeti Başkanı da balık satışları ve tüketiminde yaşanan sıkıntıyı şu sözleriyle aktarmaktaydı: *“Denizlerimizde hiçbir memleket denizlerinde bulunmıyacak kadar bol balık vardır. Fakat ne yazık ki müşteri bulamadığımız için bunların mühim bir kısmını denize dökmek mecburiyetinde kalıyoruz. Bu yıl, gününü pek iyi hatırlıyamıyorum, bir gün denize tam 500 bin çift palamut döktük, ki bunun en aşağı kıymeti 5 bin liradır. Bunu haricinde hemen hemen haftada birkaç gün ve bazan her gün denize külliyetli miktarda balık döküyoruz.”*⁴⁰

3. Sanayi Planı’nda Balıkçılık Yatırımları ve Yeni Su Mahsulleri Projesi

Devletçilik ilkesinin getirdiği önemli sonuçlardan biri de planlı sanayileşmedir. 1934 yılında uygulanmaya başlanan I. Sanayi Planı’nın başarısı üzerine 1936 yılında II. Sanayi Planı meydana getirilmiştir. Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’ndeki uzmanların verdikleri raporların değerlendirilmesi ışığında İktisat Vekâleti tarafından meydana getirilen II. Sanayi Planı, yüzü aşkın fabrika kurulmasını öngören kapsamlı bir tasarıydı. Maddi problemler nedeniyle tam anlamıyla uygulanamayan bu plan dokuz bölümden oluşuyordu ve son kısmı su ürünlerinin de dâhil olduğu denizcilik sanayiine ayrılmıştı.⁴¹ Ayrıntılı açıklamaların yapıldığı denizcilik bölümünde,

³⁹ “İstanbul’da Balıkçılık ve İstanbul’da Ne Kadar Balık Yeniliyor?”, **T. C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt: 52, No: 1, İkincikânun 1936, s. 21. O dönemde yaşanan torik balığı akınından hareketle yapılan tespitlerde de, İstanbul’da çok fazla palamut ve torik balığı tutulmasına karşın iç tüketim yeterli olmadığından İtalya ve Yunanistan’a ihracat yapılmadığı takdirde balıkçıların zor durumda kalacakları belirtiliyordu. Diğer taraftan, Yunan ve İtalyan gemilerine satılan balıklara uygulanan düşük fiyattan da şikâyet ediliyordu. (A. O., “Fazla Tutulan Torik ve Palamutları Ne Yapmalı?”, **Akşam**, 16 Teşrinisani 1936, s. 6; Akşamcı, “Kaybolan Bir Servet”, **Akşam**, 18 Teşrinisani 1936, s. 3.).

⁴⁰ “Balıkçılar, Kongrenin Toplanmasını Bekliyorlar”, **Tan**, 18 2’nci Teşrin 1936, s. 2. Bu problemlerin de etkisiyle Balıkçılık Kongresi öncesinde, balıkçıların iki gün balık tutmayarak grev yaptıkları iddiaları gündeme gelmiştir. Bu durumun hatların düşüklüğünden kaynaklandığı ileri sürülmüşse de, Balıkçılar Cemiyeti Başkanı bunları yalanlamıştır. Kendisi, havalanın bozuk gitmesi ve balığın çok olmaması nedeniyle 2 gün dinlenmeye karar verdiklerini ve bu sürede ağlarını tamir ettiklerini söylemiştir. (“Balıkçılar Grev Mi Yaptılar?”, **Kurun**, 6 2’nci Teşrin 1936, s. 7; “Balık Fiyatları Düşüyor!”, **Tan**, 6 2’inci Teşrin 1936, s. 2. Ayrıca bkz.: “Kuyruklu Yalan”, **Cumhuriyet**, 6 İkinciteşrin 1936, s. 2.).

⁴¹ **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 1, 5.

balıkçılık piyasasının rasyonel bir yöntemle çalışabilmesinin ancak birbirini sistematik bir şekilde tamamlayan tedbirlerin aynı zamanda hayata geçmesiyle mümkün olacağı belirtiliyordu. Bu doğrultuda tüm su ürünlerinin üretim, satış ve tüketim şartlarının ulusal ekonomi bazında düzenlenerek çeşitli kurumların meydana getirilmesi ve bunların sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlayacak bir balıkçılık bankası kurulması öngörülüyordu. Banka su ürünlerinin üretim, satış, dağıtım ve tüketimi konularında faaliyetlerde bulunacak, belirlenen hedeflere ulaşmayı sağlayacak teşebbüsleri kuracak ya da ortaklıklar yapacak ve gereken durumlarda finansman görevini üstlenecekti. Sermayesi 10 milyon lira olarak saptanan ve özünde bir devlet işletmesi olan balıkçılık bankasının yapısı Etibank model alınarak oluşturulacaktı.⁴²

Planda yer alan önemli bir başlık da kurulacak balıkçılık sanayii tesisleridir. Planın denizcilik kısmında yer verilen: “...taze ve konserve balık sanayi ve ticareti, balık yağı, balık unu fabrikaları, balıkhaneler, balık için soğuk hava depoları inşası, soğuk hava vapur ve vagonları tedariki, deniz dalyanlarımızın ve göllerimizin işletilmesi tetkik ve teklif edilmiştir”⁴³ ifadeleri, balıkçılığa ilişkin yatırımları ortaya koyuyordu. Bu çerçevede İstanbul’da bir konserve ve balık unu fabrikası ile bir soğuk hava ve buz tesisatı kurulacak, Trabzon’da balık yağı ve unu yatırımları gerçekleştirilecek, Sakarya, Kızıl ve Yeşilirmak Bölgeleri’nde havyar sanayii teşkil edilecekti. Ayrıca verimleri giderek düşen Dalyan ve Göl İşletmeleri için yeni teknik düzenlemeler yapılacak, satış işlerinin daha modern yürütülebilmesi için İstanbul, İzmir, Trabzon ve Samsun’da yeni balıkhaneye binaları meydana getirilecek, Anadolu’da taze balık satışını yükseltmek amacıyla Ankara’da bir balık hali oluşturulacak ve araştırmalar yapmak üzere balıkçılık bankası emrinde görev yapacak bir balık laboratuvarı inşa edilecekti. Tüm bu yatırımların maliyeti 2.450.000 lira olarak belirlenmişti.⁴⁴

⁴² A.e., s. 333-336.

⁴³ A.e., s. 7.

⁴⁴ A.e., s. 336-356. II. Sanayi Planı’nın denizcilik kısmına yönelik bir değerlendirmede: “Yurdumuzu çevreleyen denizlerden ve bu denizlerin saklamakta olduğu servetlerden istifade yeni planın ana hatlarından biridir” denilerek, denizcilik konusuna ayrı bir önem verildiği kaydediliyordu. (“İkinci beş senelik plânımızın esasları”, **Cumhuriyet**, 18 İkinciteşrin 1936, s. 2.) Planda, konserve tüketimindeki sıkıntılar da ortaya konulmuştur. Buna göre, Türkiye’deki yıllık balık konservesi tüketimi 300.000 kutu düzeyindedir. Bu rakam, 1920’li

Kongreden önce hazırlanan yeni su mahsulleri projesi ise; II. Sanayi Planı'ndaki yatırımların tamamlayıcısı olarak dikkat çektiği kadar,⁴⁵ sektöre yönelik kapsamlı bir yasal altyapı olarak da öne çıkıyordu. Bu proje, balıkçılık açısından oldukça yetersiz kaldığı görülen Osmanlı'dan kalma nizamnamelerin yerine sektörün korunup gelişmesini sağlamak için hazırlanmıştı.⁴⁶ 1936 yılında hazırlanan ve İktisat Vekâleti bünyesindeki bir komisyon tarafından incelenen⁴⁷ bu tasarı balıkçılık ve süngercilik olmak üzere iki ana başlığı kapsıyordu. Balıkçılık başlığı altında, balıkçılık ve avlama hakkı, sabit av yerleri, himaye hükümleri, muafiyetler, idari ve iktisadi teşkilat, balık sanayii ve balıkçı tayfaları adıyla yedi bölüm yer alıyordu.⁴⁸ Tasarıda getirilen tanıma göre satış amacıyla balıkçılık yapanlara balıkçı, eğlence ya da kendi ihtiyacı için balık avlayanlara ise amatör balıkçı denilecekti. Türkiye Cumhuriyeti kara sularıyla iç sularında balıkçılık yapma hakkı sadece Türk vatandaşlarına tanınırken, yabancılar amatör balıkçılıkla uğraşabileceklerdi. Balıkçılara, balıkhaneler tarafından bir yıl geçerli olmak üzere tezkere verilecekti. Bunların ücreti, kendi başına çalışan ya da yanında 3 kadar tayfa kullanan balıkçılar için 1, tayfa sayısı 15'e kadar olanlar için 5 ve 50'ye kadar olanlar için 7,5 liraydı. Daha fazla tayfa çalıştıranlar ile sabit ya da seyyar dalyan işletenlerden 10 lira tezkere ücreti alınacaktı. Donanma subay ve erleriyle seyyahlar ve yaşı 60'ı geçen

yılların sonlarına kıyasla konserve sarfiyatının neredeyse üçte bir oranında düştüğünü göstermektedir. Planda bu gerileme için: *"Bu vaziyetin husulünde, bir taraftan iktisadî buharanın müessir olduğunu kabul etmek mümkün dahi olsa, her halde mevcut yerli konserve sanayiinin esaslı noksanları ve kalite bozukluğu büyük bir âmil olmak üzere kabul edilmek lazımdır"* şeklinde bir saptama yapılmıştır. (**Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, s. 336.) Bunun yanı sıra, yasal alandaki düzensizliklerle birlikte piyasada sık sık görülen ani fiyat değişiklikleri balıkçıları tuttukları ürünleri hiç pahasına satmak ya da denize dökmek ikilemiyle karşı karşıya bıraktığından, zaman zaman avlanmama yolunun tercih edildiği ifade ediliyordu. Ayrıca balıkhanelerin gerek bina gerek tesisat itibarıyla yaşadığı sorunlar satış aşamasındaki zorlukları artırıyordu. Tüm bunların sonucunda, artık sadece en verimli görülen yerlerde balıkçılık yapıyordu.(s. 332, 352-353.) Benzer bir saptama, yabancı bir uzman tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir: *"Memleketin ekonomisi için bunların getirdikleri kazanç ile Türkiye deniz ve göllerinin tabii zenginliklerinin büyüklüğü arasında, bugüne kadar hiçbir hakikî nisbet yoktur."* (Woltereck, a.g.e., s. 5.)

⁴⁵ "Balıkçılık Kongresi," **Cumhuriyet**, 17 İnciteşrin 1936, s. 4.

⁴⁶ Balıkçı Kalender, "Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7.

⁴⁷ "Balıkçılık Kanunu Projesi", **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1936, s. 3.

⁴⁸ "Balıkçılık Kongresi Toplanıyor", **Ulus**, 14 Sontışrin 1936, s. 1; "Ankara'da Yakında Balıkçılık İçin Bir Kongre Toplanıyor", **Tan**, 17 2'nci Teşrin 1936, s. 2; "Balıkçılık Kongresi", **Kurun**, 17 İnciteşrin 1936, s. 2.

balıkçılar tezkere almadan avlanabileceklerdi. Nakliyat tezkereleri ise balıkçılara ücretsiz olarak dağıtılacaktı.⁴⁹

Tapusu bulunmayan sularda her balıkçı, avlanma hakkı ihale yapılmadığı takdirde serbestçe avlanabilecekti. Sahipleri tarafından mazeretsiz olarak iki yıl işletilmeyen dalyanlar ise hükümete geçecekti. Balık tüketimini artırabilmek için yatılı okullara ve orduya yönelik hükümler getirildiği gibi Anadolu'daki köylülere yönelik de tanıtım faaliyetleri söz konusuydu. Tasarımın getirdiği muafiyetlere göre; tezkere ile avcılık yapan, ürünlerini dükkân açmadan satanlar kazanç vergisinden, dalyanlar, göller, kayıkhaneler, ağ kurutma, boyama ve kayıkçı arsaları bina ve arazi vergisinden, balıkçı gemileriyle balıkçı kotra ve kayıkları ve balıkçılık ürünleri her türlü liman ve belediye resimlerinden muaf tutulacaklardı. Bunun yanı sıra, balık resmi kaldırılarak balıkthane masrafı adı altında %5 oranında bir pay alınacaktı.⁵⁰ Tasarı kanunlaştıktan sonra İktisat Vekâleti tarafından bir Balık Sanayii Nizamnamesi hazırlanacaktı. Bu nizamnamede balık sanayii için kurulacak fabrikalarla imalathanelerin kuruluşları, iktisadi ve sıhhi açılardan bağlı bulunacakları kayıtlar ve bunların denetim şekilleri gösterilecekti. Ayrıca balık yumurtalarına ve yavruların sığınmasına uygun olan yerler "*himaye mintikaları*" olarak belirlenip ilan edilecek ve balıkçılıkta kullanılacak her türlü ağ ve aletlerin bağlı bulunacağı koşullar açıklanacaktı. Himaye edilen bölgelerde, belirlenmiş balık cinslerini avlamak, bunları bilerek satmak, sulara ot, çamur, kum ve taş atmak ya da çıkarmak yasaklanmıştı. Ayrıca deniz, göl, nehir ve derelere dinamit ve benzeri patlayıcılar atarak veya kimyevi maddelerle suları zehirlemek, balıkları öldürmek veya sersemletmek, geceleri zıpkın kullanarak balıkları ve yumurtalarını yok edecek surette avlanmak ve bu şekilde tutulmuş balıkları bilerek satmak da yasaklanmıştı.⁵¹

⁴⁹ "Balıkçılar Kongresi Bugün İktisat Vekilinin Nutku İle Açılacak", **Akşam**, 1 Kânunuevvel 1936, s.1, 4; Mekki Said, "Balıkçılık Kongresi Bugün Ankara'da Açılıyor", **Cumhuriyet**, 1 Birincikânun 1936, s. 9; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 1 Birincikânun 1936, s.6; "Balıkçılar Kongresi Bugün Ankara'da Açıldı", **Son Posta**, 1 Birincikânun 1936, s. 12; "Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri", **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 1.

⁵⁰ "Balıkçılar Kongresi Bugün İktisat Vekilinin Nutku İle Açılacak", **Akşam**, 1 Kânunuevvel 1936, s. 1, 4; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 1 Birincikânun 1936, s. 6; "Balıkçılar Kongresi Bugün Ankara'da Açıldı", **Son Posta**, 1 Birincikânun 1936, s. 12; "Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri", **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 6; Balıkçı Kalender, "Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7.

⁵¹ Mekki Said, "Balıkçılık Kongresi Bugün Ankara'da Açılıyor", **Cumhuriyet**, 1 Birin-

Tasarının teşkilat kısmında, iktisadi teşkilatın merkezi ve mali organı olmak üzere Denizbank ismiyle bir balıkçılık bankasının kurulmasından söz ediliyordu. Tasarının en önemli kısmı olarak görülen bu bankanın sektöre yönelik çok önemli görevleri bulunuyordu. Bunlar arasında, balıkhaneler kurup idare etmek, soğuk hava depoları yapmak, balıkçılık kredi, üretim ve satış kooperatiflerini finanse etmek, ilgili malzemeyi toptan sağlayıp dağıtmak, avcıları hayat ve kaza sigortası kapsamına almak, yardımlaşma sandıkları kurmak, balık enstitüsü ve inceleme kuruluşları meydana getirmek gibi birçok madde bulunuyordu. Denizbank aynı zamanda balıkçılık sanayiinin gelişimine çalışarak konserve, kurutma, tuzlama, balık unu, balık yağı ve balık derisi fabrikaları kuracaktı. Sermayesi 10 milyon lira olarak belirlenen Denizbank'ın biri deniz avcılık işlerinde, diğeri de banka işlerinde uzman iki genel müdür muavini olacaktı.⁵² Banka, mevduat kabul edebileceği gibi İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tahvil çıkarma yetkisine sahip olacak ve gereğinde mevduatından karşılık göstererek on beş yıl vadeli borçlanma yapabilecekti. Ancak bunların tutarı 5 milyon lirayı geçemeyecekti.⁵³

Tasarının önemli bir ayağını da kooperatifler ve yardım konusu teşkil ediyordu. Buna göre kredi, üretim ve satış alanlarında olmak üzere üç çeşit kooperatif kurulacak ve bunların gelişmesini sağlamak için çeşitli ayrıcalıklar tanınacaktı. Kooperatiflerin kurulmasının mümkün olmadığı yerlerde ise Denizbank'a bağlı olmak kaydıyla balıkçı şirketleri meydana getirilecekti. Balıkçıları korumak amacıyla bir yardım sandığı oluşturulacak ve yapılacak toplam satıştan azami %1'e kadar bir para ayrılacaktı. Bu para muhtaç durumdaki

cikânun 1936, s. 9; "Balıkçılar Kongresi .Bugün Ankara'da Açıldı", **Son Posta**, 1 Birincikânun 1936, s. 12; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 1 Birincikânun 1936, s. 6; "Balık Sarfiyatı Artırılacak", **Akşam**, 9 Kânunuevvel 1936, s. 5.

⁵² "Balıkçılık Kongresi Toplanıyor", **Ulus**, 14 Senteşrin 1936, s. 1; "Ankara'da Yakında Balıkçılık İçin Bir Kongre Toplanıyor", **Tan**, 17 2'nci Teşrin 1936, s. 2; "Balıkçılık Kongresi," **Cumhuriyet**, 17 İkinciteşrin 1936, s. 4; "Balıkçılar Kongresi Bugün İktisat Vekilinin Nutku İle Açılacak", **Akşam**, 1 Kânunuevvel 1936, s. 4. Denizyolları ve Akay İdareleri'nin de Denizbank'a bağlanması planlanıyordu. ("Yeni İki Banka Kuruluyor", **Akşam**, 25 Teşrinisani 1936, s. 1.) Bankanın görevleri hakkında ayrıca Bkz.: Mekki Said, "Balıkçılık Kongresi Bugün Ankara'da Açılıyor", **Cumhuriyet**, 1 Birincikânun 1936, s. 9.

⁵³ "Balıkçılar Kongresi Bugün Ankara'da Açıldı", **Son Posta**, 1 Birincikânun 1936, s. 12; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 1 Birincikânun 1936, s. 6; Mekki Said, "Balıkçılık Kongresi Bugün Ankara'da Açılıyor", **Cumhuriyet**, 1 Birincikânun 1936, s. 9; "Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri", **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 6; Balıkçı Kalender, "Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7.

balıkçılara yardıma, hastanelere yatırılmalarına ve çocuklarının okutulmasına harcanacaktı.⁵⁴

Tasarıda, balıkhaneler ve balıkçılık ürünlerinin toptan satışa arz edileceği yerler hakkında da hükümler vardı. Buna göre, balıkçılar arasında çıkacak anlaşmazlıklar balıkhanede kurulacak inzibat meclislerinde çözülecekti. Bu meclislerde İktisat Vekâleti, ticaret odaları ve balıkçıların ikişer üyesi yer alacaktı. Balıkhanelerde satışlar açık artırmayla yapılacak ve satış bedelleri balıkhaneye tarafından satıcıya ödenecekti. Balıkhaneler gerektiğinde kredi açabileceklerdi.⁵⁵

4. Sektöre Yönelik Önemli Bir Adım: Balıkçılık Kongresi

1-7 Aralık 1936'da Ankara'da düzenlenen Balıkçılık Kongresi, sektöre yönelik sorunların tarafların katılımıyla tartışıldığı ilk girişim olması açısından önemlidir. Bu kongrenin ana gündemini su mahsul-leri kanun tasarısı oluşturacaktı. Konuya ilişkin bir haberde, İktisat Vekâleti'nin hazırladığı tasarının ilgili uzmanlarla balıkçılar tarafından bir kere daha toplu bir şekilde incelenmesinin uygun görüldüğü belirtiliyordu. Henüz kesin olmamakla birlikte bu tasarının görüşülmesi için bir kongre toplanması söz konusuydu.⁵⁶ Bu konudaki belirsizlik daha sonra ortadan kalkmış ve kongrenin düzenlenmesi kesinlik kazanmıştır. Kongreye yönelik ilk haberlerde, İktisat Vekâleti'nin uzunca bir süredir üzerinde durduğu balıkçılık konusunda bir kongre toplamaya karar verdiği vurgulanıyordu. Kongrede, Türk balıkçılığını o günkü ölü konumundan kurtarmak için Vekâlet tarafından başta su mahsulleri projesi olmak üzere düşünülen tedbirler tartışılıp kararlar verilecekti.⁵⁷ Bunun dışında, Osmanlı döneminden kalan ve artık ülke toprakları içerisinde yer almayan yerlere yönelik de hükümleri barındıran yasal yapının, zaman içerisinde ne kadar düzeltilmeye çalışılsa da yetersiz kaldığı ifade ediliyordu. Dolayısıyla sürekli artan ihtiyaçlar karşısında Türk balıkçılığını yeni hükümlere bağlamak gerekiyordu.⁵⁸

⁵⁴ “Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri”, **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 6.

⁵⁵ “Balıkçılar Kongresi Bugün Ankara'da Açıldı”, **Son Posta**, 1 Birincikânun 1936, s. 12; “Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri”, **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 6; “Balıkçılık Kongresinde Verilen Kararlar”, **Cumhuriyet**, 10 Birincikânun 1936, s. 5.

⁵⁶ “Balıkçılığın İnkişafı İçin”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1936, s. 3.

⁵⁷ “Balıkçılık Kongresi Toplanıyor”, **Ulus**, 14 Senteşrin 1936, s. 1-2. Ayrıca bkz.: “Balıkçılık Kongresi”, **Akşam**, 17 Teşrinisani 1936, s. 2; “Balıkçılık Kongresi,” **Cumhuriyet**, 17 İkinciteşrin 1936, s. 4.

⁵⁸ “Balıkçılık Kongresi Toplanıyor”, **Ulus**, 14 Senteşrin 1936, s. 1; “Ankara'da Yakında Balıkçılık İçin Bir Kongre Toplanıyor”, **Tan**, 17 2'nci Teşrin 1936, s. 2.

Kongreye ilgili bölgelerdeki balıkçıların yanı sıra, balıkçı cemiyetlerinin temsilcileri, uzmanlar, balık işleriyle ilgili milletvekilleri ve İktisat Vekâleti'nde konuyla ilgili çalışan dairelerin müdür ve şefleri katılacaktı.⁵⁹ Bu bağlamda, İstanbul Balıkçılar Cemiyeti'nden dört, İzmir'den iki, Trabzon, Çanakkale ve Bandırma Balıkçılar Cemiyetleri'nden de birer delege çağrılmıştı. Milletvekili olarak Kütahya milletvekili ve Balıkçılar Cemiyeti Fahri Başkanı Mehmet Somer, İstanbul milletvekili Hamdi Denizmen, İzmir milletvekili Osmanzade Hamdi, Sinop milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Konya milletvekili ressam Şevket Dağ ve Trabzon milletvekili Daniş Eyüp katılımcılar arasındaydı. Bu kişilerin dışında, balık konserve fabrikası sahiplerinden Murat, Hasan Tahsin, Alaeddin Beyler, Süngercilik Şirketi Müdürü Hamdi Bey, balıkçılık uzmanlarından eski Balıkxane Müdürü Karakin Bey, balıkçı, dalyancı ve aynı zamanda fahri müşavir Ali Nansever Bey de davetliler arasındaydı. Ayrıca TBMM'nin İktisat Encümeni üyeleriyle, başka birçok milletvekili ve balıkçılıkla ilgili kişiler de kongrede bulunacaklardı.⁶⁰

Balıkçılık Kongresi kararı İstanbul'daki balıkçıları çok sevindirirken,⁶¹ Türk balıkçılığının merkezi olarak görülen şehirde çeşitli hazırlıklar yürütülmüştür. Bu çerçevede, İstanbul balıkçılığının en organize birliği olan Balıkçılar Cemiyeti bir taraftan kongreye gidecek delegeleri seçme işiyle ilgilenirken, diğer taraftan üyelerinin denizciliğin gelişimi ve balıkçılık sanayiinin daha modernleştirilmesi konusundaki görüşlerini almaya başlamıştı. Bu görüşler, tüm İstanbul balıkçılarını temsilen Ankara'ya gidecek delegeler tarafından dile getirilecekti.⁶² Cemiyet Heyeti'nin çalışmaları sonucunda Ankara'daki kongreye gidecek dokuz kişilik heyet belirlenmiştir. Buna göre İstanbul'dan Cemiyet Başkanı Ahmet Bey'in yanı sıra üyelerden Yusuf Yarar, Mehmet Şefik ve Remzi Beyler, Adana'dan Süley-

⁵⁹ "Balıkçılık Kongresi Toplanıyor", **Ulus**, 14 Sontesrin 1936, s. 2; "Ankara'da Yakında Balıkçılık İçin Bir Kongre Toplanıyor", **Tan**, 17 2'nci Teşrin 1936, s. 2.

⁶⁰ "Balıkçılar Kongresi", **Kurun**, 28 İkinciteşrin 1936, s. 3; "Balıkçılık Kongresi Hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 30 İkinciteşrin 1936, s. 8; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 30 İkinciteşrin 1936, s. 3. Kongreye katılacak kişilerin sayısı 60 ve 80 olarak da verilmektedir. ("Balıkçılar Kongresi", **Kurun**, 24 İkinciteşrin 1936, s. 1; "Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 30 Teşrinisani 1936, s. 5.)

⁶¹ "Balıkçılar", **Kurun**, 18 İkinciteşrin 1936, s. 4.

⁶² "Balıkçılar Kongresine Hazırlık", **Akşam**, 19 Teşrinisani 1936, s.5; "Balıkçılar Cemiyeti İntihabı", **Son Posta**, 27 İkinciteşrin 1936, s. 4; "Balıkçılık Kongresine Hazırlık", **Haber-Akşam Postası**, 29 İkinciteşrin 1936, s. 7.

man Bey, İzmir'den Osmanzade Hamdi Bey, Mersin'den Çakıroğlu Ali Bey, Karadeniz Bölgesi'nden Hocoğlu Yakup Bey ve Erdek'ten Hamdi Bey seçilmişlerdi. Ayrıca Balıkçılar Cemiyeti Fahri Başkanı Kütahya milletvekili Hacı Mehmet Bey ile İktisat Vekâleti Balıkçılar Müşaviri Ali Bey de kongrede yer alacaklardı. Karadeniz balıkçılarını temsil edecek olan Hocoğlu Yakup Bey, kongreye çok ümitli bir şekilde gittiklerini söyledikten sonra İktisat Vekâleti'nin hazırladığı kanun projesinin çok isabetli olduğunu belirtmiş ve kendilerinin de bazı dilekleri olacağını dile getirmiştir.⁶³ Cemiyetin toplantısında da dile getirilen bu dileklerin başında, balığın sadece bir ihraç maddesi olarak kalmayıp yurt içinde de tüketiminin sağlanması geliyordu. Balıkçılar, bu konu çözümlendiği takdirde pahalı olduğundan şikâyet edilen balık fiyatlarının ucuzlayacağını düşünüyorlardı.⁶⁴ Bu süreçte İktisat Vekâleti de, İstanbul'a bir heyet göndererek Balıkçılar Cemiyeti'nin fikirlerini almıştır. Bu gelişmeden hareketle, İstanbul balıkçılığının diğer sahil şehirlerindeki balıkçılıkla kıyaslanmayacak derecede öneme sahip olduğuna dikkat çekilerek, balıkçılık reformunda bu özel durumun göz önüne alınacağı vurgulanıyordu.⁶⁵

Cemiyetin hazırlık çalışmaları sırasında konuşan Başkan Ahmet Merter de, İktisat Vekâleti'nin kongre çağrısının kendilerini çok sevindirdiğini söylemiş ve burada sektöre yönelik çok olumlu kararlar alınacağı ümidini dile getirmiştir. Vekâlet'in bu konuya eğilmesi, balıkçılığın da kısa zamanda diğer işler gibi başarılı sonuçlar vereceğinin bir işareti olarak görülüyordu. Kendileri daha önce Vekâlet'ten bazı dileklerde bulunmuş ve özellikle balık konserve fabrikalarının kurulması ve balık için pazar oluşturulması taleplerini iletmişlerdi. Daha önce Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya başlıca balık alıcıları iken, Bulgaristan ve Romanya'nın balık ithalatına yüksek gümrük koymaları nedeniyle buralara ihracat yapılamaz hale gelmişti. Birkaç yıldan bu yana İtalya ve Yunanistan'a ihracat yapılmakla beraber balıklar çok ucuza satılıyordu.⁶⁶

⁶³ "Balıkçılar Kongresi", *Son Posta*, 28 İkinciteşrin 1936, s. 4.

⁶⁴ "Balıkçılar Kongresi", *Akşam*, 30 Teşrinisani 1936, s. 5; "Balıkçılık Kongresine Hazırlık", *Tan*, 1 1'nci Kânun 1936, s. 5.

⁶⁵ "Balıkçılık", *Akşam*, 28 Teşrinisani 1936, s. 3.

⁶⁶ "Balıkçılar", *Kurum*, 18 İkinciteşrin 1936, s. 4. Ahmet Bey Ankara'ya hareketinden önce de, kongreye büyük ümitler besleyerek gittiklerini ve ülke balıkçılığının gelişimi için bir başlangıç olacak bu girişimin sonucunu tüm balıkçıların sabırsızlıkla beklediklerini söylemiştir. ("Balıkçılar Kongresi Bugün Ankara'da Açılıyor", *Son Posta*, 30 İkinciteşrin 1936, s. 4.)

Yapılan hazırlıkların ardından ilk Balıkçılık Kongresi'nin, 1 Aralık 1936'da saat 10.30'da Ankara'daki İktisat Vekâleti Konferans Salonu'nda açılması öngörülmüştü.⁶⁷ Açılış nedeniyle Celal Bayar'ın yapacağı konuşma radyo aracılığıyla tüm ülkede yayımlanacaktı.⁶⁸ Açılış öncesinde ülkenin çeşitli yerlerinden gelen katılımcıların sayısı da kırka yaklaşmıştı.⁶⁹ Açılışın ardından başkan vekilleri ve kâtipler seçilerek encümenler belirlenecek ve su mahsulleri kanun projesi üzerindeki görüşmeler başlayacaktı.⁷⁰ Bu aşamada yapılan bir değerlendirmede: "... bu kongreden Türk balıkçılığının inkişafı bakımından mühim kararların doğacağı şimdiden muhakkak sayılabilir" sözleriyle kongrenin önemine işaret ediliyordu.⁷¹

Kongre planlandığı gibi 1 Aralık günü saat 10.30'da Celal Bayar'ın konuşmasıyla açılmıştır. Açılıшта, katılan delegelerin yanı sıra milletvekilleri, Milli Müdafaa, Maliye, Gümrük ve İnhisarlar, Ziraat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletleri ile İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank temsilcileri ve İktisat Vekâleti'nin ilgili daire başkanları da bulunmuşlardı.⁷²

Radyodan verilerek kamuoyuyla da paylaşılan açılış konuşmasında,⁷³ ülkenin su ürünleri kapasitesini belli başlı mili gelir kaynaklarından biri olarak gördüklerini vurgulayan Bayar, dinamitle balık avcılığının engellenmesini önemli bir mesele olarak ortaya koymuş⁷⁴

⁶⁷ "Hadiselerin Takvimi", **Ayın Tarihi**, Sayı: 36, 1-30 Sontışrin 1936, s. 15; "Balıkçılık Kongresi Hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 30 İkinci teşrin 1936, s. 8; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 30 İkinci teşrin 1936, s. 3; "Balıkçılık Kongresi", **Ulus**, 1 Birincikânun 1936, s. 1. Açılış öncesinde, İstanbul ve İzmir balıkçı delegeleri İktisat Vekâleti'nde hazırlık mahiyetinde bir toplantı yapacaklardı. ("Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 30 Teşrinisani 1936, s. 5.)

⁶⁸ "Balıkçılık Kongresi", **Ulus**, 1 Birincikânun 1936, s. 1; "Balıkçılar Kongresi", **Kurun**, 1 İlkânun 1936, s. 2; "Balıkçılar Kongresi Bugün İktisat Vekilinin Nutku İle Açılacak", **Akşam**, 1 Kânunuevvel 1936, s. 1.

⁶⁹ "Balıkçılık Kongresi", **Ulus**, 1 Birincikânun 1936, s. 1.

⁷⁰ "Balıkçılık Kongresi Hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 30 İkinciteşrin 1936, s. 8; "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 30 İkinci teşrin 1936, s. 3.

⁷¹ "Balıkçılık Kongresi", **Ulus**, 1 Birincikânun 1936, s. 2.

⁷² "Hadiselerin Takvimi", **Ayın Tarihi**, Sayı: 37, 1-31 İlkânun 1936, s. 1; "Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 2 Kânunuevvel 1936, s. 2; "Balıkçılık Kongresi Büyük Merasimle Açıldı", **Cumhuriyet**, 2 Birincikânun 1936, s. 1; "Balıkçılık Kongresi Dün Açıldı", **Son Posta**, 2 Birincikânun 1936, s. 10.

⁷³ "Hadiselerin Takvimi", **Ayın Tarihi**, Sayı: 36, 1-30 Sontışrin 1936, s. 15.

⁷⁴ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Ekonomik Konulara Dair**, Toplayan Özel Şahingiray, Ankara, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1955, s. 171-172.

ve “Balıkçılığı dâhili ve harici ticaret bakımından ele almalıyız. Memleket dâhilinde taze ve konserve balık sarfiyatını artırmak için mümkün olan her şeyi yapmak mecburiyetindeyiz ve yapacağız. Haric satış meselesine gelince, kuvvetimizin mühim bir kısmını da bu istikamete sevk etmek lazım gelecektir” sözleriyle geleceğe yönelik tedbirleri açıklamıştır.⁷⁵

İktisat Vekili, balıkçılığa ait kanunların yarım asır öncesinden kalan eski ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayamayan bir mahiyette olduğunu söylüyor ve: “Yeni bir kanun projesini Büyük Millet Meclisine takdim etmek suretile bugünkü ihtiyaçları karşılamak istiyoruz. Bilhassa bu mesele üzerinde kongre azalarının nazarı dikkatini celbetmek isterim. Böyle bir kanun, daimi olarak elimizde kalacaktır” diyerek kanun projesine verilen önemin altını çiziyordu.

Bunun dışında, hükümetin, balıkçılığın lehine olacak tüm konularda çok hassas olduğunu dile getiriyor ve katılımcıların rahatça taleplerini iletmeleri çağrısını yaparak kongredeki ortak aklın mutlaka dikkate alınacağı mesajını veriyordu:

“Biz kongreleri, tezahürat için, sadece birbirimize karşı mütalealarımızı söylemek için toplamıyoruz, maddi netice alabilmek için toplanıyoruz.

Balıkçılar burada büyük dileklerini söylemezse, ‘Hükümetin aldığı tedbirlerden biz istifade edemiyoruz.’ dedikleri zaman, bunun mesuliyeti kendilerine ait olduğunu bilmelidirler. Kendilerine açık bir surette menfaatlerinin istilzam ettiği hususları söylemeleri fırsatını veriyoruz. Verdikleri kararın Hükümetçe ve Büyük Millet Meclisince müzaherete mazhar olacağından şüphe etmemelidirler.

Milli menfaatlerimiz icaplarına uygun kararlara varırsak birnetice eser, sizin olacaktır. Kongre kararlarının tatbikine çalışacağız, buna emin olunuz.”⁷⁶

Bu konuşmanın ardından, İktisat Vekâleti’nin Teknik Bürosu tarafından hazırlanan rapor okunmuştur. Daha sonra da kongre başkanlıkları ve encümenlerin seçimine geçilmiştir. Başkanlıklara Kırklareli milletvekili ve İktisat Encümeni Başkanı B. Şakir Kesebir,

⁷⁵ A.e., s. 172.

⁷⁶ A.e., s. 174.

İzmir milletvekili TBMM Ziraat Encümeni Başkanı Rahmi Köken ve balıkçılardan Ali Tansever seçilmiştir. Encümenlik için de Tetkik ve Teşkilat Encümenleri adıyla iki encümen oluşturulmuştur. Tetkik Encümeni başkanlıklarına, Kütahya milletvekili Mehmed Somer ve balıkçı Hamdi Butun seçilirken, Vekâlet memurlarından İsmail Hakkı raportörlüğe getirilmiştir. Teşkilat Encümeni başkanlıklarına İzmir milletvekili Hamdi Aksoy ve Süngercilik Şirketi Direktörü Hamdi Başar, raportörlüğe ise Vekâlet memurlarından Zeki Zeybekoğlu seçilmiştir.⁷⁷

Atatürk, Meclis Başkanı ve Başvekil'e saygı telgrafları çekilmesi hakkındaki teklif kongrede alkışlarla kabul edildikten sonra ilk toplantı saat 12.00'de sona ermiştir. Öğleden sonra, seçilen encümenler kendilerine ayrılan odalarda geç saatlere kadar çalışmışlardır.⁷⁸ Encümenler ertesi günden itibaren kendilerine verilen konular kapsamında çalışmalarına devam etmiş⁷⁹ ve bir süre sonra Tetkik ve Teşkilat Encümenleri çalışmalarını tamamlayarak Muhtelit Encümen adıyla birlikte toplanmışlardır. Bu ortak encümen, su mahsulleri projesinin yanı sıra diğer teklifler üzerinde görüşmelerde bulunmuş ve görüşmelerin sonucunda, Vekâlet'in teklif ettiği proje üzerinde büyük bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu gelişmenin ardından, encümen raportörleri raporlarını yazacak ve Muhtelit Encümen bunlar üzerinde bir görüşme daha yapacaktı.⁸⁰ Nitekim Muhtelit Encümen bu konu için bir toplantı daha gerçekleştirmiştir. Son olarak, Muhtelit Encümen'in kendi görüşlerini bir rapor halinde yazması ve umumi celsenin yapılarak kongrenin tamamlanması bekleniyordu.⁸¹

⁷⁷ "Balıkçılık Kongresi B. Celâl Bayar'ın Bir Nutkiyle Dün Açıldı", **Ulus**, 2 Birincikânun 1936, s. 4.

⁷⁸ "Balıkçılık Kongresi B. Celâl Bayar'ın Bir Nutkiyle Dün Açıldı", **Ulus**, 2 Birincikânun 1936, s. 4; "Balıkçılık Kongresi Büyük Merasimle Açıldı", **Cumhuriyet**, 2 Birincikânun 1936, s. 1. Atatürk kendisine gönderilen telgrafa verdiği cevapta, ülkenin iktisadi yaşamında yeni bir hamle teşkil eden ve deniz ürünlerinin işletilmesini incelemek amacıyla toplanan kongrede kendisine gösterilen ilgiye teşekkür ederek başarılar dilemiştir. Başvekil İsmet İnönü de, ülke ekonomisi adına önemli olarak gördüğü kongreye çalışmalarında başarılar dilemiştir. ("Hadiselerin Takvimi", **Aynı Tarihi**, Sayı: 37, 1-31 İlkânun 1936, s. 6; "Balık Sarfıyatı Artırılacak", **Akşam**, 9 Kânunuevvel 1936, s. 5; "Atatürk ve İsmet İnönü'nün Balıkçıların Tazimlerine Cevapları", **Cumhuriyet**, 9 Birincikânun 1936, s. 3.)

⁷⁹ "Balıkçılık Kongresi", **Haber-Akşam Postası**, 2 Birincikânun 1936, s. 3; "Balıkçılar Kongresi", **Kurun**, 2 İlkânun 1936, s. 2.

⁸⁰ "Balıkçılık Kongresi Çalışmaları", **Ulus**, 4 Birincikânun 1936, s. 2.

⁸¹ "Balıkçılar Kongresi", **Ulus**, 5 Birincikânun 1936, s. 2; "Balıkçılar Kongresi", **Kurun**, 6 İlkânun 1936, s. 7.

Kongre devam ederken kaleme alınan yazılarda bir taraftan Türk balıkçılığındaki sorunların sadece İstanbul'a özgü olmadığı belirtilirken, diğer taraftan bu girişimin önemine değiniliyordu. Bu bağlamda balıkçıların canavar adını verdiği köpek balıkları yüzünden İzmir körfezindeki balıkların %60-65 oranında azaldığı kaydediliyordu. Yapılacak mücadeleyle bu durumun önüne geçilse bile balıkların tüketimi de ayrı bir problem olarak gözüküyordu. Özellikle balık fiyatlarının yüksekliği tüketimin artmasını önlüyordu. Söke'de ise, balık üretimi iyi olmakla birlikte bir konserve fabrikasına ihtiyaç duyuluyordu.⁸²

Bir gazeteci de, üç yıl önce Başvekil İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği ve kendisinin de yer aldığı Karadeniz gezisi üzerinden konunun önemine değinmiştir. Gezi sırasında Ayancık'tan hareket edildiği zaman İstanbul'dan alınan taze balık stoku tükendiğinden ancak Sinop'ta taze balık yeme imkânının olacağı düşünülmüştü. Bu sırada, gazeteciler arasında balıkçılığın gelişmesi için neler yapılabileceği konusu tartışıldığı gibi, Başvekil ile İktisat Vekili Celal Bayar da bu konu hakkında görüşmüşlerdi. Gemi Sinop'a vardığında ise, bölgede 1 kilo dahi balık bulunmadığı hayretle öğrenilmişti. Kongrenin açılması dolayısıyla bu anısını aktaran gazeteciye göre, dünyanın en lezzetli balıkları ülke denizlerinden çıktığı halde ya hiç balık bulunamıyor ya da çok pahalıya bulunuyordu. Ancak kongrenin aldığı sektöre yönelik yeni bir banka kurulması kararı, hükümetin balıkçılık konusunu temelden çözmeyi düşündüğünü gösteriyordu. Bu kararın ne denli doğru olduğu da, çok zaman geçmeden alınacak sonuçlarla anlaşılacaktı.⁸³

Encümenlerin çalışmalarını takiben Balıkçılık Kongresi 7 Aralık 1936'da tamamlanmıştır. Kongrenin son toplantısında, ilgili rapor-

⁸² "İzmir Körfezinde Balıkçılık ve Dalyanlar", **Akşam**, 4 Kânunuevvel 1936, s. 10.

⁸³ Akşamcı, "Balıkçılık Kongresi", **Akşam**, 3 Kânunuevvel 1936, s. 3. Bu öngörünün yanı sıra, soğuk hava tesisatına duyulan gereksinim öne çıkarılmış ve Türkiye'de binlerce vatandaşın uğraştığı bir balıkçılık sektörü olmasına karşın bunun çok geri koşullarda çalıştığı ifade edilmiştir. Nitekim İstanbul gibi nüfus yoğunluğunun olduğu bir şehirde balık fiyatları çok düşük olduğu gibi kimi zaman palamut balıkları denize dökülüyordu. Teknoloji yetersizliği nedeniyle de Ankara'ya taze balık sevk edilemiyordu. Cumhuriyet Hükümeti, o güne kadar Balıkçılık Okulu ve Enstitüsü açmak gibi sektöre yönelik çeşitli önlemler almışsa da bunlardan istenen başarı elde edilememişti. Bu açıdan Balıkçılık Kongresi, sektörün gelişebilmesi için atılacak adımları belirlemek yolunda önemli bir çabaydı. ("İhya Olunacak Endüstri Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 6 Birincikânun 1936, s. 3.)

lar üzerinde umumi heyet tarafından bir görüşme yapılmıştır.⁸⁴ Bu toplantı, kongrenin Başkan Vekili B. Rahmi Köken'in başkanlığında gerçekleşirken, İktisat Vekili Celal Bayar da delegelerle birlikte oturumu izlemiştir. Oturumda önce encümenlerin raporları okunarak görüşülmüştür. Bu raporlarda, su mahsulleri projesinin amaçları gerçekleştirilecek şekilde hazırlandığı özellikle belirtiliyordu. Nitekim uzun görüşmelerin ardından oylamaya konan proje kabul edilmiş ve delegeler de balıkçılığın geleceği açısından çok faydalı gördükleri bu projeden ve balıkçılığa yönelik ilgisinden dolayı hükümete minnettarlıklarını ifade etmişlerdir.⁸⁵ Kongre süresince, gerek Tetkik ve Teşkilat Encümenleri'nin gerekse Muhtelit Encümen'in toplantıları "*hararetli ve münakaşalı*" bir şekilde geçerken,⁸⁶ balıkçılık konusunda kongreye toplam 86 dilek sunulmuştur.⁸⁷

Celal Bayar kapanış konuşmasında, başlangıçta kongrenin faydalı olup olmayacağı konusunda tereddüt yaşamalarına rağmen, çalışma süreci ve alınan kararlarla birlikte girişimlerinin faydalı olduğu sonucuna vardıklarını ifade etmiştir. Cumhuriyet Hükümeti balıkçılığa, her türlü deniz işlerine, deniz sanayii ve ticaretine büyük bir önem veriyordu ve bu önem her konuda olduğu gibi Atatürk'ten alınan ilhamdan kaynaklanıyordu. Başvekil İsmet İnönü'nün de kendisine, Türk uygarlığının daha ileriye gidebilmesi için deniz ticaret ve sanayiinde gelişmek zorunda olduklarını söylediğini ifade eden Bayar, kongre kararlarının bu düşünce doğrultusunda ele alınacağını vurguluyordu. Alınan kararlar, büyük bir özenle değerlendirileceği gibi yaşanan heyecan kaybolmadan da Meclis'e sunulacaktı. Bu noktada Bayar, yazım işlerinin tamamlanmasıyla birlikte bir hafta sonunda kararların bir kanun projesi halinde öncelikle hükümete sunulacağını kaydediyordu.⁸⁸

⁸⁴ "Balıkçılar Kongresi", **Tan**, 8 1'nci Kânun 1936, s. 1.

⁸⁵ "Balıkçılık Kongresi Bitti", **Ulus**, 8 Birincikânun 1936, s. 4; "Balıkçılık Kongresi İşini Bitirdi", **Cumhuriyet**, 8 Birincikânun 1936, s. 1, 6; "Balıkçılar Kongresi Dağıldı", **Kurun**, 8 İlkânun 1936, s. 2; "Hadiselerin Takvimi", **Aynı Tarihi**, Sayı: 37, 1-31 İlkânun 1936, s. 5. Kongre son toplantısını daha önce yapmayı kararlaştırsa da, Celal Bayar'ın, hayatını kaybeden Siirt milletvekili Mahmud Soydan'ın cenazesine katılmak üzere İstanbul'a gitmesi nedeniyle encümenler çalışmalarını tamamlayamamıştı. ("Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 7 Kânunuevvel 1936, s. 2.)

⁸⁶ **BCA**, Yer No: 1453-31-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 26.03.1948; "Balıkçılık Kongresinde Münakaşalar", **Tan**, 4 1'nci Kânun 1936, s. 3.

⁸⁷ **BCA**, Yer No: 1453-31-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 26.03.1948.

⁸⁸ "Vesikalar", **Aynı Tarihi**, Sayı: 37, 1-31 İlkânun 1936, s. 22; "Balıkçılık Kongresi Bit-

İktisat Vekili ayrıca, kongrenin kapanışında delegeler şerefine Şehir Lokantası'nda bir öğle yemeği ziyafeti vermiştir. Ziyafette delegelerin yanı sıra İktisat Vekâleti erkânı ve İngiliz Konsorsiyumu Başkanı da bulunmuştur. Bu ziyafetin akşamından itibaren delegeler Ankara'dan ayrılmaya başlamışlardır.⁸⁹

Kongrenin ardından İstanbul'a dönen balıkçılar, su mahsulleri projesinin kabul edilmesinden dolayı duydukları memnuniyet ve minnettarlığı ortaya koymuşlardır.⁹⁰ Balıkçılar Cemiyeti Başkanı, kongrede otuzdan fazla delegenin yer aldığını söyleyerek her bölgenin dileklerinin ayrıntılı bir şekilde gözden geçirildiğini belirtmiş ve sonuçtan memnun olduklarını dile getirmiştir. İstanbul delegelerinden birisi de, su mahsulleri projesinin encümenlerde en ince noktaya kadar incelendiğini ve kendilerinin düşüncelerini açıkça söylediklerini vurgulamıştır. O da alınan kararların çok olumlu sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Balıkçıların bundan sonraki beklentisi ise, projenin çok yakın bir zamanda TBMM'den geçmesiydi.⁹¹

Kongreyi sonuçları üzerinden değerlendiren Denizli milletvekili Necibali Küçüka,⁹² öncelikle ülke sahillerinin kaynaklarından tüm İmparatorluk döneminde gerektiği kadar yararlanılmadığına işaret ediyordu. Cumhuriyet döneminde, balıkçılığın öneminden hareketle bir Balıkçılık Enstitüsü açılmış ve son olarak da Balıkçılık Kongresi düzenlenmişti. Nitekim sektörün durumu böyle bir girişimi zorunlu kılmaktaydı. Komşu ülkelerde balık tüketimi fazla olduğundan sahillerindeki balık kaynağı tükenecek derecede azalmıştı. Buna karşılık Türkiye sahilleri balık açısından çok zengin olduğu gibi çeşitlilik açısından da onlardan çok üstündü. Bu bağlamda kongre kararlarına bakıldığında, konunun özü üzerinde durularak olumlu politikaların

ti", **Ulus**, 8 Birincikânun 1936, s. 4; "Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 8 Kânunuevvel 1936, s. 5; "Balıkçılık Kongresi İşini Bitirdi", **Cumhuriyet**, 8 Birincikânun 1936, s. 6.

⁸⁹ "Balıkçılık Kongresi Bitti", **Ulus**, 8 Birincikânun 1936, s. 4; "Balıkçılar Kongresi", **Akşam**, 8 Kânunuevvel 1936, s. 5; "Balıkçılık Kongresi İşini Bitirdi", **Cumhuriyet**, 8 Birincikânun 1936, s. 6; "Hadiselerin Takvimi", **Ayn Tarihi**, Sayı: 37, 1-31 İlkânun 1936, s. 5.

⁹⁰ "Balık Sarfıyatı Artırılacak", **Akşam**, 9 Kânunuevvel 1936, s. 5; Balıkçı Kalender, "Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7.

⁹¹ "Balık Sarfıyatı Artırılacak", **Akşam**, 9 Kânunuevvel 1936, s. 5; "Balıkçılar Kongresinin Hayırlı Neticeleri", **Son Posta**, 9 Birincikânun 1936, s. 6; Balıkçı Kalender, "Balıkçılık", **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936, s. 7.

⁹² **TBMM Albümü-1920-2010**, 1. Cilt-1920-1950, 2. B., Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2010, s. 253.

üretildiği görülüyordu. Balıkçılık madencilik gibi büyük hacimde bir iş olduğundan öncelikle krediye, sermayenin geliştirilmesi için de kooperatifçiliğe ihtiyaç vardı.⁹³ Balıkçılığın gelişimi için yapılacak işlerin saymakla bitmeyecek kadar çok olduğunu dile getiren bir yazar da, hükümetin bu konudaki girişimlerini olumlu karşılamakla birlikte gelecekte yanlış adımlar atılmaması dileğinde de bulunmuştur.⁹⁴

5. Balıkçılık Kongresi'nden Sonraki Faaliyetler

Kongre sonrasında yürütülen çalışmalardan biri İstanbul'da bir balıkthane kurulmasıdır. Bu çerçevede Maliye Vekâleti tarafından, 400.000 liralık bir ödenek ayrılarak İstanbul'da her türlü teknik donanımı içeren yeni bir balıkthane yapılmasına karar verilmişti. Yeni balıkhanede soğuk hava depoları da bulunacak ve satılmayan balıklar burada bozulmadan saklanacaktı. Ayrıca balıkların yıkanmasını sağlamak için su tesisatı yapılacak ve büyük lavabolar bulundurulacaktı. Balık tuzlayıcıları da balıkthane civarında bulunacaktı. Balıkhanenin yeri için şehircilik uzmanı Prost'a da başvurularak kendisinden uygun bir yer göstermesi istenmişti. Yeni inşaat bitinceye kadar da mevcut satış yerlerinin sıhhi koşullara uygun bir hale getirilmesi için çalışmalara başlanılmıştı. Bu çerçevede, o günkü balıkthane civarıyla Balıkpazarı kötü görüntüsünden kurtarılacak ve Balıkpazarı'na temiz balıkçı dükkânları yaptırılacaktı.⁹⁵

Balıkçılık Kongresi'nin en önemli gündemini oluşturan su mahsulleri projesi konusunda ise çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın somut bir adım atılamayacaktır. Atatürk konuya yönelik hassasiyetini 1 Kasım 1937 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında: *“Şu günlerde, yüksek Meclise, Su Mahsulleri ve Deniz Bank hakkında bir lâyiha gelecektir. Mevzuunun, yüksek alakanızı çekeceğinden şüphle*

⁹³ Necibali Küçüka, “Balıkçılık”, **Ulus**, 9 Birincikânun 1936, s. 1, 4.

⁹⁴ Necib Selâm, “Balıkçılığın İnkişafına Doğru Atılan Adımlar”, **Avçılık ve Atıcılık Balıkçılık**, Sayı: 10, 1 Şubat 1937, s. 20.

⁹⁵ “Asrı Bir Balıkthane İnşası Kararlaştı”, **Akşam**, 6 Kânunuevvel 1936, s. 1, 4; “Asrı Bir Balıkthane Kuruluyor”, **Tan**, 11 1'nci Kânun 1936, s. 2. Aslında bu çalışmalar Balıkçılık Kongresi'nden önce başlamış ve balıkthane projesi için Belediye İmar Bürosu Müdürü Ziya Bey'in başkanlığında ve şehircilik uzmanı Prost'un da katılımıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon balıkhanenin kurulacağı yer hakkında araştırmalar yapacak ve ayrıca bir iki uzman da yabancı ülkelerdeki balıkthane binalarını inceleyecekti. (“Yeni Balıkthane Binası Yapılıyor”, **Son Posta**, 23 İkinciteşrin 1936, s. 4.) Ancak tüm bu çabalara karşın sözü edilen dönemde yeni bir balıkthane inşa edilemeyecektir.

etmiyorum” diyerek ortaya koymuştur.⁹⁶ Ayrıca üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye’nin, sanayisi, ticareti ve sporuyla birlikte denizcilik alanındaki gelişimini kısa bir zamanda gerçekleştirmesi gereğine işaret etmiştir.⁹⁷

Benzer bir değerlendirme, 8 Kasım 1937 tarihli ilk Celal Bayar Hükümeti Programı’nda da yer almaktadır. Programda, Atatürk’ün TBMM’yi açış konuşmasına atıfla denizcilik konusunda aktif çalışmaların yapılacağı ifade edilerek, farklı şekillerde idare edilmekte olan denizcilik kurumlarının bir elde toplanıp bir plan dâhilinde çalışmalarının sağlanacağı belirtiliyordu. O sırada incelenmekte olunan Denizbank projesi de bu amaca hizmet etmesi amacıyla hazırlanmıştı. Ayrıca balık ve sünger gibi deniz ürünlerini değerlendirmek hedefini taşıyan bir kanun projesi de yakın zamanda TBMM’ye sunulacaktı.⁹⁸

Ancak bu kararlı ifadelere karşın su mahsulleri kanunu projesi yasalaşmayacaktır. Kongrenin tamamlanmasından kısa bir süre sonra, kabul edilen dilekler, İktisat Vekâleti Tetkik Bürosu tarafından incelenmiş ve projede yapılması öngörülen değişiklikleri de içeren bir rapor Vekâlet’e sunulmuştur.⁹⁹ Ardından, kanun tasarısı, görüşleri alınmak üzere diğer vekâletlere gönderilmiştir.¹⁰⁰ Bu aşamada İktisat Vekâleti deniz mahsullerine yönelik kırk sorunun olduğu büyük bir anket düzenlerken, İstanbul Ticaret Odası bu soruların cevaplarını hazırlamak için çalışma yürütmeye başlamıştı. Yine Vekâlet tarafından vilayetlere bir genelge gönderilerek balıkçılık ve balık sanayii hakkında ayrıntılı bilgi istenmişti. İstenen bilgiler, tutulan balıkların cinsine, ihraç edilip tüketilen balıkların sayısına ve bölgelerinde konserve fabrikası olup olmadığına yönelikti.¹⁰¹ 1937 yılının sonlarına doğru kanun projesi Devlet Şurası’na sunulmuş ve burada bazı maddelerde değişikliğe gidilmiştir.¹⁰² Devlet Şurası’nın da incele-

⁹⁶ **TBMM ZC**, Devre: V, Cilt: 20, 1. İnikad, 1.XI.1937, s. 5.

⁹⁷ **A.e.**, s. 5-6.

⁹⁸ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 272-273.

⁹⁹ “Balıkçılık Kongresinden Sonra”, **Kurun**, 19 İlkânun 1936, s. 2.

¹⁰⁰ “Su Mahsulleri Kanun Projesi”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1937, s. 3.

¹⁰¹ “Balıkçılığın İnkişafı İçin”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1937, s. 6; “Balık Hakkında Malûmat İsteniyor”, **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1937, s. 2.

¹⁰² “Deniz Mahsulleri Kanun Projesi”, **Cumhuriyet**, 28 İkinciteşrin 1937, s. 3.

mesiyle son haline getirilen balıkçılık projesi TBMM'ye sunulmuş, ancak o sırada Denizbank tasarısının görüşülmesi ve konunun bu alanla ilgili görülmesi dolayısıyla bu bankaya bir balıkçılık şubesinin eklenmesine ve projenin de Denizbank tasarısına katılmasına karar verilmiştir.¹⁰³

Buna karşın tasarıya yönelik çalışmaların daha sonra da sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede tasarının daha olumlu bir hale getirilmesi için İktisat Vekâleti tarafından yeni hükümler eklenmesi gündeme gelmiştir. Buna göre, balıkların dış piyasalardaki sürümünü arttırmaya ve balıkların satış fiyatlarını yabancı balıklarla rekabet edebilecek bir düzeye getirmeye yönelik hükümler söz konusuydu.¹⁰⁴ Bu süreçte, İktisat Vekâleti Balıkçılık Şubesi Müdürü Kemal Veli Bey İstanbul'a gelerek incelemelerde bulunurken, Vekâlet Balıkçılık Müşaviri İsmail Bey ise Van Gölü'nde incelemeler yapmıştır.¹⁰⁵ 1938 yılının sonuna gelindiğinde, İktisat Vekâleti'nin deniz mahsulleri kanunu projesi üzerinde yaptırdığı son incelemeleri tamamlayarak projenin kesin şeklini alması söz konusuydu. Başvekâlet'e sunulan projenin kısa bir zaman içerisinde TBMM'ye sevk edilmesi planlanıyordu.¹⁰⁶ Ancak 3 Nisan 1939'da kurulan Refik Saydam Hükümeti'yle projenin kaderi değişmiştir. Bu hükümetle birlikte Muharebe ve Münakale ile Ticaret Vekâleti adıyla iki yeni bakanlık kurulmuş¹⁰⁷ ve Denizbank ile Su Mahsulleri ve Avcılığı Müdürlüğü'nün Muharebe ve Münakale Vekâleti'ne bağlanması gündeme gelmiştir.¹⁰⁸ Bu gelişme üzerine, Vekâlet tarafından yeni bir proje hazırlanmıştır. Maliye Vekâleti'nin de onayladığı bu projeye balıkçılık uygun bir şekilde teşkilatlandırılacağı gibi balıkçılara alım satım işlemleri için 2 milyon liralık sermaye verilecek ve balıkçılara birçok kolaylık ve muafiyetler sağlanacaktı. Bu proje TBMM'ye

¹⁰³ Özkul, **a.g.m.**, s. 301.

¹⁰⁴ "Balıklarımız", **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1938, s. 7.

¹⁰⁵ "Balıkçılığımızın İnkişafı İçin", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1937, s. 6; "Balıkçılık İçin Yeni Etüdler Yapılıyor", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1938, s. 2.

¹⁰⁶ "Deniz Mahsulleri Kanunu", **Cumhuriyet**, 20 Birincikânun 1938, s.3; "Deniz Mahsulleri Kanun Projesi", **Cumhuriyet**, 24 Birincikânun 1938, s. 6.

¹⁰⁷ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), s. 339.

¹⁰⁸ "Kanunlar", **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 4220, 31 Mayıs 1939, s. 11843; "Yeni Vekâletler", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1939, s. 1, 7; "Yeni Vekâletlerin Teşkilat Kanunu", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1939, s. 7.

sunulmak üzere Başvekâlet'e gönderilmişse de, o sırada başlayan II. Dünya Savaşı koşulları dikkate alınarak projenin savaş sonrasına bırakılması uygun görülmüştür.¹⁰⁹

II. Dünya Savaşı öncesinde balıkçılık sektörüne yönelik en somut gelişme ise, su mahsulleri tasarısında da yer alan Denizbank'ın kurulmasıdır. Genel anlamda denizcilik işlerini bünyesine alması planlanan Denizbank'ın 24 Mayıs 1937 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulan kanun tasarısında, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye açısından denizcilik işlerinin önemi hatırlatılmakta ve bu sektörden daha iyi verim alabilmek için devlet sermayesi ve otoritesinin harekete geçirilmesi gereği belirtilmekteydi. Denizbank, deniz teşkilatının tek elden ve daha düzenli işlemesine zemin sağlayacak, ayrıca büyük önem taşıyan finansman ve kredi konularında da çalışacaktı.¹¹⁰

Tasarının TBMM'deki görüşmeleri 24 Aralık 1937 tarihli oturumda gerçekleştirilmiştir. Denizbank, milletvekilleri tarafından sevindirici bir gelişme olarak görülmekle beraber özellikle mali açıdan bazı eleştirilerde bulunulmuştur. Bu çerçevede Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker ve Ordu milletvekili Ahmed İhsan Tokgöz, 50 milyon liralık itibari sermaye ile faaliyete geçmesi planlanan Denizbank'ın mali gücünün kendisine yüklenen kapsamlı görevleri yapmaya yetmeyeceğini belirtmişlerdir. İktisat Vekili Şakir Kesebir ise, sermaye yetersizliğinin öne çıkarıldığı kadar söz konusu olmadığını söylemiş ve mali yapının bütçe yardımlarıyla da destekleneceğini vurgulamıştır.¹¹¹

26 maddeden oluşan kanuna göre Denizbank, İktisat Vekâleti'ne bağlı bir şekilde ve merkezi Ankara'da olmak üzere faaliyette bulunacaktır. Bankanın görevleri, yönetimine geçen ve geçecek olan tekelleştirme ve imtiyazları işletmek, izin verilen yasal sınırlar kapsamında deniz ticareti, inşaatı ve nakliyatı yapmak, denizcilik işleri için kredi açmak, her türlü bankacılık işlemlerinde bulunmak, deniz sıhhi ve içtimai yardım teşkilatı kurmak ve işletmek ve çeşitli masraflar karşılığı olarak İktisat Vekâleti bütçesine her yıl konacak ödeneği idare etmektir. İtibari sermayesi 50 milyon lira olan ve tüzel kişiliği bulunan banka, kendi kanunu dışında özel ve ticari hukuk hükümlerine

¹⁰⁹ Özkul, a.g.m., s. 301.

¹¹⁰ TBMM ZC, Devre: V, Cilt: 21, 20. İnikada Ek, 24.XII.1937, S. Sayısı: 38, s. 1-2.

¹¹¹ TBMM ZC, Devre: V, Cilt: 21, 20. İnikad, 24.XII.1937, s. 95-98.

rine bağlı olarak çalışacak ve diğer ulusal kredi kuruluşlarının sahip olduğu tüm ayrıcalıklardan yararlanacaktı.¹¹² Banka faaliyete geçtikten sonra, İktisat Vekâleti'ne bağlı Balıkçılık ve Deniz Mahsulleri Şubesi'nin de kendisine bağlanması kararlaştırılmıştı.¹¹³

Ne var ki; Denizbank'ın faaliyetleri gerek iktidarın gerekse kamuoyunun beklentilerini karşılamaktan uzak kalacak ve kuruluşundan yaklaşık bir buçuk yıl sonra banka lağvedilecektir. Daha önce belirtildiği gibi, Refik Saydam Hükümeti döneminde Muharebe ve Münakale Vekâleti kurulurken, Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlükleri adı altında iki yeni idare daha meydana getirilecek ve bu iki idare ilgili Vekâlet'e bağlanacaktır. Özerk bütçeli ve tüzel kişiliğe haiz bu iki idare, Denizbank'ın görevleri arasında yer alan denizcilik ve liman işlerini iki ayrı teşkilat içerisinde yapmak üzere görevlendirilmiştir.¹¹⁴ 3 Mayıs 1939'da TBMM Başkanlığı'na aktarılan kanun tasarısında Denizbank'ın yaşadığı sıkıntılara işaret ediliyordu. Buna göre, daha sağlıklı bir yönetim ve tasarruf sağlama gibi etkenlerle gündeme gelen Denizbank'ın, bünyesinde topladığı teşebbüslerin sayısal açıdan çoğalarak faaliyet alanlarının genişlemesi, bu işletmelerin birbirlerinden çok farklı özelliklere sahip olması ve bankacılık gibi çok farklı bir faaliyet alanını da görev olarak üstlenmesi verimli çalışmasını engellemişti. Bu nedenle denizcilik konusunun yeni bir idari yapıya kavuşturulması gündeme gelmişti.¹¹⁵ Yukarıda söz edildiği gibi, Su Mahsulleri ve Avcılığı Müdürlüğü de Muharebe ve Münakalat Vekâleti'ne bağlanmıştır. Böylece su mahsulleri konusunda somut bir gelişme kaydedilemeden dönemin sonuna gelinmiştir.

Nitekim II. Dünya Savaşı öncesinde, 29 Mayıs-3 Haziran 1939'da toplanan CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda, daha önce olduğu gibi balıkçılığa ilişkin yapılması öngörülenler ifade edilmiştir. Kabul

¹¹² “Kanunlar”, **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 3796, 30 Kânunuevvel 1937, s. 9158-9160.

¹¹³ “Denizbank'ta Yeni Tayinler Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1938, s. 5.

¹¹⁴ “Kanunlar”, **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 4234, 16 Haziran 1939, s. 11978-11980. Bu konuda kamuoyuna yansıyan gelişmeler için bkz.: “Denizbank Umumî Müdürü Dün Ankara'dan Geldi”, **Tan**, 18 Nisan 1939, s. 2; “Denizbank'ın Yerine Geçecek Teşkilât Lâyihası Meclise Verildi”, **Tan**, 5 Mayıs 1939, s. 4; “Denizbank'ın Tasfiyesi İşine Başlanıyor”, **Tan**, 21 Mayıs 1939, s. 2; “Denizbank'ın Lâğvı Meselesi”, **Tan**, 1 Haziran 1939, s. 2; “Denizbank'ın Tasfiyesine Başlanıyor”, **Tan**, 15 Haziran 1939, s. 2; “Denizbank Tarihe Karıştı”, **Tan**, 30 Haziran 1939, s. 2.

¹¹⁵ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 3, 23. İnikada Ek, 7.VI.1939, S. Sayısı: 91, s. 1.

edilen programın iktisat kısmında, öncelikle balıkçı ve süngercilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve deniz mahsulleri için makine ve alet karşılığı kredi sağlanacağı belirtiliyordu. Ayrıca kooperatifçiliğin gelişmesi için tedbirler alınacak, balıkçılık sanayii üreticinin, esnafın ve halkın faydalanmasına uygun bir şekilde geliştirilecek ve konservecilik desteklenecekti.¹¹⁶

Dönem sonunda balıkçılığın problemleri kamuoyuna yansıyan haberlerden bir kez daha görülebilmektedir. 1937 yılına ait bir veriye göre; son zamanlarda İstanbul'da kullanılmaya başlanan gırgırlar sayesinde büyük sermaye sahipleri biraz rahatlamakla birlikte, tek başına çalışan balıkçı esnafı her zaman olduğu gibi büyük bir sefalet içerisindeydi. Gırgırla çok sayıda palamut ve torik balığı tutulmasına karşın bunlar çok ucuza yurt dışına satılmakta, önemli bir kısmı da denize dökülmekteydi.¹¹⁷ Konserve sanayii konusundaki bir incelemeye göre de, 1938 yılı itibariyle İstanbul'da yedi konserve fabrikası faaliyetliydi ve bunların çoğunluğu balık konserveci de üretiyordu. Türkiye'de sadece balık konserveciliğiyle ilgilenen dört fabrika vardı. Bunlardan üçü Gelibolu'da, biri de Marmara Adası'ndaydı.¹¹⁸ 1939 yılında da, büyük bir uskumru ve torik bolluğu yaşanmasına karşın balıkçılar istedikleri fiyatları alamazlarsa balıkları denize dökceklerini söylemişlerdi. Bu konuyu gündeme getiren yazar, hükümetin deniz avcılığı ve deniz mahsulleri konusunda bir teşkilatının olduğunu hatırlatıyor ve bu teşkilatın yaşanan olumsuzluğa çare bulup bulamayacağını sorguluyordu. Bununla birlikte her çözümü hükümetten beklemenin geçmişin olumsuz bir mirası olduğunu ifade ederek, 5-10 kişinin sermaye koymasıyla oluşacak bir kuruluşun bu sorunu çözebileceğini düşünüyordu.¹¹⁹ Kendisi bu fikrini "*Acaba bu işe ön ayak olacak bir hayır sahibi, daha doğrusu menfaatini bilen bir yurddaş yok mu?*" sorusuyla gündeme taşımıştır.¹²⁰

¹¹⁶ C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 9-10, 13, 15.

¹¹⁷ "Balıkçılık Hakkında Teknik Bilgiler", *Avçılık ve Atıcılık Balıkçılık*, Sayı: 20, 1 Birincikânun 1937, s. 10. Marshall Planı'nın Türkiye'ye yönelik verilerine göre, ülkenin balık üretimi 1934-38 yıllarında ortalama 22.000 ton olarak gerçekleşmişti. ("Marshall Plânı", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 9, Sayı: 196, 8 Mart 1948, s. 10.)

¹¹⁸ "Konserve İmalatı", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, No: 2, Şubat 1938, s. 69.

¹¹⁹ Necib Selâm, "Uskumru ve Torik Bolluğu", *Avcı (Avçılık-Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)*, Sayı: 33, Şubat 1939, s. 16-17.

¹²⁰ A.e., s. 17. Türkiye'nin 1937 yılındaki balık ihracatı 16-17 milyon kiloyu bulurken, bu-

6. II. Dünya Savaşı Döneminde Balıkçılık Sektörü

II. Dünya Savaşı'nın zor koşullarında bir taraftan deniz mahsulleri kanunu çıkarılmasına yönelik çalışmalar sürdürülürken, diğer taraftan sektöre dair bazı yeni kararlar alınmıştır. Bu bağlamda 1940 yılı içerisinde, hazırlanan yeni kanun projesi nedeniyle Balıkçılar Cemiyeti adına bir heyet Ankara'ya giderek Münakale Vekili Ali Çetinkaya tarafından kabul edilmiş ve yeni proje hakkında düşüncelerini açıklamıştır.¹²¹ Heyet, proje Maliye Vekâleti tarafından incelenirken, bir an önce yasalaşmasını sağlayabilmek için bir kez daha Ankara'ya gitme kararı almıştır.¹²² Bu gelişmelerin ardından 1940 yılı Mayıs ayında su mahsulleri kanun tasarısı Meclis'e sevk edilerek Nafia, İktisat, Maliye ve Bütçe Encümenleri'nin incelemesine sunulmuştur.¹²³ Tasarı içerisinde, daha önceki düzenlemelere benzer şekilde balıkçılığın geliştirilmesine yönelik hükümler yer alıyordu.¹²⁴ Ancak tasarı kısa bir süre sonra Başvekil Refik Saydam'ın talebiyle geri alınmıştır.¹²⁵

Hazırlıkları Münakale Vekâleti'nin kurulmasıyla birlikte başlayan bu tasarının gerekçesinde, ülkenin deniz kaynaklarının bolluğuna dikkat çekiliyor ancak bu kaynaklardan yeterli derecede faydalanılamadığı ifade ediliyordu. Bunun en büyük göstergesi tutulan balıkların tüketilememesi nedeniyle denize dökülmesiydi. Konuya yasal açıdan bakıldığında da, balıkçılığın çok eski ve yetersiz bir mevzuatla yürütülmeye çalışıldığı görülüyordu. Bu açıdan 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'nin amacı sadece bir matrah oluşturarak Düyun-ı Umumiye'ye gelir sağlamaktan ibaretti. Daha sonraki düzenlemeler kısmen üreticiler lehine olmakla beraber “*çürük temele eklenmiş tamir mahiyetinden*” ileri gidememişlerdi.¹²⁶

nun en azından 16 milyonunu torik balığı oluşturuyor, kalanını ise palamut ve uskumru teşkil ediyordu. (Kemal Bayrakçı, “Balık Ekonomisi”, **Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Serisi: 2**, İstanbul, 1940, s.9.) Değer açısından bakıldığında ise, 1937-39 döneminde toplam 3.024.000 liralık balık ihrac edilmiştir. Aynı dönemde, hayvan mahsulleri ihracının 18.436.000 lira olduğu dikkate alındığında, balık ihracatının payı yaklaşık %16,5 düzeyindedir. (**Küçük İstatistik Yıllığı 1940-41**, Cilt: 4, İstatistik U. M., Ankara, 1942, s. 173.)

¹²¹ “Ankara'ya Giden Balıkçılar Heyeti Geldi”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1940, s. 2.

¹²² “Balıkçılar Cemiyeti Ankara'ya Bir Heyet Gönderiyor”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1940, s. 2.

¹²³ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 11, 51. İnikad, 15.V.1940, s. 110.

¹²⁴ “Deniz Mahsulleri Kanun Lâyhası”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1940, s. 3; “Su Mahsulleri Kanunu Projesi B. M. Meclisine Verildi”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1940, s. 5.

¹²⁵ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 12, 61. İnikad, 1.VI.1940, s. 2.

¹²⁶ **BCA**, Yer No: 1452-14-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 1927. Belgede 1927 tarihi gözükmele birlikte, tasarı içerisinde Münakale Vekâleti'nin ön planda yer alması nedeniyle bu

Yasal alandaki sorunlara karşılık, Türk balıkçılığının o günkü hali eskiye kıyasla tamamen farklıydı. 20 yıl öncesine kadar tam olarak kıyı balıkçılığı şeklinde olan Türk balıkçılığı yeni aletlerin devreye sokulmasıyla birlikte açık denizciliğe doğru genişlemişti. Bu durumun önemi, olanak verildiği takdirde daha modern yöntemlerle daha fazla üretim yapılabileceği noktasındaydı. Dolayısıyla balıkçılığın artık eski mevzuat ve yöntemlerle geliştirilmesi mümkün olmadığından sektörün teknik ve idari işlerini kapsayan ilgili tasarı hazırlanmıştı.¹²⁷

Toplam 59 maddeden oluşan tasarının yedi maddesi süngerciliğe yönelik iken, diğer maddeleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde balıkçılık sektörünü ilgilendirmektedir. Tasarının ilk iki maddesinde balıkçılığa ilişkin tanım ve sınırlamalardan söz edilmiştir. Buna göre; denizler ile iç sulardaki kaynağı hayvani ve nebati olan tüm maddeler su mahsulleri olarak tanımlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti kara sularıyla iç sularında balıkçılık ve süngercilik yapma hakkı sadece Türk vatandaşlarına tanınmıştır. Sünger ve mercan dışındaki su mahsullerini kendisi ya da kendi adına çalıştırdığı kimseler yoluyla avlayarak satışa çıkarmayı meslek edinenlere balıkçı denilirken, eğlence için ya da kendisinin ve ailesinin yemesi amacıyla balık tutanlara da amatör balıkçı adı verilmiştir. Amatör balıkçıların tuttıkları balıkları satışa çıkarmaları yasaklanmış ve yabancı vatandaşların sadece amatör balıkçılık yapmalarına izin verilmiştir.¹²⁸

Balıkçılar ve amatör balıkçılar av tezkeresi olarak bunları av sırasında yanlarında buldurmaya mecbur tutulmuşlardır. Tüm sulardaki balıkçılık hakkı ilgili kanun hükümlerine ve kanunda belirtilmeyen durumlarda ise mahalli örf ve adetlere bağlı olacaktı. Bu hükümlerin dışında, dalyan ve volilerin kullanım alanları da belirlenmişti. Bu konudaki belirsizlikler yüzünden fakir üreticiler yüzlerce mil uzunluğundaki verimli yerlerde avlanamıyorlardı. Yapılan düzenlemeyle bu konudaki ihtilafın ortadan kaldırıldığı düşünülüyordu. Diğer taraftan, devlete ait daimi ya da geçici dalyan, voli ve iç sulardaki göl ve nehirlerde avlanma hakkı 5 yıla kadar ihale ve iltizam yoluyla kiralanabilecekti ve bu sürenin 15 yıla kadar uzatıla-

tasarının II. Dünya Savaşı dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

¹²⁷ BCA, Yer No: 1452-14-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 1927.

¹²⁸ A.e.

bilmesi mümkündü. Kiralama süresini artıran bu maddeyle üretimin artırılması yolunda çok önemli bir adım atıldığı öne sürülüyordu. Avlanmaya yönelik bu maddelerin yanı sıra çeşitli hükümlerle balık neslinin korunması da amaçlanmıştı.¹²⁹

Projenin bir yönünü de sektöre yönelik muafiyetler teşkil ediyordu. Bu çerçevede balıkçılığa zarar veren kuşlarla, yunus ve köpek balığı gibi hayvanlardan ve bunlardan çıkarılan ürünlerden balıkhaneye resmi alınmayacaktı. Balıkçıların kullandıkları tekne ve tayfalar ile bunların avladıkları ürünlerden liman ve belediyelerce de hiçbir resim alınmayacaktı. Açılması öngörülen balıkçılık enstitüsü ve okulları için yurt dışından getirilecek maddeler ile ülkede yapılması mümkün olmayan su mahsullerini avlama, işleme ve muhafazaya yönelik alet ve maddeler gümrük ve diğer resimlerden muaf tutulacaktı. Tasarımın gerekçesinde, Türk balıkçılığını geliştirme düşüncesinden hareketle günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek muafiyetlerin getirildiği kaydediliyordu.¹³⁰

Su mahsullerinin gelişimini sağlamak için balıkhaneler kurarak bunların yönetimini üstlenmek, kredi açmak, soğuk hava depoları oluşturmak, gerekli hallerde balıkçılık enstitüsü ve araştırma kurumları meydana getirmek, kooperatifler kurmak ve su mahsullerinin üretim ve tüketimlerini sağlamak amacıyla yayın yapılmasını ve sergiler açılmasını temin etmek gibi işleri yürütmek üzere Mınakalat Vekâleti'ne 2 milyon liralık sermaye verilecekti. İlgili maddenin gerekçesinde, balık avlayanlar ile satacak olanların yalnız başlarına bırakılmalarının büyük sorunlara neden olduğuna işaret ediliyordu. Bu nedenle balıkçılara kredi açılması büyük bir öneme sahipti. Diğer taraftan, soğuk hava tesisatlarının oluşturulması üreticileri kabzımal denilen para sahiplerinin elinden kurtarabilecekti. Nitekim 1926 yılında devlet resmi %24'ten %12'ye indirilmesine karşın, kabzımallar nedeniyle balıkçılar beklenen faydayı elde edememişti. Dolayısıyla balıkçıları zora sokan vergi değil onları sürekli bir şekilde borçlu hale getiren kabzımallardı. Bu açıdan muafiyet konusunda izlenen yol üretimle doğrudan doğruya ilgilienlere yardım etmekte. Bunun için de su mahsullerinin üretim ve satış işlerini organize etmesi amacıyla tek yetkili olarak balıkhaneler kabul edilmişti. Tasarımın son

¹²⁹ A.e.

¹³⁰ A.e.

bölümünde ise, ilgili hükümlere uymayanlara verilecek para ve hapis cezaları belirlenmişti.¹³¹

Bu aşamada İstanbul'da haftada bir günün balık günü olarak ilan edilmesi gündeme gelmişse de Belediye İktisat Müdürlüğü'nün araştırması sonucunda bunun olamayacağı anlaşılmıştır. Zira İstanbul'un günlük et ihtiyacı 43.000 kiloydu ve bunu karşılayabilecek düzeyde balık bulmak mümkün değildi. Şehirde ortalama haftada çıkarılan balık 150.000 kilo olmakla birlikte bunun hangi gün ne kadar olacağı belli değildi. Balıkçılar Cemiyeti'nden bir kişi de, üretim sorunu yüzünden bir balık günü belirlenmesinin pratik fayda sağlamayacağı görüşündeydi. Halkın balık yemediği görüşüne katılmazken, öncelikle yapılması gerekenin balık avcılığını o günkü ilkel durumundan kurtarmak olduğunu düşünüyordu. Bu açıdan kendileri, hükümetin hazırladığı kanun projesinin bir an önce yürürlüğe girmesini bekliyorlardı. Kanunun uygulanmasıyla beraber balıkçılık sektöründe çok önemli mesafe kat edileceğinden halkı balık yemeğe teşvik için önlemler almaya gerek kalmayacaktı.¹³²

Nitekim bu süreçte kamuoyuyla paylaşılan bilgi ve değerlendirmeler balıkçılığın problemlerinin devam ettiğini göstermektedir. Hidrobiyolog Kemal Bayrakçı'nın verdiği bilgiye göre, o dönemde balık üretimi 26 milyon kilo iken tüketim savaştan önce olduğu gibi 10 milyon kilo düzeyindeydi. Bu durumda kişi başına sadece 550 gram balık düşüyordu. Bu miktar Yunanistan'da 3,5, İtalya'da 5, Rusya'da 6,5, Fransa'da 7 ve Almanya'da 12,5 kilo iken İngiltere'de daha fazlaydı.¹³³ Sektörün sorunlarının irdelendiği bir değerlendirmede ise, balıkçılıktan iki ana nedenden dolayı istenen şekilde faydalanılmadığı öne sürülüyordu. Bunlardan ilki balık avlama yöntemlerinin hala çok eski olmasıydı. Bu problemi, balıkçılıkta ileri gitmiş ülkelerden örnek alarak ya da yabancı bir uzmanı ülkeye davet ederek çözmek mümkün değildi. Zira her ülkenin koşulları

¹³¹ A.e.

¹³² "Balık Günü", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1940, s. 2.

¹³³ Kemal Bayrakçı, "Balık Ekonomisi", s. 9. Kendisi kaleme aldığı bir yazıda da, çok zengin bir potansiyele sahip olan Türk balıkçılığından faydalanılması için soğuk hava tesisatlı ve düzenli bir teşkilata dayalı balıkçılık organizasyonunun kurulması gereğine işaret ediyordu. Bu konuda önemli bir çalışma yürüttüğü bilgisini veren Kemal Bey, asker ve öğrencilere haftada 1-2 defa balık yedirilmesi konusundaki girişimlerin de halkın balık yemeye alıştırılmasında önemli bir adım oluşturacağını düşünüyordu. (Kemal Bayrakçı, "Balıkçılık", *Avacı (Avçılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)*, Sayı: 44, İkincikânun 1940, s. 7-10.)

farklı olduğundan bir ülkedeki yöntem diğerine uymayabilirdi. Bu nedenle yapılması gereken, ülke içerisinde yetişecek uzmanlar aracılığıyla kapsamlı araştırmalar yapılarak bir döküm ortaya çıkarılması ve ardından yine uzmanlar aracılığıyla en uygun avlama yöntemlerinin belirlenmesiydi. İkinci nokta, tutulan su ürünlerinden gereken verimin alınmamasıydı. Bunun için bir konserve fabrikası yapılması önerilebilirse de, fabrikanın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için balıkların her yıl aynı miktarda tutulması sağlanmalıydı. Bu yapılamadığı takdirde fabrika kurmak anlamlı olmayacaktı. Bu açıdan her konuda olduğu gibi su mahsulleri konusunda da öncelikle bir yöntem belirlenmeli ve ona göre hareket edilmeliydi. Bu bağlamda hükümetin su mahsulleri alanında bir kanun hazırlığı içerisinde bulunduğu hatırlatılarak bunun olumlu bir adım olduğu belirtiliyordu. Bununla birlikte, bu kanunu hayata geçirmenin “*nazik ve güç bir iş*” olduğu da kabul ediliyordu. Ancak bu alanda yanlış atılacak bir adımın halkın ve ülkenin zararına olabileceğini çok iyi takdir eden hükümetin, her koşulu dikkate alarak faydalı bir sonuca varacağı düşünülmüyordu.¹³⁴

1941 yılı sonunda gerçekleştirilen ve bazı dairelerin 1941 yılı bütçelerinde değişiklik yapılmasını öngören görüşmelerde söz alan Maliye Vekili Fuad Ağralı, su mahsulleri hakkında bir kanun layihası hazırlandığını ve bu layihanın TBMM’ye sunulduğunu ya da sunulmak üzere olduğunu söylüyordu.¹³⁵ 1942 yılına gelindiğinde ise; ilgili tasarının hazırlanarak Başvekâlet’in incelemesine sunulduğu yönünde bir haber kamuoyuna yansımıştır. Başvekâlet incelemesinin ardından, tasarı TBMM’nin çeşitli encümenlerinde görüşülerek umumi heyete sevk edilecekti.¹³⁶

¹³⁴ Necib Selâm, “Sularımızın Verimi”, **Avacı (Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)**, Sayı: 46, Mart 1940, s. 11-13. Boğaz’daki torik akınından hareketle de, 2 gün zarfında 100.000 çiftten fazla torik balığı tutulduğu ve o sırada limanda balık almaya gelmiş bulunan İtalyan ve Yunan balıkçı gemilerinin depolarını tamamen doldurdukları bilgisi veriliyordu. Dolayısıyla balıkçılık konusunun daha iyi bir teşkilata bağlanması halinde deniz mahsulleri ülkeye büyük bir servet kazandıracaktı. (“Balık Ticareti”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1940, s. 2.)

¹³⁵ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 22, 16. İnikat, 15.XII.1941, s. 52. Bu süreçte, İstanbul balıkçılarının görüşünü alan bir gazetecinin izlenimlerine göre tüm balıkçılar, buz sorunu çözülmeden balıkçılık konusunda bir adım atılmayacağını düşünüyorlardı. (Salâhaddin Güngör, “Balık Derdimiz”, **Cumhuriyet**, 6 İnkiteşrin 1941, s. 2.)

¹³⁶ “Su Mahsulleri İçin Bir Lâyiha Hazırlandı”, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1942, s. 3; “Su Mahsullerimiz”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1942, s. 2.

1942 yılında sektöre yönelik en somut gelişme ise İstanbul'da bir balıkçı birliği kurulmasıdır. Bu kararın gerisinde, önceki yıl gerek savaş koşulları gerekse ağır kış ortamı nedeniyle ülkede bir et buhranı başlama tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle, denize dökülmek zorunda kalınan balıklardan yararlanmak üzere Münakalet Vekâleti'nde Ekonomi, Ticaret, Ziraat ve Milli Savunma Vekâletleri uzmanlarından oluşan bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, İstanbul'da bir balıkçılık birliği kurularak bu birlik aracılığıyla balıkların et ihtiyacını karşılamak üzere iç bölgelere gönderilip ucuz bir şekilde dağıtılmasına, balık ihracatının artırılmasına ve bu konuda propaganda ve yayın yapılmasına karar vermişti.¹³⁷ Bu karara uygun olarak İstanbul ve Havalisi Balık Avcılığı ve Sanayii Birliği adını taşıyan bu birliğin nizamnamesi 15 Mayıs 1942'de yayımlanmıştır. Burada, adı geçen birliği kurmak için Ticaret Vekâleti'nin yetkili kılındığı belirtiliyordu. Yönetim merkezi İstanbul olan birliğin faaliyet alanı İstanbul, Karadeniz Ereğlisi, Marmara Havzası ve Çanakkale Boğazı bölgesi olarak belirlenmişti. Birlik genel olarak balıkçılık sanayiinin gelişmesini sağlamak için çalışacaktı. Bu bağlamda üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması, balık avcılarını teşvik için gerekli önlemlerin alınması, hükümetin balık avcılığı ve sanayii konusunda vereceği görevlerin hayata geçirilmesi, sektöre yönelik yayın ve propaganda faaliyetlerinde bulunulması gibi görevleri üstlenecekti.¹³⁸ Bu karardan yola çıkılarak, balıkçılık gibi büyük işlerin ancak büyük parayla başarılabilceği belirtilirken, yeni düzenlemeden duyulan memnuniyet dile getirilmişti.¹³⁹

Buna karşılık, İstanbul'daki ihracatçıları tatmin etmediği belirtilen bu nizamname uygulamaya geçememişti. Bu süreçte, Münakalat Vekâleti Ankara, İstanbul ve İzmir'e gönderdiği sirkülerle buralarda soğuk hava depoları kurularak üretim fazlasının bu depolarda stok yapılmasını talep etmişti. Bu çerçevede Ankara'da bir soğuk hava deposu kurulmuş ve getirilen balıklar halka ucuz fiyatlarla satılmaya başlanmıştı. Ancak bu durumdan rahatsız olan İstanbul'daki bazı balık tüccarları bu girişimi engellemek için balık fiyatlarını

¹³⁷ Özkul, **a.g.m.**, s. 301-302.

¹³⁸ "Kararnameler", **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 5107, 15 Mayıs 1942, s. 2860. Ayrıca Bkz.: "İstanbul ve Havalisinde Bir Balıkçılık Birliği Kuruldu", **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1942, s. 3.

¹³⁹ Nuriye Hayırlı, "Balıkçılığımız İhya Ediliyor", **Avcı (Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)**, Sayı: 73, Haziran 1942, s. 13-14.

yükseltmeye çalışmışlardı. Ne var ki bu girişimin tüm büyük şehirlerde yaygınlaşması istendiğinden, İstanbul'da bir balıkçılık üretim kooperatifinin kurulması öngörülmüş ve gerek bu işle ilgilenmesi gerekse soğuk hava depoları kurması amacıyla Halk Bankası emrine 1,5 milyon lira verilmesi kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan, Millî Eğitim Bakanlığı, Köy Enstitüleri arasında sahil ve göl kenarlarında bulunanların eğitim programına balıkçılığın da eklenmesini planlamıştı. Ne var ki bu girişimlere başlandığı sırada Başbakan Refik Saydam'ın vefatı nedeniyle kabinede olan değişikliklerin¹⁴⁰ ve diğer problemlerin sonucunda bu işler tamamlanamamıştır.¹⁴¹

1942 yılı sonuna gelindiğinde, dönemin Münakalat Vekili Amiral Fahri Engin, balıkçılık kanunu projesinin Vekâlet tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulup İktisat Encümeni'ne havale edildiğini açıklıyordu. Ona göre; balıkçılığı bir teşkilata bağlayıp büyük ölçüde balık tutulmasının yolları araştırılmakla beraber, öncelikle tutulan balıkların denize dökülmesini önlemek gerekiyordu. Bunun için de, Ankara, İstanbul ve İzmir'de büyük hava depoları kurulmalıydı. Ankara Vilayeti bu konuda bir adım atarak soğuk hava deposunu kurarken; balık ticaretiyle uğraşan bir Alman firması da İstanbul'da büyük bir soğuk hava deposu inşa edecekti. Ayrıca seksen soğuk hava balık vagonu da Kumkapı'da çalışmaya hazır durumda bulunuyordu. Bu açıdan artık fazla tutulan balıkların denize dökülmesi tehlikesi kalmamıştı. Balıkçılık kanununun kabul edilmesinden sonra da, Akdeniz balıkçılığında yetkin olan yabancı uzmanlar getirilerek balık tutma yöntemleri geliştirilecekti.¹⁴²

Bu hazırlığa karşın ilgili kanun bir kez daha çıkarılamamış ve bunun yerine balık neslini korumak için bir düzenleme getirilmiştir.

¹⁴⁰ Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de vefatı üzerine Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kurulacaktır. Bu dönemde kurulan iki Saraçoğlu Hükümeti, 9 Temmuz 1942-7 Ağustos 1946 tarihlerinde görev yapacaktır. (**Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), s. 357-358, 385-387.)

¹⁴¹ Özkul, **a.g.m.**, s. 302. Bu dönemde gündeme getirilen bir öneri de devlete bağlı olarak bir deniz mahsulleri bankası kurulmasıdır. 1-2 milyon liralık sermaye ile kurulacak bu bankanın öncülüğünde balıkçılığın gelişimi sağlanabilecekti. (Suphi Nuri İleri, "Deniz Mahsulleri Bankası", **İktisadî Yürüyüş**, Yıl: 3, Cilt: 5, Sayı: 57, 16 Nisan 1942, s. 4, 19.)

¹⁴² "Münakalât Vekilinin Gazetemize Beyanâtı", **Cumhuriyet**, 20 Birinciteşrin 1942, s. 3. Ankara'da kurulan soğuk hava deposu sayesinde Ankaralıların İstanbul'dan daha taze ve çok defa da daha ucuza balık yedikleri belirtiliyordu. (Ahmet İhsan, "Türkiye'de Balıkçılık ve Balık Sanayii", **Balıkçı**, Sayı: 3-4-5, Ağustos, Eylül, I. Teşrin 1944, s. 12, 16.)

Bundan kısa bir süre önce, Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'ndeki hükümlerin aksine, balıkların yumurta döktükleri aylarda balık avlandığı gibi dinamit ve zıpkınla da avlanma gerçekleştirildiği bilgisi kamuoyuyla paylaşılarak yeni bir balıkçılık kanununa olan gereksinim vurgulanmıştır.¹⁴³ Hükümetin bu konuda attığı adım, 22 Eylül 1943'te yayımlanan bir kararnameyle Zabıta-i Saydiye Nizamnesi'nin ilgili maddesinde yer alan ve balık neslinin korunması için av yasağı getiren hükmün yürürlüğe sokulmasıdır. Buna göre; ülkenin bütün su avı yerlerinde 15 Nisan'dan Ağustos sonuna kadar olan 4,5 aylık süre zarfında balık avcılığı yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayanlar hakkında Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'ndeki cezalar işletileceği gibi Türk Ceza Kanunu'na göre de cezai işlem uygulanacaktı.¹⁴⁴ 10 Kasım 1943'te de bu konuda bir tamim yayımlanmıştır. Burada, Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'ndeki yasak konusunda o güne kadar bir karar alınmadığından bu yasağa uymayanlar hakkında yapılan kanuni işlemlerin mahkemelerce kabul edilmediği vurgulanıyordu. İlgili kararnameyle yasağa kanuni bir dayanak sağlanmış ve maddeye aykırı hareket edenlerin cezalandırılmalarının önü açılmıştı.¹⁴⁵

Bu süreçte İstanbul Balıkçılar Cemiyeti, halka ucuz balık sunabilmek için şehirde seyyar satış yerleri açtığı gibi, fakir halkın balık yemesini sağlamak için Kızılay aşhanelerine ücretsiz balık verilmesini kararlaştırmıştı.¹⁴⁶ Diğer taraftan, Halk Bankası'nın desteğiyle bir Balıkçılar Kooperatifi kurulurken,¹⁴⁷ balıkçılığın gelişmesine yönelik öneriler kamuoyuyla paylaşmaya devam ediliyordu.¹⁴⁸ Hükümet de gereken yardımların yapılarak balık konserve sanayiinin geliştirilmesine karar vermişti. Bu çerçevede, özellikle Gelibolu'daki fabrikaların geliştirilmesi için gereken önlemler alınacaktı. Cumhurbaş-

¹⁴³ Necib Selâm, "Balıklarımızı Koruyalım!", *Avcı (Avcılık, Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)*, Sayı: 86, Temmuz 1943, s. 14-15.

¹⁴⁴ "Kararnameler", *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 5514, 22 Eylül 1943, s. 5844-5845.

¹⁴⁵ "Tamim", *T.C. Resmî Gazete*, Sayı: 5552, 10 Teşrinisani 1943, s. 6034. Bu dönemdeki bir bilgiye göre, ülkenin ortalama yıllık balık üretimi 25 milyon kilo, değeri de 1,5 milyon liraydı. (Enver Kırker, "Denizlerimizin Serveti", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 4, Cilt: 7, Sayı: 75, 1 Şubat 1943, s. 13.)

¹⁴⁶ İzzet Kolay, "Balıkçılar Cemiyeti", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 4, Cilt: 7, Sayı: 76, 16 Şubat 1943, s. 15.

¹⁴⁷ Selim Cavid, "Balıkçılar Kooperatifi", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 4, Cilt: 7, Sayı: 78, 16 Mart 1943, s. 1.

¹⁴⁸ Haşim Nahid Er-bil, "Türk Balıkçılığı", *İktisadî Yürüyüş*, Yıl: 4, Cilt: 7, Sayı: 77, 1 Mart 1943, s. 5, 19.

kamı İsmet İnönü de, bu konu hakkında çeşitli direktifler verdiği gibi, Gelibolu'da bir Balıkçılık Enstitüsü kurulmasını istemişti.¹⁴⁹ Aynı süreçte, tüketim üzerinden yapılan bir tespit ise; konservecilik de dâhil olmak üzere henüz bir balık sanayiinin oluşturulmadığı gerçeği ortaya konuyordu. Bu bağlamda, ülkedeki balık tüketiminin yıllık bir kiloyu dahi bulmadığı noktasından hareketle, balık tüketiminin o güne kadar bir lüks niteliğinde olduğu kaydediliyordu. Bunun temel nedeni; üretim potansiyeli değil sektörün birçok konuda yaşadığı problemlerdi. Zira ülke içerisinde bir balık sanayiinin olduğunu söylemek mümkün değildi. 5-6 fabrikaya karşılık gelen konserve sanayii balık üretiminin %1'inden fazlasını işleyemiyordu. Bunun dışında, Trabzon'da, yıllık 50.000 kadar yunus balığı işleyen bir balık yağı fabrikası kurulabilmişti. Bu verilerin ardından sektörün gelişebilmesi için öncelikli önlemler üzerinde durulmuş ve bunların başında İstanbul'da büyük bir balık kombinası kurulmasının geldiği belirtilmiştir. Bunun dışında birkaç şehirde soğuk hava depolarını da içeren modern balıkhaneler kurulması, mevcut tesislerden en yüksek derecede yararlanılması, balık resminin kaldırılması, fiyat istikrarının sağlanması, tuz ve buz fiyatlarının indirilmesi, askerî birliklerin balık tüketicisi haline getirilmesi, kalabalık kuruluşlarda mecburi balık günü yapılması ve balık alışkanlığı yerleşinceye kadar İstanbul, Ankara ve İzmir gibi en büyük şehirlerde bazı dönemlerde et kesiminin sınırlandırılması şeklinde önlemler alınabilirdi.¹⁵⁰

¹⁴⁹ “Balık Konserve Sanayiinin İnkişafı İçin Kararlar”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1944, s. 3. Cumhurbaşkanı'nı destekler bir şekilde, ülke denizlerinde ayrıntılı araştırmalar yapılabilmesi için bir Balıkçılık Mektebi'ne ihtiyaç duyulduğu vurgulanıyordu. (Lütfü Arif Kenber, “Denizlerimizde Yabancıların Yaptıkları Tetkikler”, **Balıkçı**, Sayı: 3-4-5, Ağustos, Eylül, I. Teşrin 1944, s. 9, 15.)

¹⁵⁰ Şefik Bilkur, “Balık Servetimizin Kıymetlendirilmesi İmkânları”, **Türk Ekonomisi**, Yıl: 2, Sayı: 14, 15 Ağustos 1944, s. 43-46. Aynı dönemdeki diğer değerlendirmelerde de, soğuk hava depolarının önemine işaret edildiği gibi, et darlığının artması nedeniyle piyasaya balık sunumunu çoğaltabilmek için balık nakliyatının kolaylaştırılması, yeni bir yasal düzenlemeye gidilmesi, Balıkçılık Enstitüsü'nün yeniden açılması, tüketimi çoğaltacak önlemler alınması ve oldukça kötü durumdaki balıkhanenin modernleştirilmesi gereği öne sürülmüştür. (Abidin Dav'er, “Balıkçılık Enstitüsünü İhya Etmeliyiz”, **Cumhuriyet**, 31 İnkincânun 1944, s. 2; Enver Kurker, “Soğuk Hava Depoları”, **İktisadî Yürüyüş**, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 107, 1 Haziran 1944, s. 10, 20; Aslan Tufan, “Balıkçılığımızın İnkişafına Doğru”, **İktisadî Yürüyüş**, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 110, 17 Temmuz 1944, s. 1, 19; “Kemal Yarar, “Ucuz Balık Davası”, **Balıkçı**, Sayı: 3-4-5, Ağustos, Eylül, I. Teşrin 1944, s. 2-3, 16; Ahmet İhsan, “Türkiye'de Balıkçılık ve Balık Sanayii”, **Balıkçı**, Sayı 3-4-5, Ağustos, Eylül, I. Teşrin 1944, s.12,16; İzzet Kolay, “Haliçte Yapılması Kararlaştıran...”, **Balıkçı**, Sayı: 6, İnkinciteşrin 1944, s. 1.)

Savaşın son yılı olan 1945'e gelindiğinde çalışmalar somut bir sonuca ulaşmadan devam etmektedir. O yıl alınan bir kararla, 1939 yılından itibaren Münakalat Vekâleti'ne bağlı olan Su Mahsulleri ve Avcılığı Müdürlüğü bir kez daha Ekonomi Bakanlığı'na devredilmiştir.¹⁵¹ Bunun üzerine, Bakanlık daha önce hazırlanmış olan balıkçılık sektörüne yönelik tasarımı tüm ilgililerin katılımıyla ayrıntılı bir şekilde incelemeyi uygun görmüştür. Bu amaçla, sektörün çeşitli temsilcilerini davet ederek deniz mahsulleri kanunu tasarısının incelenmesi için bir toplantı düzenlemiştir. Yeni tasarıda, balık üreticileriyle onlar adına çalışanların ilişkileri, ülke içerisindeki satış ve tüketim konuları ve konserve, tuzlama ve balık ihracatı konuları ayrı ayrı dikkate alınarak ilgili hükümlere eklenmişti.¹⁵² İstanbul'daki Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü binasında, Ekonomi Bakanı Fuad Sirmen tarafından yapılan toplantıda, Bakan balıkçılık konusunun teşkilatlandırılacağını söyledikten sonra katılımcılara şu mesajı vermiştir: *"Sizin kendi işlerinizi, kendi düşüncelerinize göre teşkilâtlandırmak isteriz. Yalnız bu düşünceleri bize bildirirken, menfaat düşüncelerinden büsbütün tecerrüd edemeseniz bile kendi menfaatlerinizi umumun menfaatleriyle birleştirmeniz lâzımdır."* Toplantıda, Balıkçılar Cemiyeti Başkanı Yusuf Yarar ve balık ihracatçılarından Ali Tansever söz alarak düşüncelerini açıklamışlardı. Toplantı sonucunda, balıkçıların bir ay zarfında bir tasarı vermeleri yönünde bir karar alınmıştı.¹⁵³

Bu toplantıdan sonra, 9 Ağustos 1945'de, Bakanlar Kurulu'nca sektörün gelişmesini sağlamaya dönük bir karar alınmıştır. Buna göre, balık yağı, konserve ve diğer yollarla hazırlanmış balık ve diğer deniz mahsulleri ile balıktan yapılan un gümrük çıkış vergisinden muaf tutulacaktı.¹⁵⁴

7. II. Dünya Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler

II. Dünya Savaşı'nın ardından, balıkçılık konusu, hükümetin çalışmalarının yanı sıra Marshall Planı'ndan da¹⁵⁵ istifade edilerek

¹⁵¹ "Kanunlar", T.C. Resmî Gazete, Sayı 6050, 6 Temmuz 1945, s. 9018; Özkul, a.g.m., s. 302.

¹⁵² "Balıkçılar Ankara'da Toplantıya Çağrıldı", Cumhuriyet, 6 Temmuz 1945, s. 2.

¹⁵³ "Balıkçıların İstekleri", Cumhuriyet, 12 Temmuz 1945, s. 2.

¹⁵⁴ "Bakanlar Kurulu Kararları", T.C. Resmî Gazete, Sayı: 6090, 22 Ağustos 1945, s. 9226. II. Dünya Savaşı döneminde toplam 36.989.000 liralık bir ihracat söz konusudur. (Küçük İstatistik Yılığ 1942-1945, Ankara, İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947, s. 293.)

¹⁵⁵ Marshall Planı, ABD tarafından, II. Dünya Savaşı sırasında yıkılan Avrupa ekonomile-

çözölmeye çalışılacaktır.¹⁵⁶ Bu çerçevede, yukarıda sözü edilen ve İstanbul'da hazırlanan deniz mahsulleri projesinin Ekonomi Bakanlığı tarafından yürütölen incelemesi 1945 yılı sonlarına doğru tamamlanmıştır. Balıkçılık konusunu köklü bir şekilde çözeceği ileri sürölen projenin uygulanması için Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir de incelemelerini tamamlamıştı. Tasarının TBMM'nin yeni dönemine yetiştirilmesi öngörölüyordu. Projeye göre, İstanbul'da Eminönü Meydanı ile Sebze ve Meyve Hali arasındaki sahil kısmı balıkthane ve soğuk hava depolarına ayrılıyordu. Burada modern bir balık ve deniz mahsulleri borsası ve balıkların taze bir şekilde korunması için büyük bir havuz kurulacaktı.¹⁵⁷ Ancak bu tasarı bir kez daha yasalaşmamış ve 14 Ağustos 1946'da kurulan Recep Peker Hükümeti Programı'nda, su mahsullerinin değerlendirilmesi konusundaki çalışmaların artırılacağı ve balıkçılık konusuy-la ilgilenileceği vurgulanmaya devam edilmiştir.¹⁵⁸

Ortaya çıkan sonuçsuz tablo, 26 Aralık 1946'da gerçekleştirilen Ekonomi Bakanlığı'nın 1947 yılı bütçe görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde söz alan Gaziantep milletvekili Cemil Said Barlas, Ekonomi Bakanı'na, 1947 yılında su mahsulleri sanayii ve balıkçılığın gelişimi konusunda hangi hamleleri yapacağı sorusunu yöneltmiştir. Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta bu soruya cevaben, su mahsullerinin çeşitli yönlerinin olduğunu söylemiş ve Ekonomi Bakanlığı'nın o güne kadar süren araştırmalarıyla bu konuyu her açıdan çözümlenebilmek adına bazı sonuçlara vardığını belirtmiştir. Bu alanda balıkçıları düşündüren öncelikli konu balıktan

rini canlandırmak ve Komünizmin Batı Avrupa'da yayılmasına engel olmak amacıyla gündeme getirilen bir yardım programıdır. 1948 yılında başlayan bu programa Türkiye de dâhil olmuştur. (Yavuz Güler, **Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2009, s. 86; Serkan Şahin, **Marshall Planı Ekseninde Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, s. 31-34.

¹⁵⁶ Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil olmasından önce yapılan bir ankete verilen cevaplar arasında, alınacak kredinin bir bölümünün deniz mahsulleri alanında kullanılması gerektiği yer alıyordu. ("Önemli Bir Anket", **İktisadî Yürüyüş**, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 146, 23 Ocak 1946, s. 12.)

¹⁵⁷ "Balıkçılığın Islahı İçin Hazırlanan Proje", **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1945, s. 1. Marshall Planı'ndaki Türkiye verilerine göre, ülkenin balık üretimi 1945-46 döneminde 18.000 tondu. ("Marshall Planı", **İktisadî Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 196, 8 Mart 1948, s. 10.)

¹⁵⁸ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), s. 418-419.

alınan av resmiydi ve hükümet tarafından bu verginin kaldırılmasına karar verilmişti. Ancak bu önlem yeterli olmadığından, gerekli limanların yapılıp teknik desteğin sağlanması ve balık sanayiinin kurulup desteklenmesi gündemdeydi. Su mahsulleri sanayiinin devletin yardımı ve korumasıyla özel teşebbüs tarafından kurulabileceği düşünülüyordu. Bu yeterli olmadığı takdirde, devlet girişimci olarak da sektörde yer alacaktı ve sektöre yönelik tüm bu önlemler yakın bir zamanda Meclis'e sunulacaktı.¹⁵⁹

Ekonomi Bakanı'nın bu sözlerine karşılık 1947 yılı içerisinde somut bir gelişmeden söz etmek mümkün değildir. Aksine, 10 Eylül 1947 tarihinde göreve başlayan I. Hasan Saka Hükümeti Programı'nda su mahsulleri konusuna değinilmemiş ve bu durum İstanbul milletvekili Fuad Hulusi Demirelli tarafından gündeme taşınmıştır. Ona göre, ihraç kapasitesi olan balıkçılık ve diğer deniz mahsullerinin teşvik edilmesi konusunun dikkate alınacağı söylenmesine rağmen programda buna ilişkin hiçbir madde yer almıyordu.¹⁶⁰ Buna karşılık, 17 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin 7. Büyük Kurultayı'nda kabul edilen parti programında, verimli bir servet kaynağı olan deniz ve tatlı su ürünleri sanayisine önem verileceği hükmü yer almıştır. Kurultay'da Ekonomi Bakanlığı'na gönderilen dilekler ve bunlara Ekonomi Bakanı'nın verdiği cevaplar dikkate alınarak hazırlanan rapora göre; balıkçılık tüm ülkeyi önemli bir şekilde ilgilendiren geniş bir araştırma konusuydu. Ancak bu alanda araştırmalar yapacak olan Balıkçılık Enstitüsü'nün 1936 yılında kapatılması zorunluluğu doğduğundan bu araştırmalar yarım kalmıştı. Yarıda kalan bu araştırmaların tamamlanması gerektiğinden, 1948 yılı için pratik bir çözüm düşünülmüş ve mevcut laboratuvarlardan da yararlanılarak yabancı uzmanlara gereken araştırmaların yaptırılması planlanmıştır.¹⁶¹

Dolayısıyla, balıkçılık konusu bu kez de gerekli araştırmaların yapılması gerekçesiyle ileriye atılıyordu. Bu süreçte; balıkçılık sektörünü ilgilendirmekle birlikte hayata geçmeyen bir diğer gelişme, çalışmalarını 5 Kasım 1947'de tamamlanan ve Vaner Planı olarak da adlandırılan 1947 İktisadi Kalkınma Planı'dır. Bu planın su mahsul-

¹⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi (TBMM TD), Dönem: VIII, Cilt: 3, 24. Birleşim, 26.XII.1946, s. 535, 541-542.

¹⁶⁰ Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), s. 523.

¹⁶¹ C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara, 1947, s. 431, 547.

leri kısmında, ülkenin potansiyeli çok zengin olmasına karşın balık sanayiinin istenen noktaya ulaşamadığı belirtiliyordu. Bu açıdan balık sanayiinin geliştirilmesi başlıca hedeflerden birini teşkil ediyordu. Bunun için modern balıkçı gemileri temin edilecek, soğutma tesisleri ve işleme yerleri kurulacaktı. Böylece, 1946 yılı sonunda üretim miktarı 18.000 ton üretim değeri de 10 milyon lira iken, 1952 yılında 125.000 ton üretim kapasitesi ve 75 milyon lira üretim değerine ulaşılacaktı.¹⁶²

Bu belirsizlik ve balıkçılığın sorunları o süreçte de kamuoyunun gündeminden uzak kalmamıştır. Bu çerçevede, balıkçıların en büyük probleminin kredi konusu olduğu öne sürülüyordu. Bu problem kabzımalların balıkçıları üzerinde bir denetim kurmasına yol açmakta ve balıkların denize dökülmesi de içerisinde yer almak üzere birçok olumsuzluğa neden olmaktaydı.¹⁶³ Sonbaharla birlikte bir balık akınının başladığını ancak bundan yeterince kazanç elde edilemediğini belirten bir yazara göre de, balıkçılığın şansızlığı çok eski dönemlere dayanmakla beraber hala devam ediyordu. Bu şanssızlığın, Atatürk döneminde ülkeye gelen Veberman kastedilerek, “*palavracı ve dalavereci bir serserinin*” balıkçılık işinin başına getirilmesiyle başladığı iddia ediliyordu. Bu kişinin hatalı politikaları sonucunda balıkçılık konusundaki girişimler başarısız olmuştu. Savaş döneminde mecburen bir köşede kalan balıkçılık sektörü, yeni dönemde tekrar ciddi bir şekilde ele alınmalı ve bunun için de devlet ve özel sermaye birlikte hareket etmeliydi.¹⁶⁴

Yeni tasarıya yönelik çalışmaların devam ettiği sırada, Çoruh milletvekili Cemal Kazancıoğlu tarafından verilen bir soru önergesiyle balıkçılık konusu TBMM içerisinde tekrar tartışılmıştır. Balıkçılık sanayiinin gelişimini sağlamak için su ürünleri kanunu tasarısının Meclis’e getirilmesi hakkındaki önergede, ülke denizlerinden geçince yararlanılamadığına işaret ediliyordu. Bunun tek sebebi, balıkçılık konusunun o güne kadar devlet tarafından geçince ele alınamaması nedeniyle balıkçıların sermaye ve malzeme yönünden organize olamamalarıydı. Bunun sonucunda, Türk balıkçılığı geçmi-

¹⁶² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009, s. 74.

¹⁶³ İsmail Özkul, “Balıkçılık Teşkilâtımız ve Balık Av İle Geçinen Vatandaşlarımız”, *Türk Ekonomisi*, Sene: 5, Sayı: 51, Eylül 1947, s. 274-275.

¹⁶⁴ “Balıkçılığımızın Talihsizliği!”, *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1947, s. 2.

şe göre daha geri ve ilkel olduğu gibi balıkçılar da o oranda “sefil” bir durumdaydı. Cemal Bey bu geri kalmışlığın çözümü için beş başlıkta topladığı konuları gündeme getirerek bunların cevaplanmasını Ekonomi Bakanlığı’ndan sözlü olarak talep etmişti. Bunlardan ilki; ülkenin balık yataklarının incelenmesi ve avlanma yöntemlerinin belirlenmesiydi. Ekonomi Bakanı Cavit Ekin bu soruya cevaben; ülkenin balık potansiyelinin genişliğine işaret etmiş ve tüm sanayi sektöründe olduğu gibi balıkçılıkta da kapsamlı bir yapılandırmaya girişmeden önce ayrıntılı bilgilere dayanılarak projelerin hazırlanması gereğini vurgulamıştır. Oysaki; nispeten daha ayrıntılı bilgilere sahip olunan balıkçılığın ağırlık merkezi konumundaki İstanbul’da bile daha kapsamlı bir sanayi hareketine girişilmesine cesaret verecek bir bilgi kesinliği bulunmuyordu. Nitekim son on yılın oldukça dalgalı üretim rakamları da bunu ortaya koymaktaydı. Bu nedenle, Cemal Bey’in de değindiği gibi öncelikle sektöre ilişkin iyi bir inceleme yapılmalıydı. Bunun için daha önce Balıkçılık Enstitüsü tarafından başlatılmış olan bilimsel çalışmaya mütevazı bir çerçevede devam edilip ihtiyaca göre geliştirilmesi için harekete geçilmişti.¹⁶⁵

Cemal Bey bu sorunun dışında, balıkçılığın iç ve dış pazardaki değerinin ne olduğunu öğrenmek istemiş, balıkçıların araçlardan kurtarılarak av araçları ve teçhizat ile donatılması ve tutulan balıkların bozulmadan saklanıp nakledilebilmesi için gereken tesislerin yapılması gereğine işaret etmiştir. Tüm bunlar için de su mahsulleri kanun tasarısının Meclis’e getirilmesi talebinde bulunmuştur. Ekonomi Bakanı bu sorulara toplu bir şekilde cevap vermiş ve balıkçılıkla uğraşan her kesimin konunun kendi talepleri doğrultusunda çözümlenmesini istediğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla balıkçılığın geniş bir açıdan ele alınması gerekliliği bulunduğundan, sektörün farklı uzmanlarca bir kez daha incelenmesi için girişimlere başlanmış ve tasarının Meclis’e sunulması da bu incelemelerden sonraya bırakılmıştı. Bu çalışmanın uzun bir zamana gereksinim duyacağı gibi bir algı söz konusu olabilirse de, bu süreyi en aza indirebilmek için gayret gösterilecekti. Bu çalışmanın yanı sıra, o günkü imkânlar oranında üretim ve satışın çoğaltılması için bazı tedbirler öngörülüyordu.¹⁶⁶

¹⁶⁵ TBMM TD, Dönem: VIII, Cilt: 11, 54. Birleşim, 3.V.1948, s. 241-242.

¹⁶⁶ A.e., s. 241-243.

Bu açıklamaların ardından söz alan Cemal Kazancıoğlu, ülkenin balıkçılık potansiyeline bir kez daha dikkat çekerek tarıma yönelik sanayileşme programlarının düşünüldüğü bir ortamda bu sektörü geride bırakmanın doğru olmayacağını söylemiştir. Bu alanda, 1925-1944 yılları arasında çeşitli çabalar söz konusu olmasına karşın gelinen noktada geçmişe göre daha geriye gidilmişti. O gün Türk balıkçılığı hala Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi altında çalışırken, büyük umutlarla Ekonomi Bakanlığı'na devredilen Su Ürünleri ve Avcılığı İşleri Müdürlüğü hiçbir pratik faaliyette bulunamamış ve sonuçta sektör Türk balıkçılığının merkezi olan İstanbul'daki Balıkçılar Cemiyeti gibi yetkisinin üzerine çıkarak hareket edebilen bir kuruluşun ve kabzımalların egemenliği altında kalmıştır. Türk balıkçılığının problemlerini çeşitli yerlerden verdiği örneklerle de ortaya koyan milletvekili, milli bir dava olarak balık tüketiminin çoğaltılması gereğini vurgulamış, soğuk hava depolarının kurulması, balık sanayiine yatırım yapacaklar için kolaylık sağlanması, kredi konusunun çözümlenmesi ve ihraç konusundaki formalitelerin azaltılması yönündeki önerilerini ortaya koymuştur. Ancak tüm bu tedbirleri hayata geçirebilmek için bir kanun tasarısının bir an önce Meclis'e getirilmesi gereğini de ifade etmiştir.¹⁶⁷

Bu gelişmelerden hareketle, 1948 yılı içerisinde, su mahsulleri kanunu tasarısı hazırlıklarının, 1936'da gerçekleştirilen Balıkçılık Kongresi'ne sunulan dilekler de dikkate alınarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki bilgilere göre, kongrede öne sürülen 86 dilekten 74'ü çeşitli şekillerde tasarıya eklenmiş, ancak kalan 12 dilek temel ilkelere aykırı görüldüğünden dikkate alınmamıştı. Bunlar arasında, balık himaye alanlarının belirlenmesi, sürütme yöntemiyle balık avcılığı yapılması, balıkçılık ve liman tezkerelelerinin süresi, dalyanların geliştirilmesi, balıkçılık bankasının yapısı

¹⁶⁷ A.e., s. 243-246. Cemal Bey'in soru önergesinden hareketle kaleme alınan bir eleştiride de, halen Osmanlı döneminden kalma Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi'nin yürürlükte olduğu ifade ediliyordu. Bu durumun Anayasa'da yer alan 6 ok içerisindeki inkılapçılık ilkesine de ters düştüğü öne sürülmekte ve milletvekillerinin "hükümeti sıkıştırarak" hızlı bir şekilde kanun tasarısının hazırlanmasını sağlamaları ümit edilmekteydi. Diğer taraftan, Bakan'ın getirileceğinden söz ettiği yabancı uzmanın da Estonyalı uzmana benzememesi gerektiği belirtiliyordu. ("Hâlâ Yerinde Sayan Türk Balıkçılığı", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1948, s. 2. Estonyalı uzmanın ne denli yeteneksiz olduğuna dair benzer eleştiriler için bkz.: Hamdi Varoğlu, "Gelişi Güzel", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1948, s. 2; Hamdi Varoğlu, "Gelişigüzel", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1948, s. 2.

ve görevleri, balıkçı kabzımallığının geleceği, balıkhanelerin kredi açabilmesi ve balıkçı kooperatifleri konuları yer alıyordu. Balıkçılık Kongresi'ndeki encümenlerde en çok tartışma yaratan konulardan biri de, balıkthane masrafı olarak alınacak paraydı. Geçmişteki tasarıda, halen alınmakta olan balık resminin kaldırılması söz konusu olmakla beraber, balıkthane masrafı adıyla %12'ye kadar bir vergi alınabileceği kaydedilmişti. Encümen bu azami oranın %9'a indirilmesini çoğunluk görüşü olarak kabul etmekle birlikte bazı üyeler bu resmin hiç alınmaması, bazıları da azami %12 oranında alınması yönünde görüş bildirmişlerdi. Tasarıya ise çoğunluğun kabulü olan %9 oranı alınmıştı. Geçmişe yönelik bu açıklamanın ardından, mevcut %12'lik verginin balıkthane harcamalarını ancak karşıladığı hatırlatılarak balıkçıların bu vergiden şikâyet etmedikleri ve hatta satışların artırılması halinde 1926 yılına kadar ödedikleri %24'lük orana bile razı oldukları bilgisi veriliyordu.¹⁶⁸

Diğer taraftan, 1948 yılına kadar yerli ve yabancı kişiler tarafından yetmiş altı rapor hazırlandığı belirtiliyordu. Bu raporlardan çıkan sonuca göre, Türk suları su mahsulleri açısından çok zengin olup özellikle Akdeniz'de Türkiye rakipsiz bir durumdaydı. Bu açıdan, Türk sularında o günküün birkaç katı balık avlamak mümkündü. Buna karşılık, Türk balıkları dışarıda çok ucuza satıldığı gibi ülke içerisindeki balık konservesi de çok pahalıydı. Balıkçılar çok çalışkan olmakla birlikte çok da fakirlerdi ve balıkçılık için gerekli araç ve sermayeleri yoktu. Bu tabloyu değiştirebilmek için hazırlanan raporlarda birçok öneri getirilmişti. Bu çerçevede, avlanma açısından dip balıkçılığı temel olmalı geçici balık avı ise bunu tamamlayıcı düzeyde kalmalıydı. Balıkçılığı geliştirmek için de hükümet tarafından destekleyici önlemler alınmalı, modern bir su mahsulleri kanunu çıkarılmalı, vergiler indirilmeli ya da mümkünse tamamen kaldırılmalı, kredi olanakları geliştirilmeli, avcılık modern teknolojiyle donatılmalı ve devletin öncülük edeceği bir su mahsulleri sanayii kurulmalıydı. Ancak tüm bunlardan önce, Türk sularında sistematik ve düzenli araştırmalar yapılarak suların durumları ve su mahsullerinin cinsleri belirlenmeliydi. Bunun için de su mahsulleri okul ve enstitüleri açılmalıydı.¹⁶⁹

¹⁶⁸ BCA, Yer No: 1453-31-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 26.03.1948.

¹⁶⁹ BCA, Yer No: 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih: 29.06.1948.

Cumhuriyet döneminde balıkçılık sektörü için o güne kadar epeyce emek sarf edilmiş ve önemli miktarda para harcanmıştı. Bunların sonucunda araştırma için bir gemi satın alınmış, bir okul ve enstitü açılmış, birçok rapor yazılarak çeşitli tedbirler gündeme gelmişti. Ancak konu ciddiye alınarak yürütülmediği için henüz olumlu bir sonuca ulaşılammıştı. Öyle ki denizlerdeki araştırmaların sonuçları olarak yapılan harita ve grafiklerle yazılan raporların tamamı bile dosyalarda saklanamamıştı. Gelineen noktada, geçmişteki raporların yanı sıra 1946-1947 yıllarında yapılan hazırlıklar da dikkate alınarak balıkçılık alanında öne sürülen görüşlerin doğru ve yerinde olduğu sonucuna varılmıştı. Bu nedenle, su mahsulleri konusunun ciddi ve geniş bir şekilde ele alınması, yapılacak işlerde devletin öncülük ederek halkla birlikte çalışması ve bu konuların kanun ve tüzüklerle belirlenmesi gereği öne çıkmaktaydı. Bu düşüncelerle, bir su mahsulleri kanunu ve bir de su mahsulleri kurumu kanunu tasarısı oluşturulmuştu. Bu iki kanunun gerekçelerini açıklayan geniş bir içerik de hazırlanırken, alınacak direktiflere göre bu içeriğe son şekli verilecekti.¹⁷⁰

Yeni kanun tasarısındaki bu açıklamalarda yer alan sektöre yönelik 76 rapor hazırlanması konusu da dikkate alınarak, Ekonomi Bakanlığı'nın 1949 yılı bütçe görüşmelerinde su mahsullerine yönelik faaliyetler gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz, su ürünlerini değerlendirmek için 1914 yılından bu yana çalışıldığını ve artık konunun bir mizah haline geldiğini söylüyordu. Zira su ürünleri konusunda yetmiş altı rapor hazırlanmıştı. Bir kısmı tercüme de edilmeyen bu raporların yanına 77. raporun elde edilmesi amacıyla bütçeye uzman ödeneği konulmuştu. Hükümetin yaşanan sıkıntılar arasında balıkçılıkla uğraşmasındaki güçlüğü anladığını ifade eden milletvekili, hükümetin tereddüdünün de bu alanda bir girişimde bulunup bulunmama noktasından kaynaklandığını düşünüyordu. Bununla birlikte, hükümetin bu konudaki görüşünü açıklıkla belirtmesi gerektiğini ve aksi halde 77. raporun da bir "*fantezi*" olarak karşılına çıkacağını söylüyordu. İstanbul milletvekili Ali Rıza Arı da, su mahsulleri hakkında CHP Programı'nda yer alan hükümler bağlamında neler yapıldığını öğrenmek istemişti. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Said Barlas, daha önce

¹⁷⁰ A.e.

balık ve et hakkında 76 rapor hazırlandığını ve kendilerinin bunları inceledikten sonra bu alanda Toprak Mahsulleri Ofisi'ni (TMO) görevlendirdiklerini açıklamıştır. Ofis yetmiş altı raporu tasnifleyip 77. raporu hazırlayacaktı. Yeni rapor ise Marshall Planı ve Ofis aracılığıyla hayata geçirilecekti.¹⁷¹ Dolayısıyla bu aşamadan sonra yetkili kuruluş olarak TMO öne çıkarılmakta ve Marshall Planı'ndan da destek beklenmektedir. Nitekim bu açıklamanın ardından Bakanlar Kurulu'nun 25 Haziran 1949'da kabul ettiği bir kararla, her çeşit nebati ve hayvani yağlı tohum ve maddeler, kasaplık hayvan ve balık ile bunların mamullerinin alım, satım, ithal ve ihracına, bu amaçları sağlayacak her türlü tesisatı kurup işletmeye ve gereğinde yem ve benzeri yardımcı maddeleri sağlamaya TMO yetkili kılınmıştır.¹⁷²

Bu gelişmelerin ardından, CHP iktidarının son dönemine gelindiğinde, bir taraftan Amerikalı uzmanlarca çeşitli raporlar hazırlanırken, diğer taraftan Marshall Planı aracılığıyla çeşitli yatırımlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1949 yılında, Türk balıkçılığını incelemek üzere Amerikalı bir balıkçılık uzmanı İstanbul'a gelmiştir. Kendisi yaptığı incelemenin sonrasında, büyük balık yataklarına sahip olması nedeniyle İstanbul'un önemli bir balık sanayii merkezi olabileceği açıklamasında bulunmuştur. Özellikle orkinos gibi balıklar Türk sularında bolca bulunuyordu ve bu tür balıkları Amerika gümrüksüz bir şekilde ithal ediyordu.¹⁷³ Türkiye'deki et konusunda incelemelerde bulunan bir başka Amerikalı uzman da, sektörün gelişmesi için önemli bir potansiyel olduğunu kaydetmiş ve balıkçılık açısından çok büyük bir tesisata gerek görmediğini ifade etmişti.¹⁷⁴ İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA)¹⁷⁵ Yunanistan kısmı

¹⁷¹ **TBMM TD**, Dönem: VIII, Cilt: 16, 53. Birleşim, 26.II.1949, s. 758, 763, 785-786.

¹⁷² "Bakanlar Kurulu Kararları", **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 7248, 2 Temmuz 1949, s. 16521. Ayrıca bkz.: "Toprak Mahsulleri Ofisi", **Akşam**, 3 Temmuz 1949, s. 1.

¹⁷³ "Balıkçılık Mütahassısı Gitti" **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1949, s. 2.

¹⁷⁴ "Amerikalı Uzmana Göre Et Buhranının Sebepleri", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1949, s. 3.

¹⁷⁵ İktisadi İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration), Avrupa'yı Kalkındırma Fonu'yla ilgili olarak kurulmuştur. Bu çerçevede Amerikan Hükümeti, 1948 yılında, Marshall Planı'nın uygulanması ile tüm dış yardımlarla ilgilenmek ve merkezi Washington'da olmak üzere İktisadi İşbirliği İdaresi'ni kurmuştur. Amerika'nın resmî bir dairesi konumundaki idarenin görevi, Avrupa'ya ve diğer ülkelere yapılacak yardımın miktar ve içeriğini belirleyerek Kongre'nin onayına sunmaktır. Bu idare, 1951 yılı sonunda kaldırılarak yerine Karşılıklı Güvenlik İdaresi oluşturulmuştur. (Selâhattin Tuncer, **Beynelmîlîl Teşekküller**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası Ayrı Bası, 1960, s. 60.) Ayrıca bkz.: Tolga Tören, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye**

balıkçılık uzmanı Moore da özel bir ziyaretle Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmuştur. Ankara'da yetkililerle görüşen Moore, İstanbul'a gelişinde yaptığı açıklamada, Türkiye'de balıkçılık sanayiinin gelişimi amacıyla hazırlanan raporları incelediğini ve bu raporların çok doğru olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu raporlar tam anlamıyla uygulandığı zaman beklenen sonuçlar alınacaktı. Bununla birlikte, balıkçılıkla uğraşan kişilerin bu alandaki bilgilerini artırmaları gereğine işaret ediyor ve soğuk hava depolarına gereken önemin verilmesini istiyordu.¹⁷⁶

İktisadi İşbirliği İdaresi'nin yıldönümünde konuşan Devlet Bakanı Nurullah Esad Sümer, hazırlanmakta olan 1949-50 yılı kalkınma programı içerisinde balıkçılık ve et konserve sanayisinin de yer aldığını açıklarken,¹⁷⁷ o dönemde yatırım açısından en somut gelişme Marshall Planı ile sağlanacaktır. Buna göre, 1949-50 mali yılında, TMO'ya plan üzerinden 1.555.000 dolarlık bir ödeme gerçekleştirilmişti. Dolaylı yardım olarak da 6.100.000 dolarlık bir ödenek söz konusuydu. Bu paraların 6.146.832,09 doları malzeme siparişine ayrılmıştı. Siparişler arasında balık avı, nakliye ve araştırma gemileri bulunuyordu. Ayrıca çeşitli illerde soğuk hava depoları, et kombinaları ve buz fabrikaları inşaatları gerçekleştirilmişti. Bu tesislerin personelini yetiştirmek üzere ABD'den üç uzman getirildiği gibi, et ve balık sanayiinin çeşitli alanlarında çalıştırılmak üzere mühendis, biyolog, tekniker ve iktisatçı gibi uzmanların getirilmesi için de çalışmalar yürütülüyordu.¹⁷⁸

Uygulaması, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007, s. 86-89.

¹⁷⁶ "Balıkçılığımızın Durumunu Islâh", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1950, s. 1,3. Heyet Başkanı Russell H. Dorr da, Yunanistan'a olduğu gibi Türkiye'ye de bir balıkçılık uzmanı gönderilmesi için Washington ve Paris ile görüşme halinde olduklarını söylemiştir. ("R. Dorr'un hususî teşebbüs ve devletçiliğe dair beyanâtı", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1950, s. 1, 3.) Bu dönemde, 55 yaşındaki bir Alman balıkçı hükümete başvurarak çalışma talebinde bulunmuştur. 35 yıldan fazla bir zamandır bu sektörde çalışan ve balık konservecililiği alanında deneyimli olan bu kişi, halen kendi firmasını işletiyordu. Kendisi Türkiye'de modern balık konserve fabrikası, balık unu fabrikası ve soğutma tesisleri kurabileceği gibi deneyimleri açısından balık konservelerinin ihracı konusunda da yardımcı olabileceğini düşünüyordu. Bu süreçte Almanya'dan ayrılmak istemesinin nedeni artık orada uzun yıllar boyunca büyük iş imkânlarının olmayacağına inanmasıydı. Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne ve onun açtığı kuruluşlara bağlı olmaması nedeniyle siyaseten hiçbir suçunun olmadığını özel olarak vurgulayan bu girişimcinin tek şartı ailesinin de kendisiyle birlikte Türkiye'ye gelmesine izin verilmesiydi. (BCA, Yer No: 17-98-6, Dosya Ek A7, Tarih: 10.04.1950.)

¹⁷⁷ "Bir Yıllık Kalkınma Programımız", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1949, s. 1, 4.

¹⁷⁸ Şahin, a.g.e., s. 120. 1948 yılından 30 Haziran 1952'ye kadar olan dönemde ise Türkiye

Buna karşılık su mahsulleri kanunu açısından somut bir gelişme söz konusu değildir. Bu konuyu bir gazeteye gönderdiği mektupla gündeme getiren İstanbul Balıkçılar Cemiyeti Başkanı Yusuf Yarar, bu kanunun çok uzun ve kapsamlı olması sebebiyle geç kalınmasının geçerli nedenleri olabileceğini kabul etmekle birlikte, balıkçılardan alınan %12 tutarındaki resmin hala kaldırılmamasını eleştiriyordu. Düyun-ı Umumiye döneminden itibaren alınan ve devlete önemli bir gelir sağlamadığı gibi balıkçıları adeta “*usandıran*” bu verginin kaldırılmasına yönelik kanunun bir an önce çıkarılması balıkçılığın kalkınmasına önemli derecede hizmet edecekti. Mektubu okuyucularına sunan köşe yazarı da, Yusuf Bey’i haklı bularak, Marshall Planı aracılığıyla balık sanayiinin canlandırılmaya çalışıldığı o günlerde su mahsulleri kanununun çıkarılması ve balıkçıların şikâyet ettikleri verginin de kaldırılması gereğini vurguluyordu. Ayrıca Fransa’da ve diğer ülkelerde bulunan ve Türkiye’de de bir süre çalışıp kapatılan Balıkçılık Enstitüsü yeniden açılmalıydı.¹⁷⁹

Sektörün beklediği kanun çıkmasa da, vergiye yönelik eleştiriler 1950 yılı seçimlerinden önce sonuç verecektir. Bu konuda çıkarılan bir kanunla, su mahsullerinden alınmakta olan av vergisi kaldırılmış, balıkçı kayıklarından vergi ve resim alınmayacağı öngörülmüş ve Hazine’ye ait olup Maliye Bakanlığı tarafından idare edilen balıkhaneye binaları bedelsiz olarak mahalli belediyelere devredilmiştir.¹⁸⁰ İlgili kanun gerekçesinde, su mahsulleri ve av derilerinden alınmakta olan av vergisinin Osmanlı döneminde %24 oranına kadar ulaştıktan sonra 1926 yılından bu yana %12 oranında alındığı hatırlatılıyordu. Ancak o güne kadar Ekonomi, Ticaret ve Maliye Bakanlıklarına yapılan başvurularda balıkçılığın daha fazla gelişebilmesi için bu verginin kaldırılması gerektiği belirtilmişti. Yapılan incelemeler sonucunda, bu verginin kaldırılarak balık satışlarının daha serbest ve

toplam 352.395.910 dolar yardım almıştır. Bu tutarın 7.655.000 doları et ve balık sanayii için kullanılmıştır. (Güler, a.g.e., s. 181.)

¹⁷⁹ “Balıkçılığımızın İnkışafı İçin”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1950, s. 2. Bu süreçteki diğer değerlendirmelerde de, bir taraftan Türkiye balıkçılığının zengin potansiyeli ortaya konuyor, diğer taraftansa üretim, kredi, tesis ve satış konularında eksiklikler bulunduğu belirtiliyordu. (Numan Zaim, “İktisadî Bakımdan Balıkçılığımız”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt: 67, No: 1, Ocak 1950, s. 79-88; Numan Zaim, “İktisadî Bakımdan Balıkçılığımız”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt: 67, No: 2, Şubat 1950, s. 136-144.)

¹⁸⁰ “Kanunlar”, **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 7472, 1 Nisan 1950, s. 18233.

ticari esaslar çerçevesinde yapılandırılması gereği anlaşılmıştı. Bütçe Komisyonu raporuna göre de, av vergilerine yönelik 1950 yılı gelir tahmini 1.700.000 liraydı ve bunun içerisinde av resmi 850.000 lira tutuyordu. Verginin kaldırılmasıyla birlikte bunu tahsil için mevcut bulunan Maliye kadrosu da dağıtılacağından 100.000 liralık bir tasarruf söz konusuydu. Bu açıdan önerilen değişikliklerle Hazine'nin önemli bir gelir kaybına uğramayacağı da dikkate alınarak tasarı kabul edilmişti.¹⁸¹

Yeni kanun üzerine İstanbul'daki balıkxane binası 1 Nisan 1950'den itibaren Maliye'den belediyeye devredilmiştir. Valinin katılımıyla gerçekleştirilen törende söz alan Balıkçılar Cemiyeti Başkanı, balıkxanenin İstanbul Belediyesi'ne devredilmesinden duydukları memnuniyeti ifade ederken, İstanbul Valisi de belediyenin bu konuda her türlü yardımı yapacağını belirtmiş ve balıkçıların da halka iyi ve ucuz balık yedirme görevlerinin olduğunu söylemiştir.¹⁸²

Tüm bu gelişmelerden sonra, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler sonucunda CHP'nin seçimi kaybetmesiyle Demokrat Parti dönemi başlayacaktır. Bu dönemde, balıkçılık sektörüne yönelik çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın, sektörün en büyük beklentisi olan kanun çıkarılamayacaktır. Aynı durum 1960'larda da devam edecek ve su mahsulleri konusuna yönelik kanun ancak 22 Mart 1971'de kabul edilerek yürürlüğe girecektir.¹⁸³

Sonuç

Türk ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olan balıkçılık sektörü, Osmanlı döneminden çeşitli problemlerle devralınmıştır. Bunların başında mevzuat yetersizliği, teknolojik gerilik ve üretim dengesizliği gibi problemler gelmektedir. Bu problemleri çözerek balıkçılığı atıl durumundan kurtarabilmek için CHP iktidarında çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunların içerisinde, zamanın gereklerine uygun ve sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir su

¹⁸¹ **TBMM TD**, Dönem: VIII, Cilt: 25, 71. Birleşime Ek, 23.III.1950, S. Sayısı: 282, s. 1-3.

¹⁸² "Balıkxanenin Durumu", **Akşam**, 2 Nisan 1950, s. 3. Balıkxanenin şehre faydalı olabilmesi için mutlaka yanına bir buz ve soğuk hava deposu yapılması gereği ilgililer tarafından ifade edilmişti. Büyük harcamaları kapsayan bu yatırımların karşılanması için Marshall Planı'nda balıkçılığın gelişimi için ayrılan fondan 400.000 lirasının soğuk hava deposu için kullanılması söz konusuydu.

¹⁸³ İlgili kanun için Bkz.: "Kanunlar", **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 13799, 4 Nisan 1971, s. 1-5.

mahsulleri kanunu çıkarılması ayrı bir öneme ve önceliğe sahip olduğundan, bu konu tüm CHP iktidarı boyunca güncelliğini korumuştur. Bu çerçevede, 1923-1938 döneminde, vergi indirimine gidilmesi, Balıkçılık Mektebi açılması, yeni bir su mahsulleri kanun tasarısı hazırlanması ve Balıkçılık Kongresi düzenlenmesi gibi önemli gelişmelere imza atılmıştır. İktidarın bu faaliyetlerinin yanı sıra yabancı uzmanların da içerisinde yer aldığı çeşitli kişi ve kuruluşlar tarafından sektörün mevcut sorunlarını ve çözüm önerilerini ortaya koyan kayda değer raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlara göre sektörün en büyük sorunları mevzuat, kredi, üretim teknolojisi, tüketim ve satış konularındadır. Bu sorunlar da dikkate alınarak 1-7 Aralık 1936'da Ankara'da düzenlenen ve alanında bir ilk olan Balıkçılık Kongresi'nde, katılan sektör temsilcilerinin görüşleri dinlenmiş ve İktisat Vekâleti'nin hazırladığı su mahsulleri kanun tasarısı tartışılarak kabul edilmiştir.

Kongredeki bu olumlu gelişmeye karşın, bürokratik sürecin uzaması ve II. Dünya Savaşı koşullarının etkisiyle su mahsulleri tasarısı konusunda somut bir adım atılamayacaktır. Bu konu 1937 yılında kurulan Denizbank üzerinden çözülmeye çalışılacak, ancak bankanın verimli çalışmadığı göz önüne alınarak 1939 yılında kapatılmasıyla bu çaba da sonuçsuz kalacaktır. Bu gelişmenin ardından, su mahsulleri konusu İktisat Vekâleti'nden alınıp, II. Dünya Savaşı öncesinde yeni kurulan Münakalat Vekâleti bünyesine verilecektir. Bunun üzerine, Münakalat Vekâleti tarafından savaş sırasında yeni bir tasarı hazırlanacak ancak bu da hayata geçmeyecektir. Bu girişimin dışında, savaş döneminde, Ankara'da soğuk hava deposu açılması, İstanbul'da bir balıkçı birliği ve balıkçılar kooperatifi kurulması ve balık neslini korumak için düzenleme yapılması gibi adımlar atılmasına karşın sektörün temel sorunları çözülememiştir.

Savaş sonrasında ise, balıkçılığın sorunları hükümetin çalışmalarının yanı sıra Marshall Planı'ndan faydalanarak çözülmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, 1948 yılından itibaren Marshall Planı'ndan elde edilen destekle sektörün teknik altyapısını geliştirmeye dönük yatırımlar yapılacak, hükümet tarafından vergi konusunda destek sağlanacak ve balıkçılık konusunda TMO ön plana çıkarılacaktır. Bununla birlikte, tasarı düzeyinde devam eden su mahsulleri kanununa yönelik çalışmalardan bir sonuç elde edilemediğinden mevzuat

konusundaki eksiklik giderilemeyecektir. Dolayısıyla CHP iktidarında, balıkçılık sektörüne yönelik vergi, eğitim ve kredi gibi konularda bazı adımlar atılmakla beraber gerek bürokratik sorumluluk noktasındaki karmaşa gerekse mevzuat konusundaki belirsizlik ortadan kaldırılamamış ve bu da sektörün gelişimini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yer No 1452-14-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih 1927

Yer No 185-276-3, Dosya Ek 217, Tarih 15.01.1935

Yer No 1453-31-1, Dosya Ek 10. Büro, Tarih 26.03.1948

Yer No 1452-17-2, Dosya Ek 10. Büro, Tarih 29.06.1948

Yer No 17-98-6, Dosya Ek A7, Tarih 10.04.1950

2. Kitaplar

1930 Sanayi Kongresi-Raporlar Zabıtlar, Ankara, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, t.y.

1931 Oda Kongresi Kararları, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1931.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Ekonomik Konulara Dair, Toplayan: Özel Şahingiray, Ankara, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1955.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı, Ankara, 1947.

Deveciyan, Karekin, **Türkiye'de Balık ve Balıkçılık**, Çeviren: Erol Üyepazarcı, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2006.

Du Velay, A, **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178-1978, Derya Matbaası, 1978.

Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomik Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor, Ankara, T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Serisi: 2, Sayı: 1, 1935.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz.: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından 1928 Senesi Kongresi'ne Tevdi Olunan Türkiye Deniz Ticaretinin Vaziyet-i Hazırası Terakki Çareleri Hakkında Rapor, İstanbul, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret-i Bahriye Şubesi, Cumhuriyet Matbaası, 1928.

Küçük İstatistik Yıllığı 1937/38, İstatistik U. M., Devlet Basımevi 1938.

Küçük İstatistik Yıllığı 1940-41, Cilt: 4, İstatistik U. M., Ankara, 1942.

Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945, Ankara, İstatistik Genel Müdürlüğü, 1947.

Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Olunan Rapor, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, 1341/1925.

Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu, Çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Ekrem Karayılmazlar, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2006.

Tören, Tolga, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007.

Tuncer, Selâhattin, **Beynelmilel Teşekküller**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası Ayrı Basım, 1960.

TBMM Albümü-1920-2010, 1. Cilt-1920-1950, 2. B., Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2010.

Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, 2. B., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Türkiye’de 10 Yıl Cumhuriyet Hayatı 1923-1933, T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalâde Nüshası, 29 Teşrinievvel 1933.

Woltereck, R, **Türkiye Balıkçılık İşlerinin İstikbali ve Balta Limanında Devlet Balıkçılık Enstitüsü**, Ankara, Köyöğretmeni Basımevi, 1936.

Yıllık Türk Deniz Ticareti, Yıl: 1, Sayı: 1, İstanbul Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti, 1926.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009.

3. Makaleler

Bayrakçı, Kemal, “Balık Ekonomisi”, **Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Serisi: 2**, İstanbul, 1940, s. 3-21.

Doğan, Faruk, “Osmanlı’da Boğaziçi’nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)”, **Tarih Okulu**, Sayı: X, Mayıs-Ağustos 2011, s. 39-57.

Koç, Bekir, “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka-Planı Olarak “Av Yasak ve Sınırlılıkları” Üzerine Bazı Düşünceler”, **OTAM**, Sayı: 19, 2006, s. 271-281.

Somçağ, Selim, “Balıkçılık”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 17-21.

Su ve Kara Av Vergileri Umumî Talimatnamesi, T.C. Maliye Vekâleti Varidat Umum Müdürlüğü, 1931.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, “Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları”, **Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 163-180.

4. Süreli Yayınlar

A. Dergiler

Avcı (Avcılık-Atıcılık ve Balıkçılık Mecmuası)

Avcılık ve Atıcılık Balıkçılık

Ayın Tarihi

Balıkçı

İktisadî Yürüyüş

Türk Ekonomisi

Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Teftiş Heyeti Bülteni

B. Gazeteler

Akşam

Haber-Akşam Postası

Cumhuriyet

Kurun

Son Posta

Tan

Ulus

C. Resmî Yayınlar

Düstur

Resmî Ceride

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

T.C. Resmî Gazete

D. Tezler

Güler, Yavuz, **Marshall Planı ve Türkiye’de Marshall Planı’nın Uygulanışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2009.

Şahin, Serkan, **Marshall Planı Ekseninde Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.

BELGELER IŞIĞINDA TEKKE, ZAVİYE VE TÜRBELERİN KAPATILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cem APAYDIN*

Özet

Yüzyıllar boyu Müslümanlar için tasavvufi hayatın merkezi konumunda bulunan tekkeler 1925 yılı itibarıyla 677 sayılı kanun kapsamında kapatılmışlardır. Bu, değişimi ve çağdaşlaşmayı amaçlayan yeni bir rejimin gerçekleştirdiği bir dizi inkılabın yalnızca bir halkasını teşkil etmektedir. Tekkelerin ve tarikatların; oluşturulması hedeflenen yeni toplum yapısına zıt bir görüntü arz etmesi; Şeyh Said İsyanı örneğinde olduğu gibi dönemin siyasi ortamında devrim karşıtı muhalefetin merkezi konumunda bulunma potansiyeli ve yine ulus devlet yapılanmalarının başat hedeflerinden olan milli birliği çok sayıda farklı tarikatın bulunması dolayısıyla zedeleyici unsur olarak görülmeleri söz konusu kanunun sebepleri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, kanunun sebeplerini, sahada uygulanışına dair örnekleri, muhatap olan çevreler nezdinde nasıl karşılandığını ve kanuna ne tepkiler verildiğini belgeler ışığında tartışıp analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tekke, Zaviye, Türbe, Tarikat, İnkılap.

Abstract

AN EVALUATION ON THE CLOSURE OF DERVISH LODGES AND SHRINES IN THE LIGHT OF DOCUMENTS

Dervish lodges which were the centers of Islamic mysticism for Muslims during the centuries were closed under the law no. 677 by 1925. This constituted only one phase of a series of reforms which were made by a new regime aiming change and modernization. Some reasons come to the forefront for this law: Awkward presence of dervish lodges and orders against the new targeted social structure; their

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

E-mail: apaydincem1@gmail.com

Makalenin Geliş Tarihi: 21.07.2017

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 23.10.2017

potential of being in a central position of the counter-revolutionary opposition in the political atmosphere of the period as in the example of Sheikh Said Rebellion; and also since there were lots of different dervish orders, their negative image as harmful to national unity, which is one of the main goals of all nation state formations. The purpose of this work is to discuss and analyze the causes of the law, examples about the practices of it, how it was met by the related circles and which reactions were given to it in the light of documents.

Key Words: *Dervish Lodge, Zawiya, Shrine, Sect, Reform (Revolution).*

Giriş

Tekkelerin kapatılması ve faaliyetlerinin yasaklanması meselesi o günden bugüne çokça tartışılan ve üzerine spekülasyonlar üretilege- len bir konu olmuştur. Konunun popülerliğine oranla üzerinde yapı- lan akademik çalışma sayısı ise şaşırtıcı derecede azdır. Tabii burada Mustafa Kara ve İsmail Kara¹ isimlerini ve çalışmalarını zikretmek ve yararlı eserler sunduklarını belirtmek durumundayız. Biz de bu noktadan hareketle, bu kapatılma kararının hangi şartlar altında alı- nıp uygulamaya nasıl yansıtıldığıнын ve buna mukabil bu kanundan etkilenen toplum kesimlerinin meseleye verdikleri tepkinin daha iyi anlaşılabilmesi adına bu çalışmayı ortaya koymuş bulunmaktayız. Amacımız, geniş kapsamı haiz bu konuda eldeki imkânlar dâhilinde ulaşabildiğimiz birincil kaynakları analize tabi tutarak incelemektir.

Muhteviyatında esas malzeme olarak, bu kapatılma hadisesini gerçekleştiren kanun ve kararnamelere; daha sonrasında bu hukuki düzenlemelerin sahada nasıl uygulandığına dair bazı resmi belgelere ve konu üzerine özellikle İslami ve tasavvuf çevrelerinden gelen tep- ki ve yorumlara yer verilmiştir. Meselenin hukuki boyutunu ortaya koyabilmek adına Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde kayıtlı bel- geler ve Resmi Cerideler kaynak olarak kullanılmıştır. Bunların yanı sıra; hatırat ve biyografi tarzı eserlerden faydalanılarak o günlerin İsl- lamcı kimliğiyle öne çıkmış isimlerinin ve özellikle de kapatılmaları esnasında çeşitli tekkelerin postnişinlik makamlarında bulunanların olaya ilişkin tutumlarına ve yaklaşımlarına dair örnekler ele alınmış-

¹ Bkz. İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008; İsmail Kara, "Çağdaş Türk Düşüncesine Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 561-585; Mustafa Kara, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, Editör: Semih Ceyhan, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015, s. 95-132.

tır. Kanaatimiz odur ki; müspet ya da menfi, tarikat müesseselerinin dışından gelen yorumlara nazaran, bu hayatın içerisinde en yüksek seviyede bulunmuş ve hadiselerle birinci elden tanıklık etmiş şahsiyetlerin yorumları ile popülist yorum ve eleştirilere karşılık kanun hükümlerinin uygulanışına dair birincil kaynakları ortaya koyarak, değerlendirmeye tabi tutmak faydalı olacaktır.

1. 1925 Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu'nun Arka Planı ve Siyasi Ortam

Öncelikle belirtmek gerekir ki; başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere cumhuriyet rejiminin kurucu liderlerinin asli davası Türk milletini “muasır medeniyetler” seviyesine erdirmektir. Mustafa Kemal Paşa, klasik dini itikatlar, gelenek ve anlayış ile İslam inancının başat unsur bulunduğu bir sosyal manzara yerine akılcı, seküler, bilimi ve çağdaş uygarlığı kendisine ilke edinmiş bir toplum yapısı oluşturma hedefindeydi². Tanzimat'tan bu yana yapılan reformlar başarısızlıkla sonuçlanırken ayrıca toplum içerisindeki kültürel farklılıkların derinleşmesine ve kutuplaşmaya yol açmıştı. Devletin ve toplumun aksayan noktalarının tadilini hedefleyen Osmanlı modernleşmesinin aksine cumhuriyet idaresi kati ve nihai bir dönüşüm hamlesiyle modernleşme sürecini ileri bir boyuta taşımıştır. Cumhuriyet kadroları bu dönüşümü “bilâ kayd-ü şart” Batı'ya doğru bir yöneliş olarak ele almıştır³. Böylece bu asrileşme süreci; bir anlamda iktisadi, politik, sosyal ve kültürel meselelerde yüzyılların ardından ilahi ilkelerin dışarıda bırakıldığı bir değişimi temsil etmektedir⁴. Ayrıca, yeni rejimin yaratıcıları Osmanlı'dan intikal etmiş olan doğulu geleneklere, cumhuriyet değerlerine tezat teşkil ettiği gerekçesiyle daima mesafeli olmuşlardır. Yeni rejim, tarikatları da bu anlamda sakıncalı görmüş ve bunları müspet anlayışla, batıl inanç ve hurafelerin kaynağı olarak algılamıştır. Bu sebeple tarikatların, rejim karşıtı hareketlerin baş aktörü olarak ortaya çıkabileceği daima göz önünde bulundurulmuştur. Tekkelerin kapatılmasında, bu yapıların yalnızca dini mahiyeti değil, ayrıca bir karşı devrimci potansiyele sahip olması da sebep olarak ağır basmıştır⁵.

² Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 15, Cilt: V, Temmuz 1989, s. 524.

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2002, s. 27.

⁴ Halil İnalçık, “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 140

⁵ Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 84.

Yapılan inkılaplar bir arada değerlendirildiğinde, her yeniliğin bir plan ve program çerçevesinde birbiri ardına geldiği anlaşılmaktadır. Bu plan ve programın amacı, Türk milletini çağdaş Batı medeniyetine dâhil etmektir⁶. Tekke ve zaviyelerin kapatılması da hilafetin ilgası ve medreselerin kapatılması gibi inkılapların peşinden, bu plan ve program çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Tekkelerin kapatılmasında Şeyh Said İsyanı'nda oynadıkları rol ve hurafe kaynağı oldukları görüşü etkili olmuştur. Konuşmalarından Atatürk için de durumun bu şekilde olduğunu anlayabiliyoruz. Özellikle, 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da yaptığı konuşma içerisinde geçen; "*Bugün ilmin, fenin, bütün şümuliyle medeniyetin muvacehei şulepaşında filân veya falan şeyhin irşadiyle saadeti maddiye ve maneviye arayacak kadar iptidai insanların Türkiye camia-i medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakikî tarikat, tarikatı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir.*" sözleri aydınlatıcı bir örnektir.⁷ Burada tekke ve tarikatlar ile ilgili sarf edilen sözlerden anlıyoruz ki, tekkeler mahiyetlerindeki çürümelerden ziyade bu dönüşüm sürecinde iptidai kaldıklarından ötürü kapatılmışlardır.

Tekkelerin kapatılmasından evvel 3 Mart 1924 tarihinde Şeriiye ve Evkaf Vekâleti'ni kaldıran 429 sayılı kanunun tekke ve zaviyelerle ilgili olan 5. maddesi şöyledir: "*Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bilcümle cevami ve mesacid-i şerifenin ve tekaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyumların vesair müstahdem tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur*"⁸. Söz konusu bu kanunla devlet, tekke ve zaviyelerin mevcudiyetini resmi olarak onaylayarak bizzat kendi kontrol ve denetimi altına almıştır. Bu kanun çıkarılırken de tarikatların faaliyetleri üzerine herhangi bir ihtilaf çıkmamıştır. Fakat, 1925 yılının Şubat ayında Şeyh Said İsyanı'nın başlaması, tarikat, tekke ve zaviyelerin bir numaralı tartışma mevzusu haline gelmesine neden olmuştur.

Bir Nakşibendi Şeyhi olan Said'in liderliğini yaptığı isyan esasen İslami temelli bir Kürt ayaklanması olarak ortaya çıkmıştır. Şeyh Sa-

⁶ Berkes, a.g.e., s. 522

⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 2, Ankara, TİTE Yayınları, 2006, s. 224.

⁸ Resmi Ceride, 07 Nisan 1924, Sayı: 68.

id'in "İslam'ın Türklerle Kürtler arasındaki tek bağ olduğu, Türkler ise şimdi bu bağı kopardığına göre; Kürtler de kendi geleceklerini düşünmek zorundadırlar"⁹ gibi cümleleri bu kanıyı güçlendirmektedir. Yani, kullanılan jargon İslami olmasına rağmen hedef olarak Kürtlerin bağımsızlığının belirlenmiş olması nedeniyle Şeyh Said İsyanı'nın dini ve milli karakterinin iç içe geçmiş bir mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Süreç ele alınırsa, ayaklanmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasıyla beraber Fethi Bey Başbakanlık görevinden istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa geçmiştir. Peşinden, kabineye isyanı bastırabilmesi adına elini kuvvetlendirecek otoriteyi sağlayan Takrir-i Sükûn Kanunu meclis tarafından çıkarılmış ve bu kanun 1929 yılına kadar yürürlükte bırakılmıştır. Ayrıca, biri Doğu'da biri Ankara'da olmak üzere İstiklal Mahkemeleri kurulurken Doğu'da mahkemeye idam cezası da dâhil olmak üzere mutlak otorite verilmiştir. Neticede de 29 Haziran'da bu isyan bastırıldığında Şeyh Said ve 47 adamı Diyarbakır'da idam cezasına çarptırılmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da Ankara İstiklal Mahkemesi'nin belirttiği görüş doğrultusunda kapatılmıştır¹⁰. Ayrıca, Doğu'daki İstiklal Mahkemesi Şeyh Said İsyanı'nı tekke ve zaviyeler ile ilişkilendirerek bölgesi dâhilindekilerin kapatılmasına hükmetmiştir. Bu bölgesel kararın dört ay sonrasında 30 Kasım 1925 tarihinde ise ileriki bölümlerde daha detaylı ele alacağımız 677 sayılı kanun kapsamında tekke ve zaviyeler ülke sathında kapatılmıştır. Neticede görünen o ki; Şeyh Said İsyanı, ülkedeki tek muhalefet partisi konumunda olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile beraber, yine ülkenin etkin bir sosyal gücü olan tarikatların kapatılmasına neden olmuştur.

2. İlgili Kanun ve Hukuki Düzenlemeler

2.413 sayılı "Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bi'l-umûm Devlet Me'mûrlarının Kıyâfetlerine Dâir İcrâ Vekîlleri Hey'etinin 2 Eylül 1341 Târihli İctimâ'ında Müttehiz Karâr Üzerine Tanzîm Edilmiş Olan Karârname"¹¹, tekkelerin ilgasına yönelik ilk düzenleme olup 5 Eylül 1341 tarihli Resmi Ceride'de yayınlanmıştır. Böylece bütün tekke, zaviye ve türbeler kapatılmakla

⁹ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 21.

¹⁰ Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Ankara, 1998, s. 155.

¹¹ *Resmi Ceride*, 5 Eylül 1341, No: 168.

beraber, zamanla tekke fonksiyonu da kazanmış olan cami ve mescitlerin yalnızca ibadethane olarak hizmet vermeye devam etmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca, tarikatların ve bu kurumlara ait şeyhlik, dervişlik, müritlik gibi mensubiyet unvanları ile alamet-i fârikaları olan kıyafetlerinin de yasallığı ortadan kalkmıştır. Fakat, kapatılan tekke veya zaviyenin vakfiyesinde şeyhin ikametine mahsus ayrıca bir yer varsa, şeyhler buralarda hayatları boyunca oturabileceklerdir. Bu kanunla birlikte tekke fonksiyonlarını yitirecek olan binalardan ise elverişli olanlarının okul haline getirilmesine, olmayanların Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından nakde dönüştürülerek, elde edilecek parayla köylerden başlayarak icap eden yerlerde okul inşa edip bunları da hususi idarelere terk etmesine hükmedilmiştir. Yine, tekke ve zaviyelerle birlikte kapatılmasına karar verilen türbelerin ise haiz-i kıymet olanlarının muhafaza ve idaresi Maarif Vekaleti'ne emanet edilmiştir. Bu türbelerde görevli türbedarların da makamları mülga olmuş fakat maaşlarının ödenmesine devam edilmiştir. Cami ve mescitlerde boşalan imamet, müezzinlik veya kayyumluk gibi görevlere yapılan atamalarda Diyanet İşleri Reisliğince türbedarlara öncelik tanınmıştır. Tabii, bu görevlere tayin söz konusu olduğu takdirde türbedarlık maaşı kesilmiştir. Burada göze çarpan husus, görevlilerin devlet kurumları tarafından mümkün mertebe mağdur edilmemesine gayret gösterilmiş olmasıdır.

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair 677 Sayılı Kanun¹² ise 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiş ve 13 Aralık 1925 tarihli Resmi Ceride'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun, kararnameye ilave olarak aksi davranışta bulunacaklara cezai müeyyideler getirmiştir. Buna göre, tekke ve zaviyelerle birlikte kapatılan türbeleri açanlar veya bunları yeniden ihdas edenler, bu yerlerde ayin icra edenler, geçici de olsa izin verenler üç aydan az olmamak üzere hapis ve 50 liradan aşağı olmamak üzere para cezasına çarptırılacaktır.

Meclis tutanaklarında¹³; tekke, zaviye ve türbeler hakkında Konya mebusu Refik Bey ve onunla beraber olan bir grubun teklifi ile geçen kanunun gerekçesinde ise; öncelikle tekke ve zaviye müesseselerinin İslam dininin zaruriyatından olmadığına altı çizilmiştir

¹² Resmi Ceride, 13 Kanun-i Evvel 1341, No:243.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Teşrinisani 1341 Pazartesi, Cilt:19, Devre:2, Ekte.

ve yakın geçmişte zuhur etmiş Şeyh Said İsyanı ve sonucunda Şark İstiklal Mahkemesi'nin bölgesel olarak aldığı tekke ve zaviyelerin kapatılması kararına atıf yapılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin de ülke sathında bu kararın alınması tavsiyesi olduğu bildirilmiştir. Gerekçenin üçüncü paragrafında tarikatlar içerisinde masum vatandaşların da bulunduğu bir gerçeklik olmasına rağmen edinilen siyasi tecrübeler çerçevesinde bu yapıların halkın içindeki nüfuzunun zaman zaman maksadını aşması bir endişe kaynağı olarak sunulmuştur. Anlaşılan o ki; tarikatlar, dini fonksiyonlarıyla değil fakat siyasi muhalefet potansiyelleriyle bir tehlike olarak görülmüştür¹⁴.

Diğer yandan, gerekçeler içerisinde bu gibi kurumların artık hiçbir asri ve medeni muhitte kabul edilemeyeceği ibaresi geçmektedir. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde tarikat çevrelerinin tekkelerdeki bozulmalara dair tespitlerini ve yorumlarını aktaracağız. Fakat, kararın alınmasında tekkelerdeki fonksiyonel bozulmalardan çok bu yapıların inkılapların da gayesi olarak belirlenmiş çağdaş ve medeni bir toplum oluşturma hedefine ters düşmesi önemli bir rol oynamıştır.

3. Kanunun Uygulanışına Dair Örnekler

Devlet erki bir kanunu çıkarırken ne amaçlamış olursa olsun, onun sosyal, siyasi veya iktisadi sonuçları ancak pratikte uygulanışına bağlıdır. Çok iyi niyetlerle alınan bazı kararlar dahi uygulamadaki noksanlıklar nedeniyle istenen karşılığı veremeyebilir ve hatta kimi zamanlarda çeşitli olumsuzluklara dahi sebebiyet verebilir. Bazen ise; sosyolojik olarak benimsenmesi zor gözükten kanunlar, toplumlar tarafından süreç içerisinde benimsenip, sahiplenilebilir. Bazı kanunların ise; fiilen yürürlükte olduğu halde uygulamasının zaman içinde kalktığına şahit olabilmekteyiz. Bu nedenle, bir kanun incelenirken kesinlikle onun içeriği ve mantığıyla birlikte sahaya yani bu kanuna muhatap olan topluma nasıl yansıtıldığıyla ele alınmalı, değerlendirme bu şekilde yapılmalıdır.

Çalışmamıza konu olan tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına hüküm veren kanunun da uygulamasında elbette bazı esaslar ön plana çıkmıştır. Öncelikle, kapatılan bu müesseselerde uzun zamandır görev yapmakta olan şeyh, zaviyedar veya türbedarların hem mağ-

¹⁴ Çetin Özek, *Türkiye'de Laiklik: Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962, s. 360.

dur edilmemesi hem de devletin bu gibi kimselerden diğer şekillerde faydalanabilmesi adına bazı tedbirler alınmıştır. Kanun maddeleri arasında zaten türbedarların maaşlarının ödenmesine devam edilmesine ve bu kişilere camilerdeki imamet veya müezzinlik gibi kadrolarda Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından öncelik tanınmasına karar verildiğini görmüştük. Yine, tekke ve zaviyelerin de kapatılmasıyla tahsisatları kesilmiş olan meşayih-tan ilim ehli olanlara da maaş bağlanmasına karar verilmiştir¹⁵. Böylece, herhangi bir başka devlet memuriyetinde bulunup, maaş almıyor olmak ya da kendi hesabına yaptığı ticari faaliyetle meşgul bulunmamak şartlarını taşıyanlara maaş verilmeye devam edilmiştir¹⁶. Şunu söyleyebiliriz ki; yeni bir rejimin yerleştirilmesi ve ulus devletin inşası süreci içerisinde milli birliğin sağlanabilmesi önemli bir olgudur. Tarikatlar ise, toplum içerisinde zümreler oluşturmak sureti ile bu birliği aşındırdığı izlenimi yaratmıştır. Atatürk, bu konu ile ilgili 1 Kasım 1925 tarihli Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşma içerisinde yeni düzende artık milletin dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti altında bir birlik oluşturduğunu belirtmiştir¹⁷. Uygulamada da görüyoruz ki; tekkeler kapatılırken buralara emek vermiş kişiler tamamen devre dışı bırakılıp, etkisiz hale getirilmemişlerdir. Fakat, tarikat ayrılıkları ortadan kaldırılmış, dini hayat Diyanet İşleri vasıtasıyla tek elde toplanmıştır. Şeyhler, zaviyedarlar ve türbedarlar da bu yeni sistem içerisinde olabildiğince entegre edilmeye çalışılmıştır.

Kanunla beraber ortaya çıkan bir diğer mesele ise; kapatılan tekke binalarının ne olacağıydı. Bilindiği üzere, kanuna göre bu binalardan elverişli olanların okul haline getirilmesine, olmayanların Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından nakde dönüştürülerek, elde edilecek parayla köylerden başlayarak icap eden yerlerde okul inşa edip bunları da idare-i hususiyelere terk etmesine hükmedilmiştir. Öte yandan, yüzyıllardır gelen tarihi ve kültürel bir mirası yansıtan tekke hayatına ait mevcut değerli eşyanın muhafazası meselesi vardı. Bu maksatla, bir kararname ile buralarda bulunan bütün tarihi değere sahip eşyanın tespit edilip müzelere nakledilmesi istenmiştir¹⁸. Bu noktadan hareketle, tekke hayatı fiili anlamda sonlandırılırken,

¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/26-150-5 (03 Haziran 1926).

¹⁶ BCA, 51-0-0-0/4-28-34 (05 Kasım 1927).

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 249.

¹⁸ BCA, 180-9-0-0 / 1-7-1 (16 Eylül 1925).

kültürel manada folklorik olarak muhafazası hedeflenmiştir diyebiliriz. Bu muhafazada da yine devletin kontrolü esastır. Keza bunu, Konya'daki Mevlana Tekkesi'nin müze haline getirilmesi¹⁹ hususu için de söyleyebiliriz. Tarikat fiili olarak Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılırken, tekke binası ve tarihi değere sahip eşyalar burada sergilenmek suretiyle en azından kültürel miras korunarak gelecek nesillere aktarılmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla atıf yapılan Mahmut Baler'in nakline göre²⁰, Atatürk türbelerinin açılmasını teklif eden Hamdullah Suphi'ye karşılık olarak inkılapların yerleşmesi için en az on beş sene geçmesi gerektiği ve ancak bu süre geçtikten sonra türbelerin açılabileceğini söylemiştir. 1930'lu yıllarda bütün devletler bir dünya savaşına hazırlık yaparken Türkiye'de de bu süre zarfında ulusun kütleleşmesi adına bir takım önlemler alınmaktaydı. Dönemin ağır uluslararası şartlarında ayrıca devletçilik ön plana çıkarak, parti-devlet yapılanmasına ağırlık verilmekteydi. Bu vaziyet içerisinde, türbelerin yeniden açılması mümkün olamamıştır. Bu konuşmaya atıf yapılırken, değerlendirmesinin de bu şartlar göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Genel manada ise; tekke binalarından artık kullanılamaz ve harap durumda bulunan veya tarihi ve kültürel değere sahip olmayanların satışına izin verildiğini görüyoruz²¹. Öte yandan, kıymetli eserlerin ise korunmasına azami gayret gösterilmiştir. Özellikle, 1935 tarihli Başvekalet, Evkaf Umum Müdürlüğü ve Kültür Bakanlığı arasındaki; İstanbul Kadırga'daki Mimar Sinan'ın eseri olan Sokollu Meh-

¹⁹ BCA, 30-18-1-1 / 18-24-4 (06 Nisan 1926).

²⁰ Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, Mentş Kitabevi, 1968, s. 171-174.

²¹ Bazı tekke bina ve arsalarının satışına dair belgeler: Karagümrük Apardı Musliddin Tekkesi'nin satışı, BCA, 30-18-1-2/63-24-16 (01 Nisan 1936); Birecik Şeyh Taha Tekkesi ve Fatih Kubbe Tekkesi arsalarının satışı, BCA, 30-18-1-2/64-31-11 (20 Nisan 1936); Şehremini'de Yavaşca Şahin Cami ve tekke arsasının satışı, BCA, 30-18-1-2/68-78-7 (29 Eylül 1936); Yedikule'de Uşşaki Tekkesi ile müstemilatının satışı, BCA, 30-18-1-2/72-13-5 (16 Şubat 1937); Tophane'de Gülşeni Tekkesi arsasının satışı, BCA, 30-18-1-2/73-26-13 (02 Nisan 1937); Beylerbeyi'nde Kadiriye Dergâhı ve meşrutahanesinin satışı, BCA, 30-18-1-2/110-5-3 (16 Ocak 1946); Edirne'de Kanber Baba Tekkesi arsasının satışı, BCA, 30-18-1-2/112-70-1 (09 Kasım 1946); Bursa'da Düstürhan Tekkesi ve musalla arsasının satışı, BCA, 30-18-1-2/114-43-20 (25 Haziran 1947); Edirne'de Şeyh Davut ve H. Alemettin Vakıflarına ait tekke arsalarının satışı, BCA, 30-18-1-2/115-76-2 (12 Aralık 1947); Safranbolu'da Haydar Ağa Tekkesi arsasının satışı, BCA, 30-18-1-2/115-82-4 (08 Ocak 1948).

med Paşa Külliyesi içerisindeki tekke binasının kurşunları söküldüğü için aktığı ve binanın yıkılmaması için tamir ettirilme isteğiyle gerçekleşen yazışmalardan²² anladığımız göre, tahsisat eksikliğinden şikayet edilmekle beraber, memleket dâhilindeki eserlerin mümkün olduğunca onarılmalarına çalışılmıştır. Ayrıca, bu yazışmalarda kurşunların sökülmesinde Evkaf Umum Müdürlüğü'nün ihmali olduğu Kültür Bakanlığı yetkilileri tarafından tespit edilmekte ve sorumlu kişilerin cezalandırılması istenmektedir. Bundan iki ay sonrasında ise gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu görüyoruz²³.

Ayrıca, Bursa'daki Morali Tekkesi örneğinde olduğu gibi bina şartları uygun olan kimi tekkeler okul yapılmak üzere²⁴, kimi tekke binaları ise II. Dünya Savaşı'nın ülke için tehlike arz ettiği dönemlerde Milli Müdafaa ihtiyaçları doğrultusunda istimlak edilmiştir. Büyükçekmece'deki Gülşenî Tekkesi²⁵ ve Çanakkale'deki Nara Tekkesi²⁶ bu şekilde askeri bölgeler içerisinde kaldıklarından istimlak edilmişlerdir.

4. Tarikat Çevrelerinin Kanuna Dair Tutum ve Tepkileri

Önceki bölümde kanunun uygulayıcıları tarafından nasıl uygulandığına dair çeşitli örnekleri ele aldık. Bu bölümde ise, kanundan birinci elden etkilenmiş olan tarikat çevrelerinin ve en önemlisi o sıralarda çeşitli tekkelerin postnişinliğinde bulunan kişiliklerin bu duruma karşı nasıl bir tavır aldığını ve ne tepki gösterdiklerini anlamaya çalışacağız. Evvela şunu söyleyebiliriz ki; çeşitli nedenleri öne sürülüp üzerinde tartışılabilir. Fakat o günün şartlarında tekkelerin kapatılışına karşı ciddi bir muhalefete rastlayamıyoruz. Bütün hayatlarını adamış oldukları tekkeler kapandıktan sonra bu mutasavvıfların nasıl bir tutum içerisinde olduğunu ise genel hatlarıyla şu şekilde açıklayabiliriz; bazıları devlet buyruğuna boyun eğmenin gerekliliğine inanarak öğretmenlik, amirlik veya memurluk gibi mesleklere yönelmişlerdir. Ayrıca, çoğu dervişe göre tasavvufi hayatın devamı için bir mekân olarak tekke şart olmadığı için, bütün kâinatı bir dergâh olarak kabul edip, günlük gerginliklere prim vermemişlerdir²⁷.

²² BCA, 30-10-0-0/213-446-7 (18 Aralık 1935)

²³ BCA, 30-10-0-0/213-447 (29 Şubat 1936)

²⁴ BCA, 30-18-1-2/23-61-15 (23 Ağustos 1931)

²⁵ BCA, 30-18-1-2/95-51-20 (17 Haziran 1941)

²⁶ BCA, 30-18-1-2/101-12-7 (23 Şubat 1943)

²⁷ Mustafa Kara, "Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar", **Demokrasi Platformu**, Yıl: 2, Sayı: 6, Bahar 2006, s. 5.

Öte yandan, sosyolojik bir gerçeklik olarak şu da ortaya konmalıdır ki, hukuki zemini ortadan kalkmış olmasına rağmen tarikat hayatı o günden bu güne sessiz ve derinden devam etmektedir. Bu durumu, aslında sessiz bir muhalefet olarak kabul edebiliriz.

Tekkelerin kapatılması kararında en önemli nedenin bu yapılar-daki çeşitli bozulmalar olmadığını daha önce belirtmiştik. Fakat, bu karara karşı mutasavvıfların tepkilerini yönlendiren ya da azaltan belki de en önemli unsurun bu fonksiyon kaybı olduğunu söyleyebiliriz. Zira daha çok erken tarihlerde, XIX. yüzyılda bu durum tespit edilmiş ve tekke hayatının ıslah edilmesi adına tartışmalar ortaya konmuştur. 1844 yılında dahi, Halveti Şeyhi Kuşadalı İbrahim Efendi yazdığı bir mektupta tekkelerdeki vahim durumu çok çarpıcı betimlemeler kullanarak ortaya koyuyordu²⁸. Bu erken tarih örneğinden anlaşıldığı üzere birçok mutasavvıf uzun zamandır tarikat hayatının aldığı vaziyetten memnun değildi. Bunun bir sonucu olarak 1925 yılına gelinip tekkeler kapatıldığında, İslami çevrelerden bunu hak edilmiş bir ceza veya laubaliliklerin ilahi bir karşılığı²⁹ olarak görenler olmuştur. Tekkeleri kapatan meclis içerisinde ise Şeyh Saffet ve Konya'daki Mevlevi Tekkesi postnişini Veled Çelebi gibi isimlerin de bulunması ve bu karara karşı çıkmamaları yine ilginç bir ayrıntıdır.

Veled Çelebi İzbudak'ın ayrıca bulunduğu konum dolayısıyla olaya yaklaşımı ilgi çekicidir. Atatürk'e yakınlığını bildiğimiz³⁰ Veled Çelebi, yazdığı bir dörtlükte tekkelerin vaziyetini açık ve esaslı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu tasvirin, alelade bir şahsa değil de önemli bir tarikatın postunda oturan birisine ait olması gerçekten kayda değerdir. Devamında da tekkelerin kapanmasıyla Mevleviliğin artık tarihin malı olduğunu kaydettiği kıt'a ise şöyledir:

²⁸ “Evler istirahat için, camiler ihfaen ibadet için olmasına binaen tekkeler yapıp cehren çalışması için mukaddem işaret olunmuş. Şimdi tekkeleri meyhane, kerhane idiyorlar”. Yaşar Nuri Öztürk, **Kutsal Gönüllü Veli: Kuşadalı İbrahim Halveti, Hayatı, Tasavvufi Düşünceleri, Mektupları**, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1982, s. 204.

²⁹ Ali Ulvi Kurucu dedesi Hacı Veyis Efendi'den nakleder: “Allah Teala zulm etmez. Kul başına gelecekleri hak eder. Cenab-ı Hakk, bir nefis kendisini değiştirmeden, onun halini değiştirmes. Ona ceza vermez. Demek ki yapılan bu inkılaplara, bu darbelere, bu millet müstehak olmuştur...”. M. Ertuğrul Düzdağ, **Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar – 1**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 169.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Metin Akar, **Veled Çelebi İzbudak**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

*“Hak ehli olunca içimizden mefkud
Cahiller edince arş-ı irşada suud
Beyhude figan etmeyelim layıktır
Dergehlerimiz boş idi oldu mesdud³¹”*

Tekkelerin kapatılışını problemlili vaziyetinden dolayı normal karşılayan görüşün yanı sıra, bölümün girişinde belirttiğimiz üzere bir de her durum gibi bunu da “hikmetullahın” bir tecellisi olarak görüp boyun eğen bir anlayış vardı. Bunların başında tarikatı merasim ve şekil meselelerinden çok edep, irfan ve insanlık vasıfları kazanmak olarak değerlendiren Ken’an Rıfai gelmektedir. Yine, dergâhların artık modern zamanın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunun bilincinde olmakla beraber esas manada durumu hoş karşılamasının altında tasavvufu algılayış biçimi yatmaktadır. Vahdet felsefesinin gereğince, fail olarak yalnız Allah kabul edilmiş ve kul işi denilen her emir Hakk’tan bilinmiştir³². Bir gün birlikteyken aniden sema etmeye başlayan Doktor Server Hilmi Bey’e müdahale edip durdurmasında da yine bu anlayış rol oynamıştır³³. Biz buna benzer bir anlayışı, Abdülhakim Arvasi’de de görüyoruz. Ona göre de kapatılan, mana olarak içleri boşaltılmış tekkeler ve yasak edilen ise; sahtekârlarca farklı planların maskesi olarak kullanılması gayet kolay ve artık köklerini kaybetmiş merasim şekilleridir³⁴. Görüldüğü üzere, kanuna karşı büyük bir muhalefet olmamasının altında yatanlardan birisi de çoğu mutasavvıfın şekillere ve dış alametlere rağbet etmemesiydi.

Tekkeler kapatılırken buralara emek vermiş kişilerin tamamen devre dışı bırakılıp, etkisiz hale getirilmediklerini daha önce belirtmiştik. Bundan daha da ötesi, dönemin şeyh efendilerinin saygın konumlarını devlet erkânı nezdinde dahi muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda, Safer Dal’dan aktarılan hatıradaki tarih ve adı geçen şahısların bildirilen makamlarında belirsizlik bulunsa dahi,

³¹ Veled Çelebi İzbudak, **Tekke’den Meclis’e Sıra Dışı Bir Çelebinin Anıları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 147.

³² Samiha Ayverdi, **Ken’an Rıfai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1951, s. 99.

³³ Samiha Ayverdi, Ken’an Rıfai’nin Server Hilmi Bey’i durdurarak şöyle dediğini nakletmiştir: “Olmaz Efendi, bu zamanda böyle şey olmaz. Mademki yasaktır; denmiş, men edilmiştir, onun için olamaz. Biz ulüemrin sözüne ittiba ederiz. Çünkü oradan söyleyenin Hakk olduğunu biliriz”. A.e., s. 101.

³⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **O ve Ben**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1974, s. 133.

anlaşılan o ki türbelerin Maarif Bakanlığı'na bağlanmasında Cerrahi Asitanesi'nin resmi son postnişini olan Fahreddin Erenden'in Şükrü Saraçoğlu ve Hasan Ali Yücel'e bir dost meclisinde konuyla ilgili bulunduğu tavsiye ve ricası etkili olmuştur³⁵. Bunun yanı sıra, Üsküdar Mevlevihanesi'nin son şeyhi olan Ahmet Remzi Dede örneğinde olduğu gibi, tekkeler kapandıktan sonra da bu kişilikler devlet görevlerinde bulunmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde hutbeye de çıkmışlardır. Bu tarz örnekler tezimize kuvvetli birer delil niteliği taşımaktadırlar³⁶.

Fakat diğer yandan, Yenikapı Mevlevihanesi'nin son şeyhi Abdülbaki Baykara Dede gibi yine çeşitli memuriyetlerde bulunmasına rağmen duygusal olarak tekkelerin kapatılmasından fazlasıyla hüznü duyan ve bundan etkilenen mutasavvıflar da olmuştur. Abdülbaki Dede bu yeni hayatına intibak edememesinin bir sonucu olarak Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu üyeliği, İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü gibi memuriyetlere getirilmesine rağmen uzun süre çalışmamıştır. Daha sonra tayin edildiği Darülfünun'daki Farsça öğretmenliğinden ise 1933 üniversite reformu ile birlikte azledilmiştir. Alışkın olmadığı bir hayatın iniş çıkışları kendisine ağır gelmiş ve 25 Şubat 1935'te vefat etmiştir³⁷. Devletin bu zatların mağdur olmaları adına aldığı tedbirlere rağmen tekke hayatının sona ermesinin bu kişilere manevi olarak hüznü verdiği de bir gerçektir.

Sonuç

Tekke ve zaviyeler, Müslüman kitleler için tarikat yaşantısının ana noktası niteliğindeki müesseselerdir. Tarikat hayatı tekke içinde biçimlenmiş ve bu yapılar ilk örneklerinden itibaren çok sayıda kişinin içerisinde yaşadığı, eğitim aldığı ve süreç içerisinde kendilerini geliştirdikleri yerler olagelmışlerdir. Hatta, otorite sahibi devlet idarecileri dahi çeşitli tarikatların içinde bulunmuş ve tekkeleri de birçok şekilde himayeleri altında tutmuşlardır. Bilhassa, Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde idareci sınıftan veya varlık sahibi

³⁵ M. Fahrettin Dal, **Fahreddin Erenden'in Tasavvufi Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 36.

³⁶ Ahmet Cahit Haksever, **Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 64.

³⁷ Mustafa Erdoğan, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevi Şeyhi Abdülbaki Baykara Dede**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, ss. 66-71.

kimseler tekkelerin inşası ve sonrasında da idamelerinin sağlanması adına destek göstermişlerdir. Bu yolla birçok yerde dervişler katalizör rolü oynamış ve İslam dinine ihtidaları hızlandırmışlardır. Fakat zaman içerisinde bu yapılar içerisinde çeşitli fonksiyon kayıpları ile beraber bozulmalar zuhur etmiştir. Bu nedenle cumhuriyet rejiminin kurulmasından çok evvel zamanlardan itibaren tekkelerdeki problemler üzerine tartışmalar yapılmış ve ıslahı üzerine fikirler üretilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet rejiminin ilanı ile ise aynı zamanda sosyolojik olarak ilmi esas alan bir asrileşme ve sekülerleşme hedefi ortaya konmuştur. Bu hedef doğrultusunda, geçmiş düzen içerisinde başat unsur konumunda bulunan İslam'ın sosyal ve siyasal ilişkileri düzenleyici vasfı geri planda bırakılmıştır. Bu anlamda halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılması gibi inkılapları tekke ve zaviyelerin kapatılarak tarikatların yasaklanması izlemiştir. Burada yapılmak istenen, dinin devlet kurumlarında etkin olduğu bir yapıdan, devletin dini yaşantıyı kontrol ettiği ve kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı tek eliyle yönettiği bir sisteme geçiş yapmaktır. Böylece, her alan gibi dini alanın kamusal sınırlarını da devlet belirleyecektir.

Söyleyebiliriz ki; tekke, zaviye ve türbelerin kapatılma nedeni yeni cumhuriyet rejiminin medeniyet tasavvurunun dışında kalmış olmalarıdır. Laik ve bilimi esas alan bir devlet yapısı ile seküler ve medeni bir toplum yaratma iddiasında olan bir anlayışın, yapı olarak eski düzeni temsil eden ve ürettikleri açısından hurafe kaynağı olarak medenileşmeye engel teşkil ettiğini varsaydığı tekkeleri kapatması normal gözükmemektedir. Bu anlamda tekkelerin kapatılışı, bozulmalarının rolü büyük olmakla beraber esas olarak yeni rejimin terakki felsefesinin bir sonucudur. Öte yandan, yerleştirilmeye çalışılan yeni sistem ve ideolojisine karşı muhalefet kaynağı olarak ortaya çıkması ve Şeyh Said İsyanı ile tehlikeli boyuta ulaşması kapatılma sürecini hızlandırmıştır. Sonuçta tekke, zaviye ve türbeler 30 Kasım 1925 tarihinde kapatılmıştır.

Kanunun kabul edilip resmen yürürlüğe girmesiyle uygulama noktasında üç ana husus ortaya çıkmıştır. Bu yapılarda hizmet vermekte olan şeyh, zaviyedar ve türbedar gibi görevlilerin durumu, tekke olarak faaliyeti durdurulmuş binaların bundan sonraki alacağı fonksiyon ve bu yapıların arasında tarihi ve kültürel olarak kıymetli

olanların içlerindeki değerli eşya ile birlikte akıbeti gibi meseleler ön plana çıkmıştır. Makalemiz içerisinde örnekleriyle beraber daha detaylı ele aldığımız üzere, hizmeti geçmiş kişilerin mümkün mertebe mağdur edilmemesine gayret gösterilmiştir. Bu kişilere maaş bağlanmış ve diğer memuriyetlere yapılan atamalarda öncelik tanınarak hizmetlerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Milleti yekpare kütleleştirme anlayışı çerçevesinde dini hayat içinde tarikatların getirdiği parçalı yapı ortadan kaldırılırken, dervişler sistem dışına atılmamış, olabildiğince yeni sisteme entegre edilmişlerdir. Yine, binalardan da tarihi ve kültürel kıymeti bulunanların korunmasına özen gösterilmiş, içlerindeki değerli eşyalar müzelerde koruma altına alınırken bunun dışında kullanıma uygun olan binalar okul olarak hizmet görmeye devam etmiş, fakat kullanılamaz ve harap halde bulunanların ise satışlarına izin verilmiştir. Böylece, tarikat ve tekke yaşantısı tarihe intikal ettirilmiş fakat tasavvuf bir kültür hazinesi olarak gelecek nesillere aktarılmıştır.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununun doğrudan muhatabı olan dervişlerin tepkileri çeşitli olsa dahi ciddi bir muhalefet gösterildiğini söyleyemiyoruz. Kimi, durumu tam bir teslimiyetle karşılayıp diğer alanlarda hayatlarını kazanmaya koyulmuş, kimisi içinse zaten tasavvufi hayatın idamesi için tekkeye gerek olmadığından günlük gerginliklere girmekten sakınmışlardır. Ömürlerini adadıkları tekkelerin kapanması elbette manevi bir üzüntü yaratmıştır. Fakat aksiyoner bir tavır göstermemişlerdir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

A. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri:

- BCA, 180-9-0-0 / 1-7-1 (16 Eylül 1925)**
- BCA, 30-18-1-1 / 18-24-4 (06 Nisan 1926)**
- BCA, 30-10-0-0 / 26-150-5 (03 Haziran 1926)**
- BCA, 51-0-0-0 / 4-28-34 (05 Kasım 1927)**
- BCA, 30-18-1-2 / 23-61-15 (23 Ağustos 1931)**
- BCA, 30-10-0-0 / 213-446-7 (18 Aralık 1935)**
- BCA, 30-10-0-0 / 213-447 (29 Şubat 1936)**
- BCA, 30-18-1-2 / 63-24-16 (01 Nisan 1936)**

- BCA, 30-18-1-2 / 64-31-11 (20 Nisan 1936)**
BCA, 30-18-1-2 / 68-78-7 (29 Eylül 1936)
BCA, 30-18-1-2 / 72-13-5 (16 Şubat 1937)
BCA, 30-18-1-2 / 73-26-13 (02 Nisan 1937)
BCA, 30-18-1-2 / 95-51-20 (17 Haziran 1941)
BCA, 30-18-1-2 / 101-12-7 (23 Şubat 1943)
BCA, 30-18-1-2 / 110-5-3 (16 Ocak 1946)
BCA, 30-18-1-2 / 112-70-1 (09 Kasım 1946)
BCA, 30-18-1-2 / 114-43-20 (25 Haziran 1947)
BCA, 30-18-1-2 / 115-76-2 (12 Aralık 1947)
BCA, 30-18-1-2 / 115-82-4 (08 Ocak 1948)

B. Resmi Ceride ve TBMM Zabıtları:

- Resmi Ceride, 07 Nisan 1924, Sayı: 68**
Resmi Ceride, 5 Eylül 1341, No: 168
Resmi Ceride, 13 Kanun-i Evvel 1341, No: 243
TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Teşrinisani 1341 Pazartesi, Cilt:19, Devre:2

2. Kitaplar:

- Akar, Metin: **Veled Çelebi İzbudak**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 2, Ankara, TİTE Yayınları, 2006.
- Ayverdi, Samiha: **Ken'an Rıfai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1951.
- Baydar, Mustafa: **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1968.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2002.
- Erdoğan, Mustafa: **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevi Şeyhi Abdülbaki Baykara Dede**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003.
- Düzdağ, Ertuğrul: **Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar – 1**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007

Haksever, Ahmet Cahit: **Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

İzbudak, Veled Çelebi: **Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı Bir Çelebinin Anıları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Kısakürek, Necip Fazıl: **O ve Ben**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1974.

Özek, Çetin: **Türkiye'de Laiklik: Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükmüleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962.

Öztürk, Yaşar Nuri: **Kutsal Gönüllü Veli: Kuşadalı İbrahim Halveti, Hayatı, Tasavvufi Düşünceleri, Mektupları**, İstanbul, Fatih Yayınevi, 1982.

Subaşı, Necdet: **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.

Şimşir, Bilal: **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Toker, Metin: **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ankara, 1998.

3. Makaleler

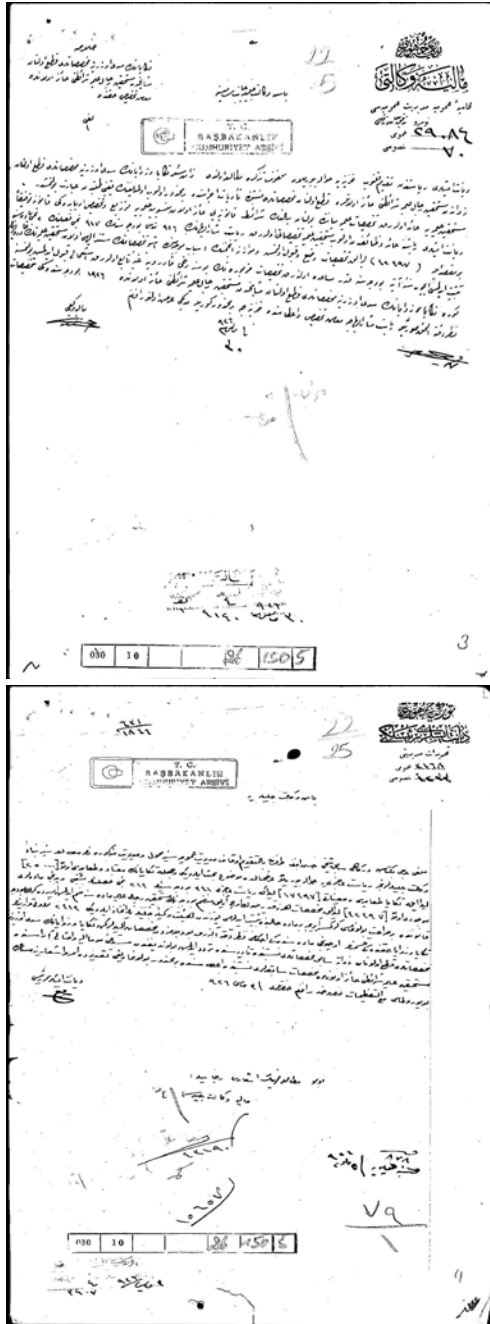
Dönmezer, Sulhi: "Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 15, Cilt: V, Temmuz 1989, s. 523-537.

Halil İnalçık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 137-144.

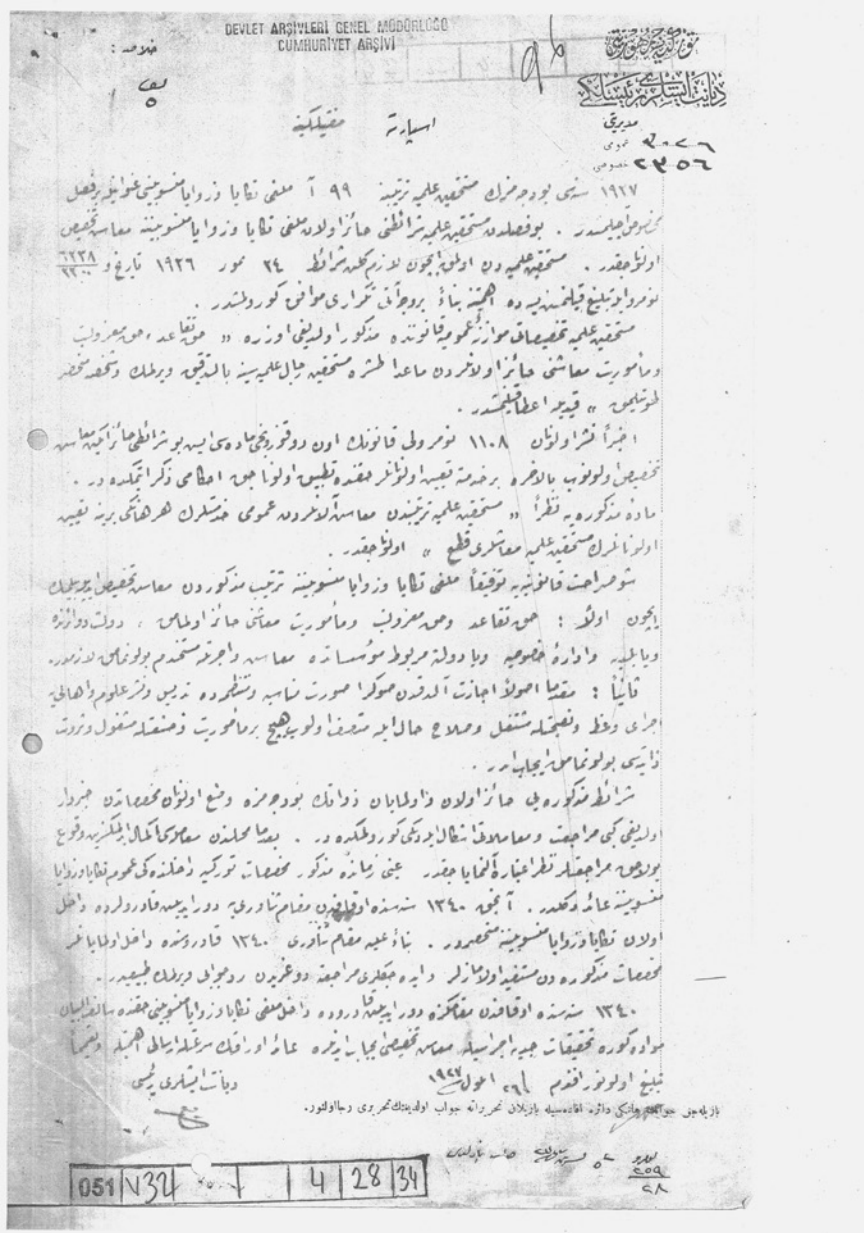
Kara, Mustafa: "Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar", **Demokrasi Platformu**, Yıl: 2, Sayı: 6, Bahar 2006, s. 1-20.

4. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

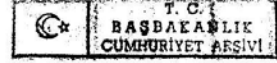
Dal, M. Fahrettin: **Fahreddin Erenden'in Tasavvufi Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

Ek 1: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0 / 26-150-5 Tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine tahsisatları kesilen meşayihdan ilim ehli olanlara maaş bağlanmasına dair belge (03.06.1926).

Ek 2: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0 / 4-28-34, 1927 senesi bütçesinde müstehakkikin-i ilmiye tertibine, kapatılan tekke ve zaviye mensuplarına maaş bağlamak için bir fasıl açıldığından, maaş bağlanacak ilmiye mensuplarında aranması gereken şartları bildiren belge (05.11.1927).

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube :
Sayı : 11695

Bursanın Veli Şemseddin Mahallesiinde yapılması tekrarrür eden x ilk Mektep binası için işbu mahalde kâin Moralı Tekkesi Binası muvafık görüldüğünden 1080 numaralı kanun mucibince mahalli İdare Heyetince takdir olunacak bedeli mukabilinde mezkûr tekke binasının xx istimlâkine mezuniyet verilmesi; Maarif Vekâletininin 21/7/931 tarih ve 42747 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Evkaf Umum Müdür-lüğününün 20/8/931 tarih ve 96431 numaralı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 23/8/931 tarihli içtimaında tasvîp ve kabul olu-nmuştur.

23/8/931

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V. V.

[Signature]

M. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

M. V. V.

[Signature]

S. I. M. V.

[Signature]

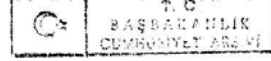
1931, 18, 08, 23, 61, 15

Ek 4: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Evkaf'a ait Bursa'nın Veli Şemseddin Mahallesi'ndeki Moralı Tekkesi'nin ilkokul yapılmak üzere istimlakini kabul eden kararname (23.08.1931).

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karamame

Karar sayısı

2
6089

Bedelleri gayeye aynı olan diğer hayrata sarf edilmek üzere İstanbulda Yedikulede Uşaki Tekkesi ile müstemilâtının ve İzmirde Sarı Hafız ve Kırım mescitlerinin satılması için, Vakıflar Kanununun 10 uncu maddesi hükmüne göre izin verilmesi; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 13/2/937 tarih ve 202818/23 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/2/937 de onanmıştır.

16/2/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Hş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

030 18 01 02 72 13 5

Ek 5: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2 / 72-13-5 İstanbul Yedikule'deki Uşşaki Tekkesi ile, İzmir'deki Sarı Hafız ve Kırım mescitlerinin Vakıflar Kanunu'na göre satışına izin verir belge (16.02.1937).

ÇOK YÖNLÜ BİR KARAMANLICA DERGİDE “TERAKKİ” ANLAYIŞI

Eray KONYA*

Karamanlıca bir yayın organı olan “Terakki” dergisi, 15 Mayıs 1888 ile 31 Ekim 1888 tarihleri arasında toplam 12 nüsha olarak, 15 gün arayla yayınlanmıştır. Dergide Orta Anadolu’da yaşamış Ortodoks Türklerin her zaman yaptığı gibi Türkçe, Yunan Alfabeti ile verilmiştir.¹ Aşağıda transkripsiyonunu sunduğumuz “Terakki” kavramının işlendiği yazı, derginin 15 Mayıs 1888 tarihli birinci sayısında kendisine yer bulmuştur. Bu ilk sayıda, derginin üstlenmiş olduğu misyon ve Terakki fikrinin işlendiği kısım, Markos I. Portokaloğlu adlı bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Kendisini “Ehl-i Anatol’dan” olarak adlandıran Portokaloğlu, Mekteb-i Tıbbiye hocalarından birisidir. Yazarın görev üstlendiği Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ön plana çıkmış, takip eden yıllarda ülkenin kaderini elinde bulunduracak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin temellerinin atıldığı yer olma özelliği göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Tıbbiye’nin Gülhane’deki bahçesinde; “İttihad-ı Osmani Cemiyeti” adıyla kurularak tarih sahnesine çıkmıştır.² İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesindeki önemli kanaat önderlerinden birisi olan Prens Sabahattin tarafından 1906 yılından itibaren Paris’te çıkarılmaya başlanmış “Terakki” isminde, farklı bir dergi daha mevcuttur.³

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.
E-mail: konyaeray@gmail.com
Yazının Geliş Tarihi: 02.11.2017
Yazının Kabul Ediliş Tarihi: 13.11.2017

¹ Evangelia Balta, “Gerçi Rum İsek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 8, İstanbul 2003, s. 26

² Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, s. 49; Orhan Örs, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 51, Bahar 2013, s. 687

³ Bayram Bayraktar, “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür:

Karamanlıca Terakki dergisinin yayın idaresi tarafından kaleme alınan önsöz bölümünde daha önce mevkute (sürelî yayın) formatında Karamanlıca olarak başka risalelerin de yayınlandığı, ancak çeşitli sorunlar nedeniyle bu çalışmaların devam ettirilemediği bilgisi verilmektedir. Terakki dergisi, Ortodoks Türklerin istifade edebileceği alanlarda oluşan bilgi eksikliğinin giderilmesine yönelik olarak, Karamanlıca yayın yapma fikrinden yola çıkmaktadır. Bu noktada dergi idaresi, ahalinin teâlîm-i tedrisi hususunda sorumluluk hissi taşıdıklarını ifade etmektedir. Derginin yayın hayatına devam ettiği müddetçe, bu temel dayanak noktasına uygun olarak kullanılan yazı dilinin okuyucular tarafından kolaylıkla anlaşılabilir bir düzeyde kaleme alınacağından bahsedilmektedir.

Dergi içeriği farklı alanlarda ele alınan konu başlıkları nedeniyle geniş bir çeşitlilik arz etmektedir. Karamanlıları her alanda bilgilendirmeyi odak noktasına alan dergi nüshalarında, insanın yaradılışı gibi inanç temelli anlatılar⁴ bulunduğu gibi; gündelik yaşama yönelik bilgilendirmelere de yer ayrılmıştır. “Teħhül Edin, Evlenin”⁵, “Tecrübesiz Başlanılan İşin Hatemesi Nedâmettir”⁶ türü yazılar bu bağlamdadır. Bunların yanı sıra tarihe atıfta bulunan; “Sultan Gazi Osman”⁷, “Kristoph Colomb-Amerika’nın Keşfi”⁸, “Çiçek ve Humma Hâletleri”⁹ tarzı bilgilendirici metinlere ayrıca sütun açılmıştır. Benzer şekilde, “Letaif Köşesi”¹⁰ adındaki fıkra bölümünde sunulan güldürü hikâyeleri de, dergi içeriğine katkı sağlamaktadır. Dergide yayınlanmış bazı yazıların yer aldığı bölümlerin alt kısmında yazarların isimleri de verilmektedir.

Sözlük anlamıyla “İlerleme” ve “Gelişme” gibi anlamlara sahip Terakki sözcüğü, dergi ismi olarak özellikle seçilmiştir. Bu isim der-

Prens Sabahattin Bey”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 28, 1996, s. 53

⁴ “İlk İnsanlar Hakkında Bir Malumat”, **Terakki**, Sayı: 1, 15 Mayıs 1888, s. 7

⁵ Arhailos, “Teħhül Edin, Evlenin”, **Terakki**, Sayı: 1, 15 Mayıs 1888, s. 11

⁶ İoan Gavrilidis, “Tecrübesiz Başlanılan İşin Hatemesi Nedâmettir”, **Terakki**, Sayı:1, 15 Mayıs 1888, s. 15

⁷ “Sultan Gazi Osman” başlığında öyküsüne değinilen Padişah, Osmanlı Devleti’nin kurucusu Birinci Osman’dır. **Terakki**, Sayı:1, 15 Mayıs 1888, s.8

⁸ Bu yazı, 1. ve 3. sayılarda tefrika halinde yayınlanmıştır. “Kristoph Colomb - Amerika’nın Keşfi”, **Terakki**, Sayı:1, 15 Mayıs 1888, s.11-12

⁹ Aleksandros Yorgutis, “Çiçek ve Humma Hâletleri”, **Terakki**, Sayı: 2, 31 Mayıs 1888, s. 27

¹⁰ “Letaif”, **Terakki**, Sayı: 1, 15 Mayıs 1888, s. 16

ginin vermek istediği mesajla doğrudan ilgilidir. Zira henüz ilk sayı-
da, önemine binaen terakki kavramının üzerinde ayrıntılı bir şekilde
durulmaktadır. Terakki sözcüğü ile medeniyet olarak ilerleyiş kas-
tedilmektedir. Bu bağlamda, terakki fikrine bağlı kalınması halinde
insanın hayatında ortaya çıkabilecek kolaylıklar, günlük yaşamda
kendisine yer bulan teknolojik ilerlemelerin elde edilmesinde terak-
ki düşüncesinin önemi ve refah dolu bir hayata ulaşmada sağladığı
katkılardan söz edilmektedir.

Dergi kapağında bahse konu edilen; “Terakki insan içindir, terak-
kisiz insan, insan değildir.” şeklindeki cümle derginin genel yaklaşı-
mını ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak, dergi nüshaları boyunca
işlenen başlıklar, belli bir felsefi bakış açısı dâhilinde aktarılmakta-
dır. İnsan ilişkilerine dair verilen nasihat türü yazılarda da, terakki
fikrini içselleştirme gayesi göze çarpmaktadır. Okuyucunun ilgisini
çekmek amacıyla arı ve kırlangıç gibi bazı hayvanlar üzerinden sem-
bolik bir anlatımın izlendiği ilk sayıda, terakki düşüncesinin hayata
geçirilmesi neticesinde insanoğlunun yaşadığı müspet dönüşümler
21 maddelik bir liste dâhilinde sıralanmaktadır.

“Terakki”¹¹

*Terakki kelimesinin asıl manası (ileri yürümek, adım atmak, git-
mek) demektir. Bu da her bir şeyin künhünü [özünü] öğrenmek için
uluhiyetten [tanrısallıktan] insaniyete bahşedilen akıl ile olabilir.*

*Akıl ise öyle bir hassadır ki [özelliktir ki] onun vasıtasıyla bir
insan;*

*Evvela, bir defa işlediği fiilin suretini tebdil-i tagayyür edebilir
[değiştirebilir].*

*Saniyen [ikinci]; İşleyeceği fiili evvelden tefekkür edip [düşü-
nü] netayicini [sonucunu] anlayabilir.*

*Salisen [üçüncü]; Onun icrasına isterse mâni'ya razı olup, icra
zamanında onun muvaffakiyetine lâzım geleni harekete koyabilir.*

*Rabian [dördüncü]; İcra olduktan sonra netayicinden hissemend
[pay sahibi] olup noksaniyetini diğer defa için ikmal edebilir.*

¹¹ “Terakki”, **Terakki**, Sayı: 1, 15 Mayıs 1888, s. 3-7.

İşte, bu gibi sıfat-ı nadideye malik olan bir akıl vasıtası iledir ki terakki husule gelir. Yoksa hayvanatta olduğu gibi, bu hassalardan mahrum olan mahlûk asla ve katta terakki edemez, şöyle ki;

Bir hayvan ne kadar zeki olursa olsun ef’âlini [eylemlerini] tebdil-i tagayyür edecek derecede değilse, akla malik değil ve terakki de kabul etmez. Misal, hayvanatın en zekilerinden olan arı rayihalı [hoş kokulu] ve nadide çiçekleri bulup ve onlardan usarelerini [öz-sularını] almak hassasını diğer arılardan görüp öğrenmekle malik olmayıp, taklid edebilme kabiliyeti kendisinde asla yoktur. Bu gibi çiçek usaresinden bal yapmak kendisinin hilkatında [yaradılışında] vardır ve onu hiçbir suretle değiştirmek mümkün değildir, bu onda terakki de edemez.

Felsefeden birisi tecrübe zımnında, kendi hanesine yuva yapan bir kırlangıç kuşunun bir çift yavrusunu alıp, odasında büyütüp bütün sene beslediğinde ve yavruluk zamanından beri asla ve katta diğer bir kırlangıç kuşu yüzünü görmedikleri halde, feylezof-u meşhur [meşhur filozof] müşahade eylemiş [gözlemlemiş] ki, kendisine hiçbir kırlangıç gelip de ne yolda yuva yapacağını tarif etmediği halde, odasına getirdiği çamurları işbu yavrular toplayıp şevk-i tabii [iç-güdü] vasıtasıyla tamamıyla umum kırlangıç kuşlarının yaptıkları yuvayı yaptığında anlaşılmiş ki, kırlangıç kuşuna, yuvasını daima aynı şekilde yapma hulkîdir [yaradılışla ilgilidir] ve bu yuvasını başka türlü yaptırmak mümkün değildir. Bu onda akla malik değildir ve terakki de kabul etmez.

Hâlbuki insan bütünüyle aksi olup, akıyla istediği gibi ahval-i ef’âlini [eylemlerinin durumunu] tebdil-i tagayyür edebilir.

Öyleyse insan dünyaya geldiği zamandan bu ana değin icra eylediği ef’âlin kâffesinin [tamamının] noksaniyetini [eksikliğini] ikmal edegelmekte, yahut ikmal edebilmeye sa’y-ü gayret [gayretle çalışma] etmektedir.

Noksaniyet ise insaniyetin saadet haline mümanaat eden [engel olan] esbab [sebepler] demektir. Onların kemali [olgunluğu] de tecrübeyle olur. “Bir çocuk ateşin yakıcı ve bedenine muzır [yaramaz] ve refah haline elverişli olmadığını ateşe bir defa elini sokup, ondan yanıp acı duymakla anlar.”

Saadet ve refah-ı hâl [bolluk hali] demek, bir insan kendi nefsiyle, hariçte bulunan ecsam beynindeki münasebat demektir ve bu münasebat hariçle ne kadar artar ise ol [o] insan, ol kadar terakkide bulunup temeddün eder [medenileşir] ve âlim olup onların cevherini anlar. Nefsine müfid [anamlı] ya [da] muzır olduğuna vakıf olup ondan ya telezüz [tad alır] ya teneffür [iğrenir] eder.

Misal, Anatol'un¹² beş-on kulübelik bir köyünde doğup büyüyen yüz yaşındaki çiftçinin dünya-yı haricîyle [dış dünyayla] bu kadar seneden beri olan münasebat, ondan istifadesi, İstanbul ya Paris ya Londra gibi büyük bir şehirde doğmuş büyümüş, lakin yalnız 20 yaşındaki bir gencin dünya-yı haricîyle olan münasebat-ı muhtelifesi, ondan istifadesi mukayese olsa, pek kolay anlaşılır ki, köylü her ne kadar da 100 seneden beri dünyada ise de, civardaki şehir gencinin yalnız 20 sene zarfında dünya ile olan münasebatına, yani ma'lumatına binaenaleyh [bundan dolayı] saadeti haline [mutluluk haline], asla vasil olamamış ve olamayacaktır. Bu anda terakki edemeyip asırlarca geri kalmıştır.

İşte böyle esası terakki olan akıl gibi bir cevhere malik olan birinci insan dünyaya bundan 7000 sene akdem [önce] geldiğinde, en evvel düşündüğü kendi nefsinin saadeti hali idüğü bedihîdir [olduğu açıktır]. İşbu saadeti hali ise, yalnız kendi şahsının mevcudiyeti ve vikayesi [esirgemesi] ile vasil olacağını [ulaşacağını] derakap [hemen] terk edip, onu vikaye edebilmek için lâzım geleni kendi beden-i derununda [bedeninin içinde] bulmadığından, bu dünya-yı haricîden elzem olanını elde edinmek için onunla münasebatta bulunmaklık farz oldu, şöyle ki;

Bundan asırlarca evvel gelen birinci insan, güya sabah olup uykudan uyanır gibi gözlerini açıp etrafına hayran hayran baktığında gözleri önüne tesadüf eden hayvanat, nebatât ve cematın kâffesine [tamamına] aff-u nazar ettiğinde [göz attığında];

Evvela dibinde bulunduğu ağacın başı üzerindeki dalına bir kuşun gelip konmasından ve daldan dala sıçramasından kımıldanmayı ve kendi bedeninin a'za-i muhtelifesinin [değişik organlarının] dahi işbu hareket hassasına malik olduğunu ve etrafındaki bulunan mevaddın [maddelerin] kâffesi kendi bedeninin haricinde bulunup,

¹² Anatol sözcüğüyle kastedilen Anadolu coğrafyasıdır.

kendisinin bunlardan münferid olarak, onlardan ma’dud olmadığını [sayılmadığını] anladı.

Saniyen; İşbu dalda oturan kuşun dal üzerine verdiği ağırlıktan dalın eğilmesi kendi nefesine ne ziyarı ne de faydası olduğundan, işbu dünya-yı haricînin beyinlerinde birbirleri üzerlerine icra eyledikleri ahval-i muhtelifenin [çeşitli durumların] kendisi üzerine hiçbir tesiri olmadığını anladı.

Salisen; “İşbu başı üzerindeki kuşun ötmesinden kendi kulaklarına ve önündeki çiçeklerin rayihaları burnuna hoş gelip, teleffüt [etrafına bakındığında] gözlerine giden şuâat-ı şemsiyenin [güneş ışınlarının] onları kamaştırması, yaslandığı taşın kolunu ağrıtmaması, işbu ecsam-ı haricîyenin kâffesinin kendisi üzerindeki tesiri-i muhtelifesini [çeşitli etkisini] ve işbu tesirin de iki türlü olduğunu derk eder etmez [kavrar kavramaz], nefesine müfid olanlarını arzu ve muzır olanlarından nefret edip, o günden bugüne değin terakki sayesinde şahs ve nev’înin vikayesine elzem olan hususatın kâffesine gün be gün daha mükemmel surette nâil ve muvaffak olarak, en âdi hâlden bugün oldukça mükemmel bir surete kadar vasıl olabilmıştır; şöyle ki;

1) Ağaç altında, kovuğunda, üstünde, mağaralarda yatarken, bugün saraylarda bulunup en nadide kuş tüylü karyolalarda yatıp rahat etmeye terakki sayesinde nâil olabilmişlerdir.

2) En âdi otlarla ve yabani yemişlerle beslenirken, bugün en leziz ve nafi’ [yararlı] yemişler yemeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

3) En pis, kokmuş, âdi ve bulanık sular içerken, en hafif ve berrak içkiler için keyif etmeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

4) En sapa, çalılı, taşlı, kayalı ve çamurlu yerlerde yalın ayak başı kabak yürürken, bugün en düz, temiz, şoselerde müzeyyen arabalar ve faytonlar ile zarif ipekli elbiseler giymeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

5) En vahşi ve dehşetli canavarlarla gece gündüz cansiperane uğraşma[k]dan, en medenî ve en âlim insanlarla ülfet [tanışma] ve münasebette bulunmaya terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

6) En dehşetli sedalardan, en ziyade ahenkli musikî sadây-ı nefiselerine [güzel seslere] terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

7) Çırçıplak her dakikada telef olmak ihtimaliyle senelerce yürüyüp pek çok külfetle, pek cüz 'i mesafe kat edilirken, mükemmel giyinip kuşanarak hiçbir korku ve rahatsızlık olmayarak muntazam [düzgün] kadifeler üzerinde yata yata birkaç saniye istirahatle pek büyük ve baid [uzak]mesafeler kat etmeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

8) Asırlarca bir kelime söyleyemeyen insan, saniyede binlerce efkârı [düşünceleri] milyonca âdemlere anlatabilmeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

9) Su kenarına gitmeye titreyen insan Bahr-i Ummânları tepeleyip kutuplara kadar gitmeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

10) Sabahın akşam olacağını bilmeyen insan, asırlar sonra âlem-i kevn-i fesatın neye mucip olacağına terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

11) Bastığı ve gözü önündeki ecsamın ne idüğünü bilmeyen insan, bütün yıldızların künhüne [özüne] ve gözleri ile asla göremeyeceği merkez-i kürenin [dünya merkezinin] neden ibaret olduğuna terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

12) Gündüz şavkında görüp bir şey yapamayan insan, gecenin zifir karanlığında en ince işleri yapabilmeye terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

13) İki taşı birbiri üzerinde durdurup bir arşın yüksekliğe çıkarıramayan insan, binlerce taş parçalarını birbirine rabt edip [bitiştirerek], 350 metre yüksekliğe kadar ebniyeler [binalar] yapmaya terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

14) Eskiden birkaç asırda yapılan eserlerin en ehemmiyetlilerinden bir tanesi hemen mevcut kalıp bilinemediği halde, şimdi her saniyede yapılan eserlerin en ehemmiyetlilerinin bile kâffesi [tamamı] gün gibi aşikâr olup güya şimdi yapılmış gibi mevcut bulunmalarına terakki sayesinde nâil olabilmıştır.

15) Eskiden bir hayvanı bir ağaçtan ayıracak derecede kaba çizgi çizecek yokken, şimdi değil bir hayvanı ağaçtan, bir insanı diğerinden, illa bir aynı insanın güya resmi olmayıp, asıl kendisi olduğuna çoklarının aldanacağı derecede resmetmeye terakki sayesinde nâil olunabilmıştır.

16) Evvelinden ölenlerin kemiklerinin bir parçası kalmadığı halde, şimdi bütün vücudu, envâi resim ve heykelleriyle beraber, sesi dahi asırlarca istenildiği zaman işitilmeye terakki sayesinde nâil olunabilmiştir.

17) Hilkat-ı âdemde [insanın yaratılışında], birbirleri karşısında senelerce bulduklarında bir işaret edemedikleri halde, şimdi dünyanın bir ucundakinin diğer ucundakiyle üç-beş dakikada konuşup anlaşabilmeleri ve konuştuğu ucundaki âdemin yüzünü görüp asla kendisini tanımadığı halde, sesini aldanmayacak dereceye terakki sayesinde nâil olabilmiştir.

18) Hilkat-ı âdem zamanında bir ağaçtan meyve koparmaya vasıta yokken, şimdi en atik kuşu, en derindeki balığı ve en vahşi canavarı bile saniyede yere sermeye terakki sayesinde nail olabilmiştir.

19) Hilkat-ı âdemde, yerden insan kendisini bir parmak yukarıda bir saniye bile tutamazken, şimdi havada en yüksek uçan kuşları 15-20 defasında binlerce metre yükseklerle çıkıp saatlerce gezebilmek şerefine terakki sayesinde nâil olabilmiştir.

20) Hilkat-ı âdem zamanında bir insan bulunduğu yerde ne olduğunu ve ne olacağını bilmezken, şimdi her gün her saat bütün dünyada ne olduğunu rahat-ı istirahatle [yorulmadan] okuyup efkâr beyan etmeye terakki sayesinde nâil olabilmiştir.

21) Hilkat-ı âdemde bulunduğu dünyada kendinden maada [kendisinden başka] âdemin [insanın] vücudunu asla tefekkür edemezken, terakki sayesinde en uzaktaki yıldızlarda bile onun mevcudiyetini ve ufak bir katre [damla] suda dahi gözün göremeyeceği milyonlarca mahlûkatı keşfetmeye terakki sayesinde nâil olabilmiştir.

Bu gibi âsâr-ı terakkiye [terakki eserleri] pek çok olduğundan birkaç tanesini ta'dad ederek [sayarak] iktifa eyledik [yetindik].

İşte bu asr-ı maarifteki [eğitim devri], hakikaten asr-ı terakki-i şarkî [doğunun eğitim devri] demektir, padişah-ı şehinşah maarif-perver ve adalet göster Gazi Abdülhamid Han-ı Sani Efendimiz hazretlerinin cülus-u hümayunlarından [tahta çıkışı], bu satırları yazmaya cesaret ettiğimiz saniyeye değin her bir millet ve tebaa-i devlet [devletin vatandaşı] terakki ummanına dalıp, gece gündüz bez-i vücüt ederek terakki ederken, biz ehl-i Anatol [Anadolu'nun yerlisi]

hilkat-ı âdem zamanından kurtulup oturduğunuz kulübe ve köyde ne oluyor bilmez derecedeki cehalet halinden çıkıp, bu terakki sayesinde her zaman bütün dünyada ne oluyor idüğünü âlem-i medeniyet [medeniyet alemi] ve cem-i cihan gibi vakıf olmaya say-u gayret [kişisel çaba] ediyor ki, şimdiye kadar olduğu gibi küre-i arzda ağırlık etmeden kurtulup, sizler de terakkiye yardım edip asıl insanın maksadı olan meşerret hale nâil olursunuz.

Bütün dünya servetini milyonlarla sayarken, bizim Anatol terakkisiz yüzler saymadan asla ve katta kurtulamaz.

Bütün dünya fabrikalarda işlerken, bizim Anatol terakkisiz bakallıktan asla kurtulamaz.

Bütün dünya yeni keşfiyat ve terakkiyatla uğraşırken, bizim Anatol terakkisiz “Ben babamdan böyle gördüm” cümlesinden asla kurtulamaz.

Bütün dünya tren eklerken, yani yıldırım gibi koşan demiryoluyla gitmeye kanaat etmeyip gece gündüz balon ile uçmaya uğraşırken, bizim Anatol terakkisiz asla ve katta öküz kağnisından kurtulamayacak olduğunu âcizâne hem vatandaşlarıma ihtar ile iktifa ederim [yetinirim].

Markos I. Portokaloğlu

Mekteb-i Tıbbiye Hocalarından ve Ehl-i Anatol'dan”

EKLER

ΟΝ ΠΕΣ ΚΟΥΝΔΕ ΠΙΡ ΝΕΣΡ ΟΛΟΥΝΟΥΡ

ΡΙΣΑΛΕ Ι ΜΕΒΚΟΥΤΕΔΙΡ

ΣΕΝΕ Α΄. 15 ΜΑΙΟΥ 1888 ΝΟΥΣΧΑ Ι

ΤΕΡΑΚΚΗ

NAM ΡΙΣΑΛΕ-Ι-ΜΟΥΘΙΑΝΙΝ ΣΕΡΕΜ ΙΝΤΙ-
ΣΑΡΙΣΕΙ ΙΤΖΟΥΝ ΠΙΡ ΝΕΡΙΣΕ ΜΟΥ-
ΛΑΧΑΖΑΘΗ ΘΕΛΕΣΕΜΕ

« Τερακκή ισάν ιτζόνθηρ
« Τερακκήσέ ισάν ισόν
« δεγίλδερ.»

Τερακκή κελμεσινίν άσηλ μανιασή
(ίλεροσ γιόρουμέν, άδήςμ άτμάκ, κιτμέν)
διμέκδερ. Πούδα χέρ πέρ σηγίν κουνχουνοσ
όγρενμεκλικ ιτζόν ούλουχιγετόν ινσα-
νιγετέ πάχέ έδιλάν άκίλ ιλέ έλαπιλέρ.
'Ακίλ ισέ όιλέ πέρ χασσάδερικι άνήν
βασητασή ιλέ πέρ ισάν
'Εββέλα — Πέρ δερά ίσλεδιγι φηλίν
σούρετινι τεπδιλ-ου-τεγαγιούρ έδεπιλούρ.
Σάπιεν — 'Ισλεγεόζεγι φηλilh έββελάν
τερεκκίούρ ιδούτ νεταγιόζινι άγναγιαπιλέρ.
Σάλιση — 'Ανινιόζρε ηνά ιστέρτε
μανι γιά ραζή έλουτ ιδόζρά ζεμανηνά άνήν
μουβαφακηγετινέ λαζήμ κελενι χारेκετέ
χογιαπιλούρ.
Ράπιεν — 'Ιδóρα έλδούκδάν σογρά νε-
ταγιτζειδέν χηρσεμένδ έλουτ νοκσανηγε-
τινι όικερ δερά ιτζόν ικμάλ έδεπιλούρ
'Ιστέ ποσ κιτι σφράτη ναδιδεγι μαα-
λικ έλάν πέρ άκίλ βασητασή ιλέδερικι
ΤΕΡΑΚΚΗ χουσουλέ κελουρ. Γιόσκα χάλ.
βανατά έλδουγοσ κιτι πέρ χασσαλαρδάν
μαχροσμ έλάν μαχλουκ άσλα βέ κάτα
Τερακκή ιδέμεζ σιλέκι:
Πέρ χαιβάν νε καθάρ ζεκι έλουρ ισέ έλ-
σόν έρακαληγή τεπδιλ-ου-τεγαγιούρ έδεζέκ
δερεδζεέ δεγίλ ισέ άκίλά μαλικ δεγίλ βέ
τερακκή καπουλ ιτιμέζ.
Μισάλ, Καθανατήν έν ζεκιλερινδέν
έλάν άρή ραγιαλή βέ ναδιδέ ζιτζεκελερι
πουλουτ άνλερδέν ούσαρελερινι άλμακλήμ
χασσασηνά όικερ άρηλαρδάν χεροούτ έι-
ρενμέκλε μαλικ έλμαγιουτ τακλιδ ιδε-
πιλμέκ καπιλιγετέ κενδουσιנדέ άσλα
γιοκδουρ ποσ κιτι ζιτζεκ ούσαρεσιנדέν
πάλ γιαπιμάκ κενδουσινι χηλκατηνδά
βάρδερ, βέ άνή χιτζέ πέρ σούρετλε δεγιρ-
σδιρμέκ μουμακούν δεγίλδερ, ποσ άνδέ τερ-
ρακκήδα έδέμεζ.
Φελσερεδέν πίριτι τεόζρουτέ ζημνηνά
κενδοσ χανεσινέ γουβά γιαπάν πέρ κηρ-
λανήτζέ κουσουνοσ πέρ τζιφτ γιαβρησηνή
άλουτ έδασηνδά πογιουδουτ ποστουσ σενέ
πισλεδιγιנדέ βέ γιαβρηλήκ ζεμανηνδάν
περοσ άσλα βέ κάτακα όικερ πέρ κηρλακ-
κήτζέ κουσοσ γιοζέσο χιόρμεδικλερι χαιλέ

Ek 1: “Terakki” Dergisinin, Transkripsiyonu Yapılan 15 Mayıs 1888 Tarihli İlk Sayısının Üçüncü Sayfası.

φειλεσόφ ου μέγασρ μουσαχαδέ έιλεμίζ κι κενδουσινέ χιτζέ τίρ κηρλανκήτζε κελούπε νε γιολλά μιοβά μπαπατζηγηνή τααριφ έπμεδιγι χαλδέ οδασηνά κειτιριγιί τζα-μυρλαρή ίσπου γαβρηλάρ τοπλαγιούτ σέβκη ταπίε βασητασή ήλε τεμαμή ήλε ούμουμ κηρλανκήτζε κουσλαρηνήν γεπαόη-κλαρή μιουβαγι γεπαόηγηνδά άγνασήλ-μήσκι κηρλανκήτζε κουσουνά μιουβασηνή δάγμα αίνή σεκιλέ γεπαμακλήκ χηλ-κήρ. Βε που μιουβασηνή πασάκ άουρλού γεπαόημάκ μουμκινισίδιρ. Πού άνδε άκλά μααλικ δεγιόδιρ βε τερακκή δε καπούλ έμμεζ.

Χάλ πουκι ίνσάν πουτουν άσιί έλουπ άκλή ήλε ίσπεδιγι κιπί άχβάλ-ου-εραληνή τεπίλ-ου- τεαγγήρ ήδε πιλούρ.

Όιλέ ίσέ ίνσάν δουνγιαγιά κελδιγι ζε-μανδάν που άνδεγιιν ήζρά έιλεδιγι έρά-λην κιάφρεσινιν νουσανγιετινί ικμάλ ήδε κελμεκίε γιάχού ικμάλ ήδεπιλμεγιέ σάι-ου γαιρέτ ίτμεκδέδιρ.

Νουσανγιέτ ίσέ ίνσανγιετινί σααδέ-! χαλινέ μιομυαναάτ ήδεν έσπάκ διμέκδιρ. Άνλεριν κημαλήδα πεδζρουπέ ήλε όλουρ. «Πίρ τζοτζούκ άτεσιν γεακηδζή βέ πε-δενινέ μουζήρ βέ ρεφάχ η χαλινέ ήλθε-ρισίλ ήλμαδηγηνή άτεσέ τίρ θεφά έλινί σοκούτ άνδεν γιανούτ άόζή δουμακλήκ ήλε άγνάρ ».

Σααδέτ βέ ρεφάχη γάλ διμέκ τίρ ίνσαν κενδού νερί ήλε χαριόζδε πουλουαν ήζ-σάμ κεινινδεικί μιομυασιπάτ διμέκδιρ, βέ που μιομυασιπάτ χαριόζλε νε καθαρ άρτάρ ίσέ έλ ίνσάν έλ καθάρ τερακκηδύ που-ληνήτ τεμεττουν ήδιρ βέ άλιμ έλουτ άν-λεριν δζεβχερινί άγνάρ. Νεφσινέ μουφιό γεά μουζήρ έλδουγουνά βακίφ έλουτ άν-δεν γεά τελετζούζ γεά νενεφούρ ήδιρ.

Μισάλ. Άνατολήν κέζ εν κουλουτελικ τίρ κόνιμδε δογούτ πογούγιιν γούζ γεατήν-

δακί τζιφτζινιν δουνγιαί χαριόζι ήλε που καθάρ σενεδεν περού έλάν μιομυασηπατήρ άνδεν ίσπιραδεσι, Ίσταντόλ γεά Παρις γεά Λόνδρα κιπί πογούκ τίρ σεχιρδέ πογμούζ πογούμούζ λάκιν γεάληνηζ 20 γεασηνδακί τίρ κενόζιν δουνγιαί χαριόζι ήλε έλάν μιο-μυασιπάτη μιομυελιφεσί άνδεν ίσπιραδεσι μιομυαγεσέ έλουσά πέκ κολάι άγνασήλουρ κι κελού χέρ νε καθάρδα 100 σενεδεν περού δουνγιασά ίσέδε τζι φαίδεικί σεχιρ κενόζινιν γεάληνηζ 20 σενέ ζαφρηνδά δου-γιαί ήλε έλάν μιομυασηπατηνά, γεάνη μα-λουματηνά, πινάεν άλέιχ σααδέτι χαλι-νέ άπλα βασήλ έλάμυαμτζε δε έλάμυαμτζε-δζάκδιρ. Πού άνδε τερακκή ήδεμυεγυπ άσπρηλάρδζα κηρού καλημήσδιρ.

Ίστέ κολιέ έσάση τερακκή έλάν άκήλ κιπί τίρ δζεβχερέ μααλικ έλάν πιρινόζι ίνσάν δουνγιαγιά πουνδάν 7,000 σενέ ά-δέμ κελδιγιινδέ εν έββελ δουσουνδουγού κεν-δού νεφσινιν σααδέτι χαλι ήδουγι πιδιχι-διρ. Ίσπου σααδέτι χαλι ίσέ γεάληνηζ κεν-δού ταχηνην μεβζζουδιγετι βέ βικαγεσι ήλε βασήλ έλαδζαγηνή δερακάπ δερκ ήδουπ άνι βικαγι ήδεπιλμεκί ιτζουν λαζήμ κελεν! κενδι πεδενί δερουνινδέ πουλμαδηγηνδαν που δουνγιαί χαριόζιεν ήλζέμ έλανενη ήλδε ήδιμμεκ ίτζουν άνιν ήλεμιομυασι-πατδά πουλουμακλήκ φάρζ άλδουσοιλέκι:

Πουνδάν άσπρηλάρδζα έββελ κελεν πι-ρινόζι ίνσάν κίσζα σαπάχ έλουτ ουκουδάν ουγιανήρ κιπί κελζερινί άτζούπ έτραφηνά χαιράν χαιράν πακδηκιά κελ'ερί ήδουνε τεσαδούρ ήδεν χαιδανάτ, νεπατάτ, βέ τζα-μαδατήν κιάφρεσινε άτρου-ναζάρ ήδουγιινδέ

“Εββέλα διπινδέ πουλουδουγού άγαδζήν πασή ουζερινδεικί δαληνά τίρ κουσήν κε-λουτ κιομυασηνδάν βέ δαλδάν δαλά ση-τζαμυασηνδάν κημηλδανμαγι βέ κενδού πεδενινιν άζάι μιομυελιφρεσινιν δακί ίσπου χαρικέτ χασασηνά μαλικ έλδουγουνουθ

T E P A K K H

5

βέ έτραφηνόακι πουλουνάν μενδρόδη κιάφρεσι κενδού πεδενινίν χαριζίνιδέ πουλουνούπ κενδουσί πουλαρδάν μουνφεριδ όλαράκ άνλερδέν μαδούδ δημαδηνγηνη άγναδής.

Σάτιεν. Ίσπου δαλλά ότουράν κούσούν δάλ ούζερινέ βερδιγι άγρηλγκόάν δαλήν έγιλμεσί κενδού νεφινέ νέ ζεανή νέδε φαίδεσί όλδηγγνάν ίσπου δουγιάί χαριζίνιν πειγελρινιδέ πέρ πηλερί ούζερλερινέ ιδζρά έιλεδικλερί άγβάλη μούχτελιφενίν κενδουσί ούζερινέ χιτζ πέρ τεεσιρί δημαδηγγνη άγναδής.

Σάλιεσεν. Ίσπου πατή ούζερινδεκι κούσούν ζομεινιδέν κενδού κουλακλαρηνά βέ όνουνδεκι τζιτζεκληριν ραιχαλαρή πουνουνά χιτζ κελούτ τελεφούζ κοζλερινέ κιδέν σουάτη σέμεινιενίν άνλερί κάμασδηρμασή γισαλανδηγγή πατήν κολουνού άγρητμασή, ίσπου έδζσάμη χαριζίνιενίν κιάφρεσινίν κενδουσί ούζερινέ τεεσιρί μούχτελιφεισί βέ ίσπου τεεσιρινδέ ικι δούρλουδ όλδουγενούδ δερκ έδερ έτμέζ νεφινέ μουφής δαναλαρηνή άρζού, βέ μουζήρ δαναλαρηνδάν νεφρίετ έδούπ, ό κουνδέν πού κουνέ δεγίν τερακκή σαγεσινιδέ σάχς βέ νεβινίν βικαγεσινιδέ έλζέμ όλάν χουσουσατήν κιάφρεσινε κούν πέ κούν δαχά μουκεμμέλ σουρετδέν ναίλ βέ μουβαράκ όλαράκ έν άδι χαλδέν πού κούν όλδούκδζα μούκεμμέλ πέρ σουρετέ κάδάρ βασήλ όλαπιλμίσδιρ σαιλέκι :

1) Άγάτζ άλτηνδά, κοβουγουνδά, ούστουνδέ, μάγααραλαρδα γιατάρ ικέν πού κούν σεραιλαρδά πουλουνουπ έν ναδιδέν κούδ τουλουδ κεργιόλααρδα γιατούπ ραχάτ έτμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

2) Έν άδι ότάρλε βέ γιαπανί γεμιόλερλε πεσλενορ ικέν πού κούν έν λεζίζ βέ ναρηί γεμιόλερ γεμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

3) Έν πίζ, κοκμούζ, άδζή βέ πουλανή σουλάρ ίτζέρ ικέν έν χαφίρ βέ πιρράκ ίτζκιλερ ίτζούπ κέφ έτμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

4) Έν σαπά, τζαληλή, ταθλή, καγιαλή βέ τζαμουρλή γερλερδέν γιάλην άγιάκ πασή καπάκ γόρούρ ικέν, πού κούν έν δούζ τεμιζ σουτελερδέν μουζεγέν άραπαλαρ βέ παιτουλάρ ιλε ζαφίρ ίπεκλι έλπισελερ κέιμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

5) Έν βαχσί βέ δεχστελι δζαναβαρλαρ ιλε κιδζε κουνδούζ δζανστηαρανέ όγρσμάδάν, έν μεδενί βέ έν άλίμ ίνσανλάρ ιλε όλφρέτ βέ μιναιπιπατδέν πουλουμεγιά τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

6) Έν δεχστελι σεδαλαρδάν έν ζαδέν άχενκλι μουσική σαδαί νερισελερινέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

7) Τζιτζιπλάκ χιρ δακηκαδά τελέρ έμιάκ ίχτιμαλή ιλε σενελερδέν γεροδουόπ πέκ τζόκ κουλφίτε πέκ δζούζι μεσαρέ κάτ έδιλούρκεν μουκεμμέλ κεινιούπ κουσναράκ χιτζ πέρ κορκού βέ ραχαστζιλήκ δμακγιαρακ μουνταζάμ καδιφελέρ ούζερινιδέ γιατά γιατά πέρ κάτζ σανιγέ ίσιρραχάτλε πέκ πογούκ βέ παιδ μεσαφελέρ κάτ έτμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

8) Άσρηλάρζα πέρ κελιμέ σοιλεμεγεν ίνσάν σανιγεδέν πινλερδέν έρκιαρή μιλλιόνδζα άδεμλερέ άγναδαπιλμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

9) Σου κεναρηνά κίτμεγέ τιτρεγίν ίνσάν πάχηρ ούνβανλαρη τεπελεγούπ κουτουπλάρα κάδάρ κίτμεγέ τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

10) Σαπαχίν άχσάμ ελαδζαγηνή πιλμεγεν ίνσάν άσρηλάρ σογρά άλεμεί κιάδνη φεσατήν νεγέ μουνδζιρ όλαδζαγηνά τερακκή σαγεσινιδέ ναίλ όλαπιλμίσδιρ.

11) Πασηγή βε κόςου ενονδεκι εδξ-σαμην νε ιδουγουνσ πιλιμεγεν ενσάνπιτσόν γιλδηζλαρήν κουνχώνε βε κωζλερι ιλε άσλα κάρμεγεδζεγι μερκέζι κούρρενιν νεδεν ιπαριτ ελδουγουνά τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

12) Κουνδούζ σαβκηνδά κούρεπ πιρ σέι γιαπαμάγχαν ενσάν κωζλεριν ζηρήρ καραν-ληγγηνδά εν ενδέε ιδλερι γιαπαπιλιμεγε τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

13) Τις τατή πιρ πιρ ούζερινδε τουρου-δουπ πιρ άρσπην γουσκεκλιγε τζηκμαγαν ενσάν πινιέρδζε τάς παρτζαλαρηνή πιρ πιρνε ράπτ ιδουτ 350 μέτρο γουσκεκλι-γινε κωδάρ επνιγελέρ γιαπαμαγά τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

14) Έσκιδεν πιρ κάρτζ άσηλαρδά για-πηλάν έπερλερήν εν εχεμιγετσιλπερινδεν πιρ άνεσι γέμαν μεβδούδ κωλεπτε πιλι-νέμεδγι χαλδέ σίμιδι χέρ σανιγεδε για-πηλάν έπερλερήν εν εχεμιγετσιλπερινδιν πιλε κιάρρεσι κών κιπί άσικάρ ολουπ κούρα σίμιδη γιαπιλιμής κιπί μεβδούδ πουλουμαλαρηνά τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

15) Έσκιδεν πιρ χαϊδανή πιρ άγατζδάν άγριαδζακ δερεδζεδε καπα τζηζάη τζη-ζαδζακ γάκ ικέν σίμιδη δεγήλ πιρ χαϊ-δανή άγατζδάν πιρ ενσάνη δικερινδεν ιλλα πιρ άινη ενσάνη κούρα ρεσιμ ελμαγεουε άσπλ κενδουσι ελδουγουνά τζουκαρηνήν αλδαναδζαγη δερεδζεδε ρεσιμ έτμεγε τε-ρακκή σαγεσινδε ναιλ ελουναπιλιμισδερ.

16) Έββελινδεν 'όλενλεριν κειμιλερινν πιρ παρτζασή καλαμαδγγη χαλδέ σίμιδι πουτσόν βιδζουδι, ενβάι ρεσιμ βε χείκελ-λερι ιλε περαπιρ σουλ δαχι άστρηλάρδζα ιστενιλιγι ζεμάν έσιδιλιμεγε τερακκή βα-σιτασή ιλε ναιλ εληναπιλιμισδερ.

17) Χηλκάτη άδεμδε πιρ πιρλερι κάρ-σουσηνά σενιέρδζε πουλουνδουκαρηνά

πιρ ιπαριτ εδέμεδικλερι χαλδέ σίμιδι δου-ναγανήν πιρ ουδζουδακι δικερ ουδζουδακι ιλε ουτζ, πίζ δακκηκαδά κουνουσιτ άγνα-σαπιλιμελερι βε κινουτσουγι ουζακδακη άδεμιν γούζουνο κούουπ άσλα κενδουσινι ταήμαδγγη χαλδέ σεσινε αλδαναμαγαδζα δερεδζεγε τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελα-κ πιλιμισδερ.

18) Χηλκάτη άδεμ ζεμανηνδά πιρ άγατζδάν μεβά κωπαμαγά βάσιτά γεκ ικέν, σίμιδι εν άτικ κούσου, εν δερινδεκι παληγή βε εν βαγσι δζαναβαρη πιλε σ-ανιγεδε γερε σερμεγε τερακκή σαγεσινδε ναιλ εληναπιλιμισδερ.

19) Χηλκάτη άδεμδε γερδεν ενσάν κενδουσινι πιρ παρμάκ γουκαρηνά πιρ σ-ανιγε πιλε δουταμάζ ικέν σίμιδι χαβαδά εν γουσκεκ ουτζάν κούσαρην 15-20 δεσα-σηνά πινιέρδζε μέτρο γουσκεκλερε τζη-κούπ σαατλάρδζα κέζε πιλιμεκ σερπερινε τε-ρακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

20) Χηλκάτη άδεμ ζεμανηνδά πιρ ενσάν πουλουνδουγοσ γερε νε ελδουγουνσ βε νε ελαδζαγηνή πιλιμής ικέν σίμιδι χέρ κών χέρ σαάτ πουτσόν δουνηαδά νε ελ-δουγουνσ ραχάτ-ου ιστιραχάτλε ουκουόπ έρκιάρ πεάν ιτμεγε τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

21) Χηλκάτη άδεμδε πουλουνδουγοσ δούνηαδά κενδουδεν μααδά άδεμιν βι-δζουδινι άσλα τερεκκούρ ιδέμεζ ικέν τερακ-κή σαγεσινδε εν ουζακδακι γιλδηζλαρδά πιλε άνιν μεβδζουδιγετινι βε εν ουράκ πιρ κατρά σουδά δαχι κούζον κάρμεγεδζεγι μιλιονάρδζα μαχλουκατή κούρ ι-μεγε τερακκή σαγεσινδε ναιλ ελαπιλιμισδερ.

Πού κιπί άσάρη τερακκηγε πικ τζουκ ελδουγουνδάν πιρ κάρτζ άνεσηνή τααδάδ ιδερικ ικτιρά εγλεδικ.

Ίστέ που άσρη μααρηδεκι, χαηήκατεν άσρη τερακκή σαρκή διμέκδιρ, Παδη-

ΤΕΡΑΚΚΗ

σάχη σεχινσάχ μακαριπερβέρ βέ άδαλέτ
 κουστέρ Γαζί Απδούλ Χαμίδ Χάνη σανι
 Έρβένδιμιζ χαζλετπερινίν όζουλοός-ου-χου-
 μαγιουλαρηνδάν ποδ σατηρλαρή γιαζμα-
 γά όζεσαρέτ ιτόγιμιζ σανιγεγέ δεγίν χέρ
 πέρ μιλλέτ βέ ταπατάι όδβλετ τερακκή
 ούμμανηγά ταλούτ κιόζε κουνδοός πέζλι
 βιόζουδ ιδερέκ τερακκή ιδέρ ικέν πίζ εχλι
 άνατόλ χηηκάτη άδιμ ζεμανηνδάν κουρ-
 τουλοút ότουρδουγουνούζ κουλουπέ βέ κιοιόε
 νε ολούγεροσ πιημέζ διερεδζεθεκι όζεχαλέτ
 χαλινδέν τζηροούτ ποδ τερακκή σαγεσινδι
 χέρ ζεμάν ποτούσν δουνιζαά νε ολούγερο
 ιδουγινι άλέμι μεδινεγέτ βέ όζέμ ου όζιχάν
 κιπι βακήρ έλμαγιά σάι-ου γαιρέτ εδιγεροκι
 σιμιόγιε καθάρ έλδουγού κιπι κουρρέι άρζόά
 άγρηλήκ έτμεδεν κουρτουλοút σιζιέρδε τε-
 ρακκηγέ γεροδήμ έδουπ άσπηλ ινσανήν μακ-
 σαδι έλάν μεσερρέτ χαλέ ναίλ έλάστηνζ.

Πουτούσν δουνιζά σερβετινι μιλλιονλάρα
 σαγιάρ ικέν πιζιμ 'Ανατόλ τερακκησιζ
 γουζιέρ σαμαατάν άσλα βέ κάταν κουρτου-
 λάμαζ.

Πουτούσν δουνιζά φάπρικαλαρδα ισλέρ
 ικέν πιζιμ 'Ανατόλ τερακκησιζ πικκαλ-
 ληκδάν άσλα κουρτουλάμαζ.

Πουτούσν δουνιζά γενι κεσφιγιάτ βέ τε-
 χαρριγιάτλε όγρασέρ ικέν πιζιμ 'Ανατόλ
 τερακκησιζ πέν παπαμάδάν ποιλε κέρδούμ
 όζούμλεσινδεν άσλα κουρτουλάμαζ.

Πουτούσν δουνιζά τρέν εκλέρ γεάνι γιλ-
 διρίμ κιπι κοσάρ δεμιργιόλ ιλε κιτιμεγι
 καναατ έτμεγεουτ κιόζε κουνδοός πάλόν
 ιλε ούτζεμαγιά όγρασέρ ικέν πιζιμ 'Ανατόλ
 τερακκησιζ άσλα βέ κάτακ 'όκούζ καγ-
 νησηνδάν κουρτουλάμαγιαζόζακ έλδουγου-
 νού άόζιζανέ χέμ βουτανάσλαρημά ιχτάρ
 ιλε ιχτιπιά ιδερίμ.

ՄԱՐԿՈՍ Լ. ՍՊՈՐՏՈՒԿԱԼՈՂՈՅ
 (Μετρίκι επάκιγιε χοδζαλαρηνδάρ βέ εχλι
 άνατολόάν.)

ΑΛΛΑΜ ΒΕ ΕΥΑ

PLAKI

İLK İNSANLAR HAĞKININDA TİP MAALUMAT

Δουνιζεχι γιοκδάν βάρ εδέν 'Αλλάχ τεκλια
 χαζοιτερι κιεφρέι κιανικη άλτή κρουδι
 χάλκ έτμιόδιρ Τεβράτη όεριφιν χηηκάτ (Γί-
 νεισι) κιταπηνή ύκουγιάν ζεβάτ όραδε κιο-
 βόυκι: 'Αλλάχ περινδι κρουδι α 'Αιδηηλήκ
 ύλαούν α δεδι, α άδηνλήκ ύδη ». 'Ιανδιζι
 ζουζουνδιζι δερδουνδιζι βέ πεσινδιζι κρουλερδε
 κίκα α Σουλαρδά γιασάρ δεκανη μαχλουκατ
 ύλαούν α δεδι, βέ α ύιδουλαρ α. Γειρ γεου-
 ζουδι νεπικάτ (όζιάρ βέ άγατζιάρ) ύλαούν α
 δεδι, βέ ειλδηλάρ. α Γειρ γεουζουνδι χέρ
 όζιζε χαβκά όύτζάρ κουελάρ βέ σάίρ χαι-
 θανάτ ύλαούν α δεδι, βέ ειλδηλάρ. Φέκατ
 κιαφρέι μαχλουκατην έν μουκμιελλι έν όεριφ
 ινσανήν γεραδηηλάζαγι άλτηνηζ κρουδ
 κελινδικε, όπιρ μαχλουκατνεκι άπι α ύλαούν α
 κελαμηνή σούλεμεδιζε, άυτζ σπραατδέ 'Αζιζ
 'Αλλάχ κούγιε σπραατλερι ιλε δανσάκ εδι-
 γερο άπι, α Κενδι τασοβριμιζέ κιορε ινσάν
 γιαπαλήμ »δεδι, α βέ γεροδέν τοπράκ άλτηπ
 Πλα ινσανή γεαπδή, βέ άνιν πουρούν δελικλε-
 ρινι έμειρ ρουχη ύφλεμεισι ιλε όζάν βερδι,
 α βέ άνιν πιογρούδιν δαχι Πλα δισι ινσάν
 Εβγι γεαπδή.

'Ιλα γεραδηλάν ινσανά 'Αδάμ ισμινι βερδικι,
 (κίζήλ τοπράκ διμικδι) ποδκα κερικ γερα-
 δηληγι τοπραχηνι κιερέκ κενδι τζεγρέ βέ
 τενινι ρενάνδεν ύμαλή. 'Αδάμ άβρεδινινι
 άνην έυα κούθηκι (ουόύρ) διμικδιρ, τζούοκι
 ποτούσν ινσάν όζινσινινι Πλα βαλιεισιδιρ.

Γερακηθά κιορδουγιμιζ όύφρι, γεαπαάμε
 γεαπδή κελαμειμινι γεκλήνηζ ινσανή γερα-
 δηζαγι σπραδά σούλεμεισι ούζιερινδι δου-
 σούδουλεδζέκ ύληνησσε, ινσανήν ό πιρ χαιθαν-
 λαρδέν νε διερεδζέ ύστούν βέ νε καθάρ άζιπ
 ύλδηγηνη πιρ διερεδζέ ζεχιμιμζέδε πασα-
 βούφ εδεπιλιζ.

Ταπίτι μεσγούρ Γαληνόσ δέγγορι: α 'Ιν-
 σανήν βιόζουδι τσιφικ (παρέ παρι κισιμικέλι
 τεδζεσούζ ύληνημακ) ύληνηγηνηθά, άλτη

Ek 5: “Terakki” Dergisinin İlk Sayısının Yedinci Sayfası.

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİNİN AMACI VE YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına 2002 yılında başlamış olan İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü “Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları” Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Dergiye ayrıca ait olduğu enstitünün web sitesinden (<http://www.ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>) ve (<http://dergipark.gov.tr/iuydta>) sayfasından ulaşılabilmektedir. Derginin yazım kuralları enstitünün web sitesinde de yer almaktadır.

Derginin Yayın Amacı

“Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi” Yakın Tarih, Atatürk ilke ve inkılapları ile Türkiye Cumhuriyeti’ne ilişkin tarih, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Derginin Sahası

Dergi, tarih ağırlıklı bir sosyal bilimler dergisidir. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde doğduğu ve geliştiği siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı, diğer devletlerle ilişkilerini sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Dergi Kapsamında Yer Alacak Makale ve Çalışmalar

Derginin sahası ile ilgili boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri;

Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları.

Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergideki yazıların sorumluluğu yasa uyarınca yazarlara aittir. Gönderilecek yazıların daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

Makale/Yazıların Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulu'na incelendikten sonra, alanlarında uzman üç hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar saklanır.

Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri, öneri ve düzeltmeleri varsa bunları bildirirler. Yazar(lar) hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alarak bir ay içinde düzeltmeleri yaparlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir, ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Telif hakkı yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayacağı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazıdaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara, çıkan sayıdan iki dergi verilir.

Yazım Dili

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin yazım dili Türkçedir. Ancak yazarların Türkçe dışında İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yaptıkları çalışmaları ile dergiye katkıda bulunmaları olanaklıdır.

Yayımlanan makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Makale Yazım Kuralları

Sayfa Düzeni

Makalede, sayfanın **sol kenarından 4 cm, diğer kenarlarından 2.5 cm boşluk bırakılmalıdır**. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır. Tüm ilk sayfalarda (içindekiler, kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, bölümler, kaynaklar, ekler v.b gibi) başlık için sayfa üst kenarından 5 cm aşağıdan başlanır. Satırlar ‘iki yana yasla’ (justified) biçiminde yazılır.

Makale metni 1.5 aralıkla yazılır. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 aralıkta yazılır.

Alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılamaz, en azından 2 satır daha sığdırılamıyorsa başlık da sonraki sayfada yer alır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı da sayfanın ilk satırı olarak (matbaacılıkta dul ve yetim denilen şekilde) yazılamaz. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılır. Paragraflar arasına boş satır konmaz.

Birinci derece başlıklardan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce ise 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılır. Dördüncü dereceden daha alt derecede başlık kullanılmaz.

Yazı Biçimleri ve Punto

Makalede, konunun mahiyeti gereği, aktarma yapmak veya başka dilden ödünç alınmış kavramı yazmak amacıyla Türk alfabesi dışındaki alfabelerin kullanılabilmesi saklı kalmak kaydıyla, Times New Roman karakterleri kullanılmalıdır.

Dipnotlar için 10 punto, makale metni için Times New Roman 12 punto, makalenin çeşitli kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları için 14 punto kullanılmalıdır.

Özet (Abstract)

Özet veya abstract olarak adlandırılan kısım, makalenin kapsamını en özlü biçimde açıklayan özettir. Özette makalede araştırılan sorun, araştırmada kullanılan işlem, yöntem ve teknikler ile sonuçlar sayfa başında makalenin başlığı ve yazar adı belirtilerek Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde 250’şer kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla tezi yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır.

a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (quotation), çift tırnak içinde (“.....”) gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.

b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.

c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgiden hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.

d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan(veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayinevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa sayıları.

Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s.97.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 22. veya

Tanör, **a.g.e.**, s.22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sürelî yayında makaleye referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” Çev. Hayrettin Ökçesiz, **Hukuk Araştırmaları**, C.II, No:3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

Yeni Ziraat Gazetesi, Sayı:10 (1 Şubat 1337), s.16.

“Çiftçi Fırkası”, **İkdam**, 22 Kanun-i sani 1336, s.2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA., İ. Şura-yı Devlet, 4434 (11 Şaban 1302/26 Mayıs 1885).

BOA., DH.MB.HPS., 33/20 (29 C.ahir 1336/11Nisan 1918).

Elektronik kaynağa referans:

John N.Berry , “Educate Library Leaders,” **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?”, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Kaynakça

- Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, **Small Groups**, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Boggata, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: “Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.XV, 1993, s. 45-53.
- Sartori, Giovanni: **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].
- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden

çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gereken sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Başlıkları Numaralandırma:

Makalede kullanılacak başlık numaralandırılması örneği aşağıya çıkarılmıştır:

I.XXXXXX.....
1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.2. Xxxx Xxxx.....
1.2. Xxxx Xxx.....
2. Xxxx Xxxx.....
2.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.2. Xxxx Xxxx.....
2.2 Xxxx Xxxx.....

Yazıların Gönderilmesi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne ulaştırılabilirler. Yazarlar Yayın Kurulu'nca esasa yönelik küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

- Posta Adresi:** İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad. Takvimhane Sok. No: 19
Kat: 4 Beyazıt/İSTANBUL
- Telefon :** 0212 440 00 00 Dahili : 10598/10437/11955
- Faks :** 0212 440 03 45
- e-posta:** ata.enst@istanbul.edu.tr

Hakem Kurulu / Referees Committee:

- Prof. Dr. Meral ALPAY (Türkiye)
Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN (Türkiye)
Prof. Dr. Sina AKŞİN (Türkiye)
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (Türkiye)
Prof. Dr. Adalet ALADA (Türkiye)
Prof. Dr. Dinç ALADA (Türkiye)
Prof. Dr. Ergun AYBARS (Türkiye)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Türkiye)
Prof. Dr. Nezih AYKUT (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU (Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Türkiye)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (Türkiye)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Türkiye)
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU (Türkiye)
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL (Türkiye)
Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL (Türkiye)
Prof. Dr. Emre DÖLEN (Türkiye)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (Türkiye)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Türkiye)
Prof. Dr. Sakine ERUZ (Türkiye)
Prof. Dr. Feza GÜNERGÜN (Türkiye)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Türkiye)
Prof. Dr. Osman HORATA (Türkiye)
Prof. Dr. Yakut IRMAK ÖZDEN (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa KAÇAR (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet KAL'A (Türkiye)
Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL (Türkiye)
Prof. Dr. Elisabed MACHITIDZE (Gürcistan)
Prof. Dr. Erol MANİSALI (Türkiye)
Prof. Dr. Dimitar MINCHEV (Bulgaristan)
Prof. Dr. Tofig MUSTAFAZADE (Azerbaycan)
Prof. Dr. Cüneyd OKAY (Türkiye)
Prof. Dr. İzzettin ÖNDER (Türkiye)
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Türkiye)
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL (Türkiye)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Türkiye)
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK (Türkiye)
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN (Türkiye)
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ (Türkiye)
Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU (Türkiye)
Prof. Dr. Bige SÜKAN (Türkiye)
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Türkiye)
Prof. Dr. Ertuğrul TOKDEMİR (Türkiye)
Prof. Dr. Zafer TOPRAK (Türkiye)
Prof. Dr. Namık Sinan TURAN (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Türkiye)
Prof. Dr. Ömer TURAN (Türkiye)
Prof. Dr. Levent ÜRER (Türkiye)
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ (Türkiye)
Prof. Dr. Bahaddin YEDİYILDIZ (Türkiye)
Prof. Dr. Çetin YETKİN (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Türkiye)
Doç. Dr. Bülent BAKAR (Türkiye)
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT (Türkiye)
Doç. Dr. Muhammet ERAT (Türkiye)
Doç. Dr. Fabio L. GRASSI (İtalya)
Doç. Dr. Sevtap KADIOĞLU (Türkiye)
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ (Türkiye)
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR (Türkiye)
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK (Türkiye)
Doç. Dr. Barış METİN (Türkiye)
Doç. Dr. Murat METİNSOY (Türkiye)
Doç. Dr. Tevfik ÖZCAN (Türkiye)
Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR (Türkiye)
Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR (Türkiye)
Doç. Dr. Serkan TUNA (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Hayrünisa ALP (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Cevahir KAYAM (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Memiş MERDAN (Bulgaristan)
Yrd. Doç. Dr. Piotr NYKIEL (Polonya)
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZATA (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. M. Sait TÜRKHAN (Türkiye)
Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL (Türkiye)
Dr. Dursun AYAN (Türkiye)
Dr. Rifat UÇAROL (Türkiye)

